

T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT POLİTİKASI BİLİM DALI

FİNANSAL GELİŞME – KARBON EMİSYONU İLİŞKİSİNE YÖNELİK
AMPİRİK BİR UYGULAMA

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Kübra KOÇ

KOCAELİ 2021

T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI
İKTİSAT POLİTİKASI BİLİM DALI

FİNANSAL GELİŞME – KARBON EMİSYONU İLİŞKİSİNE YÖNELİK
AMPİRİK BİR UYGULAMA

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Kübra KOÇ

Prof. Dr. Ayhan ORHAN

KOCAELİ 2021

T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT POLİTİKASI BİLİM DALI

FİNANSAL GELİŞME – KARBON EMİSYONU İLİŞKİSİNE YÖNELİK
AMPİRİK BİR UYGULAMA

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Tezi Hazırlayan: Kübra KOÇ
Tezin Kabul Edildiği Enstitü Yönetim Kurulu Karar ve No: 13.10.2021/21

KOCAELİ 2021

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iii
ABSTRACT	iv
KISALTMALAR	v
GRAFİK, RESİM VE TABLO	vi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. FİNANSAL SİSTEM	5
1.1. FİNANS NEDİR?	5
1.2. FİNANSAL SİSTEM NEDİR?	5
1.3. DÜNYA'DA FİNANSAL SİSTEMİN TARİHİ VE GELİŞİMİ.....	6
1.4. TÜRKİYE'DE FİNANSAL SİSTEM VE GELİŞİMİ.....	31
1.4.1.Finansal Piyasaların Yapısı ve Araçları	35
1.4.2.Finansal Araçlar ve Fonksiyonları	37
1.5. BANKACILIĞIN DOĞUŞU VE GELİŞİMİ	38
1.6. BANKACILIK SEKTÖRÜNÜN TÜRKİYE'DE GELİŞİMİ.....	42

İKİNCİ BÖLÜM

2. SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA- FİNANSAL GELİŞME İLİŞKİSİ VE TÜRKİYE	49
2.1. SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK VE SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA NEDİR?.....	49
2.2. SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA HEDEFLERİ VE AMAÇLARI	52
2.3. TÜRKİYE'DE FİNANSAL GELİŞME	64
2.4. FİNANSAL SEKTÖRÜN SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMAYA ETKİSİ.....	71
2.5. KARBON EMİSYONU VE FİNANSAL SEKTÖR GELİŞİMİ İLİŞKİSİ.....	73
2.6. KARBON EMİSYONUNUN SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA AÇISINDAN ÖNEMİ	75
2.7. TÜRKİYE'DE KARBON EMİSYONUNUN GELİŞİMİ.....	79
2.8. SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA ENDEKSİNDE TÜRKİYE'NİN PERFORMANSI.....	84

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. FİNANSAL GELİŞME VE CO2 EMİSYON HACMİ ARASINDAKİ İLİŞKİ ÜZERİNE AMPİRİK BİR ÇALIŞMA: TÜRKİYE ÖRNEĞİ	102
3.1. GİRİŞ VE AMAÇ	102
3.2. AMPİRİK LİTERATÜR TARAMASI.....	103

3.3. MODEL, DEĞİŞKENLER VE DATA KAYNAKLARI.....	105
3.4. EKONOMETRİK METODOLOJİ.....	107
3.5. BETİMSEL ANALİZ	110
3.6. TANIMLAYICI İSTATİSTİKSEL ANALİZ	114
3.7. EKONOMETRİK ANALİZ.....	115
SONUÇ.....	129
KAYNAKÇA	134
EK	141

ÖZET

Finansal piyasalarda meydana gelen gelişmelerle birlikte tüketim ve buna bağlı olarak da üretimde artışlar meydana gelmektedir. Artan tüketim, üretimin artmasını desteklerken finansallara erişimi olmayan bireyler arasında sosyo-ekonomik eşitsizlikler oluşturmaktadır. Aynı zamanda artan tüketim, üretim ve bununla beraber sanayinin artması çevre kirlilikleri ve karbon emisyonu gibi olumsuzlukları da beraberinde getirmekte, sağlık alanında çeşitli problemlere sebep olmaktadır. Tüm dünyada yaşanan olumsuzluklar sürdürülebilirlik kavramının gündeme gelmesini sağlamış bu sebeple Birleşmiş Milletler, Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri belirlemiştir. Bu hedefler doğrultusunda Birleşmiş Milletler, küresel açıdan insanların kirlettiği dünyayı yine insanların düzeltmesiyle mümkün olacağına inanarak 2030 yılı hedefli çalışmalar başlatmış ve tüm dünya ülkelerinin bu hedefler doğrultusunda bozulan dengenin tekrar sağlanması için çalışmalar yapmalarını sağlamaktadır. Bu amaçla bu çalışmada, finansal sistemlerin gelişimi dünya ve Türkiye düzeyinde incelenmiş, sürdürülebilir kalkınma hedefleri doğrultusunda Türkiye'nin performansı raporlarla sunularak karbon emisyonu gelişimi incelenmiştir. Aynı zamanda finansal gelişme ile CO2 emisyon hacmi arasındaki ilişki ampirik bir çalışma ile Türkiye açısından incelenerek desteklenmektedir. Bu amaçla, 1960-2018 yılları arasında Türkiye'nin CO2 emisyonu üzerinde banka kredilerinin ve diğer kontrol değişkenlerinin etkisi araştırılmaktadır. Sonuçlar banka kredilerinin, diğer değişimler yanında, CO2 emisyonun artmasına sebep olduğunu göstermektedir. Türkiye'de ve Dünya'da sürekli artan finansallaşma ile CO2 emisyonun genişlemesinin devam etmesinin yaşadığımız iklim krizi zamanlarında üzerinde çok düşünülmesini gerektirmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Finans, Finansal Gelişme, Bankacılık, Sürdürülebilir Kalkınma, Karbon Emisyonu, Türkiye*

ABSTRACT

The development and expansion of financial markets has facilitated ever-increasing consumption production. Increased consumption supports increased production while creating socio-economic disparities among individuals who do not have access to financial means. At the same time, increasing consumption, production, and increased industrial expansion have led to increased environmental deterioration, pollution, and carbon emissions, threatening the sustainability of life for humans and all creatures. The adverse consequences of modern life worldwide have brought the concept of sustainability to the agenda. As a result, United Nations initiated Sustainable Development Goals (SDGs) as a responsibility for all the countries. In line with these goals, the United Nations, believing that it is the responsibility of humankind to fix the world that they have polluted globally, started the 2030 agenda with SDGs to ensure that all countries work to restore the disruption caused in the world in line with these goals. Therefore, in this study, the development of the financial system is explored in the world and Turkey. In addition, the performance of Turkey concerning sustainable development goals (SDGs) in general and carbon emission, in particular, is presented. Furthermore, the relationship between financial development and CO2 emission volume is empirically analysed to support the argument put forward in this study. Thus, in the empirical research, the impact of bank loans and other control variables on Turkey's CO2 emissions is examined for the 1960-2018 period. The findings show that bank loans, among other variables, cause an increase in CO2 emissions. With the ever-increasing financialization in Turkey and the world, the sustained expansion of CO2 emissions requires effective policymaking in the times of the climate crisis we experience.

Keywords: *Finance, Financial Development, Banking, Sustainable Development, Carbon Emission, Turkey*

KISALTMALAR

- SPK: Sermaye Piyasası Kurulu
TCMB: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
BİST: Borsa İstanbul
M.Ö.: Milattan Önce
M.S.: Milattan Sonra
YY: Yüz Yıl
IMF: Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund)
GSYH: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
FED: Amerikan Merkez Bankası
BDDK: Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu
İMKB: İstanbul Menkul Kıymetler Borsası
ATM: Bankamatik (Automatic Teller Machine)
BM: Birleşmiş Milletler
FAO: Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü
REACH: Kimyasalların Kaydı, Değerlendirilmesi, İzni ve Kısıtlaması
WHO: Dünya Sağlık Örgütü
WFP: Dünya Gıda Programı
UNICEF: Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu
HIV: AIDS Hastalığına Neden Olan Virüs (Human Immunodeficiency Virus)
AIDS: Edinilmiş Bağışıklık Yetersizliği Belirtisi (Acquired Immune Deficiency Syndrome)
AB: Avrupa Birliği
MB: Merkez Bankası
SGD / SKH: Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi
OECD: Ekonomik İş Birliği ve Kalkınma Teşkilatı (EİBKT)
SSDN: Sürdürülebilir Kalkınma Çözümleri Ağı
BMİDÇS: Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi
IPCC: Hükümetler Arası İklim Değişikliği Paneli
CO2: Karbon Monoksit
CH4: Metan
N2O: Diazotmonoksit
İRD: İzleme, Raporlama ve Doğrulama
EAYP: Entegre Atık Yönetim Planları

GRAFİK, RESİM VE TABLO

- Grafik 1: Bankaların Toplam Aktif Büyüklüğü / GSYH
Grafik 2: Fonksiyon Grubuna Göre Aktiflerin Dağılımı
Grafik 3: Sahiplik Durumuna Göre Aktiflerin Dağılımı
Grafik 4: Türev ve Finansal Piyasalar
Grafik 5: Türev İşlemler
Grafik 6: Menkul Kıymetler
Grafik 7: Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi Endeksi – 2015
Grafik 8: Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi Endeksi – Detay Türkiye
Grafik 9: Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi Endeksi – 2016
Grafik 10: Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi Endeksi – 2017
Grafik 11: Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi Endeksi – 2018
Grafik 12: Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi Endeksi – 2019
Grafik 13: Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi Endeksi – Detay Türkiye
Grafik 14: Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi Endeksi – 2020
Grafik 15: Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi Endeksi – Detay Türkiye
Grafik 16: Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi Endeksi Global Ortalama Skor
Grafik 17: CO2 Emisyon Trendi (milyon, metrik ton) – 2005-2018
Grafik 18: CO2 Emisyon Hacmi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi 2005 – 2018
Grafik 19: Banka Kredilerinin GSYH Oranı, 1960-2020
Grafik 20: CO2 Emisyon Hacmi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi 2005-2018
Grafik 21: CUSUM Testi
Grafik 22: CUSUM Square Testi
Resim 1: Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri ve Amaçları
Tablo 1: Sera Gazı Emisyonları (CO2 Eşdeğeri) 2011 – 2020 Milyon Ton
Tablo 2: Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi Endeksi – Detay Rapor
Tablo 3: 1960 – 2018 Döneminde Bankaların Özel Sektöre Verdiği Toplam Krediler ile CO₂ Yıllık Veriler
Tablo 4: Değişkenlerin Tanımı
Tablo 5: Tanımlayıcı İstatistikler
Tablo 6: Korelasyon Matrisi
Tablo 7: ADF Test Sonuçları
Tablo 8: PP Birim Kök Sonuçları
Tablo 9: KPSS Birim Kök Sonuçları
Tablo 10: ARDL Model Bulgular
Tablo 11: Uzun Dönem Eşbütünleşme İlişkisi
Tablo 12: Serisel Korelasyon Sonuçları
Tablo 13: Değişen Varyans Testi

Tablo 14: Normallik Test Sonuçları

Tablo 15: Ramsey RESET Test Sonuçları

Tablo 16: ARDL ECM Regresyon Sonuçları

GİRİŞ

İnsanlığın var olmasıyla birlikte başlayan ekonomik yapı, çağlar boyunca gelişme göstermiştir. Geçen zaman, türlü yenilikleri beraberinde getirdiği gibi ekonomik sistemin gelişmesini de sağlamıştır. Bunun yanında gelişen sanayi ve üretim ile desteklenen ekonomi, nüfusun artması ve artan nüfusun getirdiği yapısal ve doğal çevrede bozukluklara sebep olmuştur.

Tüm ülkelerin ekonomik gelişmeleri eşit olmamakla birlikte dünya hem ekonomik anlamda hem de sosyal açıdan eşitsizlikler yaşamış ve yaşamaktadır. Diğer yandan nüfusun artmasıyla birlikte tüketimin artması, üretimde de artışı gerektirmiş ve sanayi de artış göstermiştir. Artan sanayi ve nüfus ile dünyanın iklimi bozulmaya başlamış ve küresel ısınma kaçınılmaz olmuştur. İnsanların bozduğu düzeni yine insanların düzeltmeye çalışması için Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri belirleyerek, bozulan çevre ve sosyal düzenin toparlanabilmesi için çalışmaları başlatmış ve tüm dünya ülkelerinin bu hedeflere ulaşabilmesi için 2030 yılına kadar süre öngörmüştür. Ülkelerin en başta yoksulluk ve açlığı sonlandırmaları beklenirken sağlık, eğitim, yinelenabilir enerji kaynakları, temiz su erişimlerini arttırmaları ve iklim açısından da karbon emisyonlarını azaltmaları beklenmektedir.

İklim değişikliğinin tabiat ve sosyo-ekonomik sonuçlarından hareket ederek, iklim ve çevre değişimlerine sebep olan negatif etkilerini azaltmaya yönelik olarak dünyada ortaya çıkmış birçok yerli ve uluslararası inisiyatif ve yönlendirici belge ortaya çıkmıştır. Bunlardan en kapsamlı olan Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinin 17 hedefinden birkaçı doğrudan çevre ve iklim değişikliği ile ilgilidir. Örneğin 13. Hedef doğrudan ‘İklim değişikliği ve etkileri ile mücadele için acil olarak adım atmak’ iken, diğer hedefler de çevre ve iklim konusunda önemli beklentileri ifade etmektedir. 1987 yılında yayınlanan Bruntlad Komisyon Raporu’nda “Sürdürülebilir kalkınma, gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama yeteneklerinden ödün vermeden bugünün ihtiyaçlarını karşılayan bir gelişmedir” şeklinde

tanımlanmış olan sürdürülebilir kalkınma, gelecek nesillere doğrudan referansı ile nesiller arasında kaynaklar ve kaynaklara erişim ve bu bağlamda kaynakların kendilerini yenileyebilmelerini sağlamak için eşitlik ve adaleti amaçlamaktadır. Konunun önemini vurgulaması açısından bu yıl UNDP (2021) yayınlanan ve 50 ülkeden 1,2 milyon kişi ile yapılmış olan anketin sonuçlarını içeren İnsanların İklim Oylaması Raporu (2021) dünya çapında ankete dahil olan insanların % 64'ünün iklim değişikliğini acil bir durum olarak tanımlamıştır. Bu da var olan Covid şartlarına rağmen, insanlığın iklim değişikliklerinin negatif etkisine ne kadar önem verdiklerini göstermektedir.

Ekonominin ve hayatın yeniden gözden geçirilerek, paydaşlara dayalı bir paradigmanın oluşmasını amaçlayan Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinin gerçekleşmesi ve bu arada çevrenin korunup geliştirilmesi ve karbon (CO₂) emisyon hacminin düşürülerek hayatın paydaşlar için daha kabul edilebilir hale gelmesi için tüm kurum ve kuruluşların katkıda bulunması beklenmektedir. Her ülke Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri Endeksi doğrultusunda kendi performansları ile ilgili olarak Birleşmiş Milletlere rapor sunmaktadırlar. Türkiye'de Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerine ülke olarak taraf olmuş ve ülke ekonomisi ile birlikte hayatın her bir yönünün bu hedefleri gerçekleştirecek şekilde değiştirmeyi politikaları arasında beyan etmiştir.

Diğer sektörler ile birlikte günümüz dünyasının kaçınılmaz kurumsal yapıları olan bankalar ve finansal kurumların, Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri çerçevesinde çalışma sistemlerini geliştirmeleri ve bu hedefleri kendi operasyonlarında, kredi sistemleri içinde göz önüne almaları beklenmektedir. Ayrıca finansal kuruluşların ve bankaların Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinden olan CO₂ emisyon hacminin azaltılması ve çevre korunmasının artırılması yönünde politika ve strateji geliştirmeleri gerekmektedir.

Banka ve finansal kurumların CO₂ emisyonu bağlamında iklim ve ayrıca çevre etkileri ya kendilerinin doğrudan sistemlerinin (binaları, operasyonları, kullandıkları elektrik ve işitici sistemleri vs.) sonucu olarak ortaya çıkmakta

ya da verdikleri tüketici kredileri ve yatırım kredileri ile dolaylı olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak dolaylı etkinin doğrudan etkiden daha güçlü ve kalıcı olduğunu, negatif etki yaptığını söyleyebiliriz. Örneğin, tüketici kredileri ile tüketimi kamçılarken, çevre ve kaynaklar üzerinde ciddi baskı oluşturmakta ve CO2 emisyon hacminin tüketim ve tüketime yönelik üretim yoluyla artmasına sebep olmaktadır. Yatırım yoluyla ise verdikleri krediler ile yapılan büyük altyapı yatırımlarının çevreye ve iklime etkisi ise kaçınılmaz olarak kendini hissettirmektedir. Bu bağlamda artan finansallaşma çevreyi ve iklimi de doğrudan etkilemiş olmaktadır. Finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasında varsayılan pozitif doğrusal ilişkiden hareketle Türkiye, dünyadaki diğer ülkeler gibi, finansal gelişmede başarılı olmuş, bunun sosyal hayatı ve aynı zamanda çevre ve iklime olan etkileri konusunda bir kritik geliştirmemiştir.

Bu çalışmada, Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri arasında olan (kişi başına yıllık) CO2 emisyon hacmi ile bankaların verdiği krediler (banka kredilerinin GYSMH'a oranı) arasındaki ilişkiyi ampirik olarak 1960-2018 periyodu için yıllık finansal ve makroekonomik veriler ile incelemeyi amaçlamaktadır. Bankaların seçiminde ise, istenilen verilerin olması öncelik olmuştur. Bu amacı gerçekleştirmek için aşağıdaki hedefler gözlenmiştir:

- (i) Kavramsal olarak sürdürülebilir kalkınma konusunda literatür incelemesi yapılması,
- (ii) Finansal sektör ve sürdürülebilir kalkınma ilişkisinin söylem analizi ile incelenmesi,
- (iii) Türkiye'nin sürdürülebilir kalkınma hedefleri konusundaki performansının benzer ülkeler ile karşılaştırmalı olarak analiz etmek,
- (iv) CO2 emisyon hacmi ile bankaların verdikleri krediler arasındaki ilişkiyi ampirik olarak incelemek ve böylece banka kredilerinin CO2 emisyon hacminin banka kredilerine duyarlılığını incelemek

Geliştirilen bu amaç ve hedefler çerçevesinde şu sorulara cevap

aranmıştır:

- (i) Finansal sistem nedir ve gelişmesi nasıl olmuştur?
- (ii) Finansal sistem ile sürdürülebilir kalkınma ilişkisi nedir?
- (iii) Sürdürülebilir Kalkınma ve Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinin ortaya çıkmasındaki rasyonel nedir?
- (iv) Türkiye'nin Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri konusundaki performansı nasıldır?
- (v) Türkiye'de banka kredileri ile CO2 emisyonu arasındaki ekonometri ilişkisi nedir?

BİRİNCİ BÖLÜM

1. FİNANSAL SİSTEM

1.1. FİNANS NEDİR?

Finans, Fransızcadan türeyen bir kelime olup para, mal, mali işler gibi anlamlara gelmektedir. Finans aynı zamanda, işletmelerin hedeflerinin gerçekleştirilmesine ve ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik olarak kaynak temini sağlamak, elde edilen kaynakları etkili ve nitelikli alanlarda kullanmak, yatırımların gerçekleşmesi ve yapılan yatırımların değerlendirilmesinin yanında risk yönetimi olarak da tanımlanabilmektedir (Ayan ve Koçyiğit, 2013 s. No. 5-7).

1.2. FİNANSAL SİSTEM NEDİR?

Finansal sistem, fon talep eden ve fon arz eden kişi veya kurumların fon alışverişinin finansal kurumlar aracılığı ile yatırım ve finansman araçları kullanılarak, belirli bir hukuki ve idari düzen içinde gerçekleştirilen yapıdır. Fon fazlasına sahip olan kişi veya kurumlardan, yatırım yapmak isteyen kişi veya kurumlara doğru bir aktarım söz konusudur. Bu aktarım sayesinde birikimler yatırımlara, yatırımlar da üretim ve istihdama dönüşmektedir. Finansal sistemin temel amacı da budur. Finansal piyasalar, para ve sermaye piyasalarından çok daha geniş bu piyasaları da kapsayan; tasarruf sahipleri, yatırımcılar, yatırım ve finansman araçlarından, yardımcı kuruluşlardan, hukuki ve idari düzenden oluşmaktadır. Finansal piyasalarda fon arzı ve fon talebi dışında hisse senedi ve döviz gibi finansal varlıklar da bulunmaktadır (Aydın, 2013: 51-81).

Finansal sistem; sigorta şirketleri, bankalar, finansman şirketleri, yatırım bankaları ve yatırım fonlarını içeren karmaşık bir yapıdadır. Finansal piyasalar, organize ve organize olmayan piyasalar olarak da ayrılmaktadır. Türkiye’de, Merkez Bankası (Para ve Döviz Piyasası, Açık Piyasa İşlemleri), Borsa İstanbul, Takasbank, bankalar arası TL ve Repo piyasası organize piyasaları oluştururken;

Döviz, Tahvil, Altın piyasaları da organize olmayan piyasaları oluşturmaktadır. Fon arz ve talep süresine göre ise finansal piyasalar; para ve sermaye piyasası olmak üzere ayrılmaktadırlar (Aydın, 2013: 51-81). Finansal araçlar ise, bankalar, sigorta şirketleri, emeklilik fonlarından oluşmaktadır. Ekonominin tam olarak işlemesi açısından ve refahın sağlanıp, etkinliğinin artırılması için bu piyasalara ihtiyaç vardır. Bu piyasaların işlememesi durumunda ise finansal sistem kitlenmekte, finansal sistemin kitlenmesiyle de büyük krizlerin ortaya çıkması kaçınılmaz olmaktadır.

Ekonomilerdeki temel tasarruf sahipleri hane halkları olmakla beraber bazı zamanlar işletmeler, fon fazlasına sahip olan diğer devletler olabilirler. Borçlanan taraf ise, devlet ve işletmelerdir. Finansal piyasalar, dolaylı ve doğrudan olmak üzere ikiye ayrılmaktadırlar. Dolaylı finansman; fon fazlası olan tasarrufçular ile fon açığı olan yatırımcılar arasındaki akış şeklinde gerçekleşmektedir. Doğrudan finansal piyasalar ise, fonları ödünç verenlerden finansal piyasalarda menkul kıymet satarak borçlanmaktadır. Finansal piyasalar, verimli yatırım fırsatı olup da yeterli fonu olmayanların yatırımlarını hayata geçirmelerine fırsat vererek daha fazla üretimin gerçekleşmesine, ekonomik etkinliğin artmasına ve refah seviyesinin yükselmesine katkıda bulunmaktadır (Gündoğdu, 2016: 125-131).

1.3. DÜNYA'DA FİNANSAL SİSTEMİN TARİHİ VE GELİŞİMİ

Karanlık Çağ olarak adlandırılan M.Ö. 600 binlere dayanan çağa dair herhangi bir bilgi olmamaktadır ancak ilkel seviyelerde de olsa yüzyıllar süren Taş Çağı'na dair bilgiler mevcuttur. Taş Çağı'nda ilerlemeler oldukça yavaş olmakla birlikte ekonomik anlamda önemli olgulara rastlanılmaktadır. Bu olgular; alet yapımı ve kullanımı, ateşin bulunması, yerleşik yaşama geçişle birlikte tarım ve hayvancılığın başlaması ve yazının bulunması olarak karşımıza çıkmaktadır. Taş Çağı'ndan sonra Maden Çağı'nda ise daha hızlı ilerlemeler kaydedilmiştir. Bu çağda, ekonomik anlamda yaşanan gelişmeler;

kent devletlerinin kurulması, belirlenmiş ağırlıkta olan metallerin para olarak kullanılması, krallıklar arasında başlayan ticaret, imparatorlukların kurulması ve böylelikle ticaretin yaygınlaşması olarak kayıtlara geçmiştir (Eğilmez, 2018: 21-42).

Ticaretin ilk şekli değiş tokuş olarak kayıtlara geçmiştir. Değiş tokuşun ticarete dönüşümüne ilişkin bulgulara M.Ö. 35.000 – 10.000 arası dönemi kapsayan Paleolitik Çağ'da rastlanılmıştır. Neolitik öncesi dönemde ise insanlar sadece tabiatın verdiklerini tüketmekle yetinmemiştir. İklim değişiklikleri bitki örtüsü ve hayvanlar üzerinde etkili olmuş, ekonomik yaşamı da etkilemiştir (Eğilmez, 2018 s. No. 21-42). Paleolitik insanlar, sadece tüketimi biliyor, üretim yapmıyorlardı. Doğanın kendilerine sundukları hayvansal ve bitkisel kaynaklarla yetinip avcılık – toplayıcılık ekonomik yapısı içerisinde yaşam sürmekteydiler (Yalçınkaya, 2009: 8-102).

M.Ö. 8 binlerde Neolitik Çağ olarak da bilinen Cilalı Taş Devri'nde ise, birçok ekonomik anlamda devrimlerin yaşandığı görülmüştür. Neolitik Çağ'da yavaş yavaş yerleşik hayata geçilmiş, köylerin ve ilerleyen zamanlarda da kentlerin kurulmasına öncülük eden bir dönem yaşanmıştır. İnsanların artık sadece tüketmediği ve aynı zamanda üretime de geçtiğinin görüldüğü çağdır. Yerleşik hayata geçilmesiyle birlikte, tarımsal üretime ve hayvancılığa başlandığı görülmüştür. İlk kez Türkiye'nin Güneydoğusundan başlayan ve Mezopotamya'yı da içine alan Bereketli Hilal adı verilen bölgede tarımın başlandığı sanılmaktadır. Günümüzde hala köylerde kullanılabilen sabanın icadıyla tarla ekimi ve tarım faaliyetleri artmış, daha verimli hal almıştır. Yine bu dönemde icat edilen tekerlek de ekonomik faaliyetlerin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Çiftçiliğin yansıra sanatçılık, mimarlık ve din adamlığı gibi meslekler de yine bu dönemde ortaya çıkmıştır. Bu çağda yerleşik yaşama geçişle aynı zamanda iş birliği, uzmanlaşma ve iş bölümünün gerçekleştiği de görülmektedir. Neolitik Çağ'da insanların üretime de başlamış olmasıyla birlikte yatırımın da ortaya çıkmış olduğu düşünülmektedir. Değiş tokuşun

artması, ticaret halini almış ve banka benzeri kuruluşların ortaya çıkmasını sağlamıştır. İnsanlar ürettiklerini muhafaza etmek isterken fazla olan mallarını da yanında bir mal almak şartı ile borç vermeye başlamışlardır. Bu durum faizin ortaya çıkışını da göstermektedir (Ferguson, 2020: 21-56).

Neolitik Çağ'ın son dönemlerinde araç ve gereç yapımında bakır kullanılmaya başlanmış ve bu şekilde araç gereç yapımının ve kullanımının yaygınlaşması Bronz Çağ'a geçildiğini göstermiştir. Bronz Çağ'ın M.Ö. 3000 ile 1200 yılları arası dönemi kapsadığı bilinmektedir. Daha sert ve daha kullanışlı alet, araç ve gereçlere ihtiyaç duyulmasıyla metal ve bakır karıştırılmış, bronz elde edilmiştir. Bu çağda, Ortadoğu'da kurulmuş olan imparatorluklarda ve kent devletlerinde hesap birimi yerine kullanılmış olan ve günümüzde paranın gördüğü işlevi gören gümüşten ve diğer bazı madenler kullanılmıştır. Bu olay aynı zamanda para ekonomisine geçiş olayı olarak da kayıtlara geçerek karşımıza çıkmaktadır (Ferguson, 2020: 21-56).

Yerleşik hayata geçilmesi, özellikle Mezopotamya ve Mısır'da tarımın gelişmesiyle birlikte şehir devletleri kurulmuş, zamanla da bu devletler diğer kentleri de kapsayacak imparatorlukların kurulmasını sağlamıştır. Antik Çağ döneminde; Antik Yunan Medeniyetleri, Mezopotamya Medeniyetleri, Anadolu Medeniyetleri, Mısır Medeniyetleri, Hint Medeniyeti, Çin Medeniyeti, Roma Medeniyeti kurulmuştur. Anadolu uygarlıklarından ise; Hititler, İyonyalılar, Urartular, Frigler ve Lidyalılar, Sümerler, Akadlar, Elamlar, Babiller, Asurlar bulunmaktadır. Nitekim finans ve finansal piyasaların ilk olarak M.Ö. 1800 yıllarında Babil Krallığı, Hammurabi Yasalarında düzenlenmiş olabileceği tahmin edilmektedir. İlk opsiyon sözleşmesinin ise; M.Ö. 1000 yıllarında Thales tarafından kaleme alındığı iddia edilmektedir. Böylelikle uluslararası bankacılığın köklerinin 15. yüzyıla kadar uzandığını söylemek mümkündür (Ferguson, 2020: 21-39).

Toplumsal sınıfın da üretimden kaynaklı olarak ilk defa bu dönemlerde karşımıza çıktığı görülmektedir. Soylular ve asiller ekonomik, sosyal ve siyasi iktidarın sahibi oldular ve böylece monarşi devletleri kurulmuş oldu. İlk ekonomik devrimlerin iktisadi organizasyonları da monarşinin ve sosyal statüsü en yüksek olan soyluların otoritesine göre belirlenmiş, Anadolu'da ticarete ve sosyal statüsü en yüksek olan soyluların otoritesine göre belirlenmiş, Anadolu'da ticarete egemen olan devlet ise Asurlular olarak tarihe geçmiştir. Birbirine düşman olan ve mallarını yağmalayan sisteme sahip imparatorluklar arasında ticaretin yaygınlaşmış olması da kolay olmamış, bu sebeple ticareti ve tüccarların ilişkilerini düzenleyen yasalar geliştirerek Babil Kralı Hammurabi tarafından bir araya getirilmiş olan Hammurabi Yasaları hazırlanmıştır (Eğilmez, 2018: 21-42).

Anadolu'da yapılmış olan kazılarda dönemin ticari faaliyetlerine dair tabletler bulunmuş, bu tabletlerde ise, Asurlu tüccarların Mezopotamya'dan alıp Anadolu'ya götürdükleri tekstil ve kalay alışverişine dair bilgilere rastlanılmıştır. Aynı zamanda bu tabletlerde, tüccarların hangi kentlerde vergi kaçırmalarının kolay olduğuna dair yazışmalara da rastlanılmıştır. Cenevre Sanat ve Tarih Müzesi'nde de o dönemlere ait rüşvetlerin olduğuna dair kanıtların olduğu tabletler de bulunmaktadır. Asurlu tüccarların vergi kaçırma ve rüşvetin yanında tefecilik yapmış oldukları da bilinmektedir. Asurlular aynı zamanda Hititlere kredili mal satmış ve krediye ek olarak yüksek oranlarda faiz de uygulamışlardır. Hititler, tarımdan yüksek verim alamadıkları dönemlerde Asurlulara borçlanmış ve borçlarına karşılık olarak da tüccarlara köle vermek zorunda kalmışlardır (Taş, Günay, 2015: 141-166).

Asurlu tüccarlar hesaplarını yapıp, alacaklarını tahsil ettikleri ve paralarını yatırdıkları 'Bit Karim' adını verdikleri bir yer bulunuyordu ve bu yer, mevduat bankası şeklinde işlem görmekteydi. Babil ve Hititlerde, para ve ağırlık birimi olarak madenler, özellikle gümüş, kullanılmaktaydı. İşgücü piyasasının olmaması da yine Antik Çağ ekonomilerinin ortak özelliklerinden biri olarak

görülmektedir. Aynı zamanda Antik Çağ ekonomilerinde sermaye birikiminin olmadığı da görülmektedir. Teknoloji açısından Antik Çağ'da bir gelişme kaydedilmemiş, üretimde kölelerden ulaşımda ise hayvanlardan yararlanılmıştır. Hayvanlarla sürdürülen ticaret belli sınırlarda kaldığı için de ticari anlamda da çok fazla gelişme gösterememişlerdir (Taş, Günay, 2015: 141-166). Tarihi M.Ö. 600'e dayandığı bilinen ilk sikkeler, Efes'teki Artemis tapınağında arkeologlar tarafından bulunmuştur. Sikke sadece Antik Akdeniz'de kullanılmamış, ancak ilk orada ortaya çıktığı bilinmektedir. Güney Akdeniz ve Ortadoğu'yu etkisine alan İslam İmparatorluğu'nun gelişmiş ticaret merkezlerinde paraya olan talep daha fazla olmuş, bu nedenle de değerli madenler geri kalmış Avrupa'dan çekilmiştir. Avrupa'nın bazı bölgelerinde biber ve sincap derisi para yerine kullanılır olmuştur. Bazı bölgelerde ise para, arazi anlamında da kullanılmaktaydı (Ferguson, 2020: 21-56).

Antik Çağ'da Mısır'dan batıya Nil Yolu ile yapılan ticaret, Orta Çağ'a geldiği zaman nüfusun artmasıyla birlikte genişlemiştir. Orta Çağ'ın ilk dönemlerinde Avrupa'da ekonomik durgunluk yaşanmış olsada ilerleyen sürede İtalya'da zengin ticaret şehirleri ortaya çıkmış ve bu durum ilk kez modern muhasebe ve finans sistemlerinin oluşmasına imkân sağlamıştır. Yunanlılar, 'polis' adını verdikleri kent devletleri kurmuş, bu şekilde kültürel, ticari ve ekonomik açıdan gelişme sağlarken, aynı zamanda da iş birliğinin mümkün olabildiği ortam oluşturmuşlardır. Antik Yunanda sanat ve ticaret gelişme gösterirken özellikle deniz ticaretinin yaygınlaşmış olduğu görülmektedir. Genellikle ticari faaliyetleri tarım, zeytin ve üzümünden oluşmuştur. Üretimin gelişmesinde ise genellikle savaş sırasında ele geçirilen kölelerin büyük katkısı olmuştur. Köleler aynı zamanda, ev işleri, madenler ve atölyelerde de çalıştırılıyor üretime her yönden katkıları sağlanıyordu. Yunanlılar el işlerinde de kendilerini geliştirmiş, zanaattan sanayiye, ilkel adımlarla da olsa geçişin adımları atılmış, üretim teknolojisine de önemli katkı yapmıştır. Antik Yunanda gelişmiş olan deniz ticareti mali gelişmelere imkân sağlamıştır. Ancak nüfusun

artması ve artan nüfusa karşılık tarım ürünlerinin yeteri kadar artmaması sistemin çökmüşüne zemin hazırlamıştır (Pirenne, 2018: 103-162).

Yine Antik Çağ'da Roma döneminde baktığımızda, Roma ekonomisinin temelini de tarım ve ticaretten olduğu görülmektedir. Romalıların aynı zamanda savaşlarda kendilerini korumak için yapmış oldukları metal, deri ve tahtadan olan araç gereç atölyeleri sanayi ile zanaat arasında yer almaktaydı. Romalılar tarihleri boyunca çok fazla savaş ile karşı karşıya kalmışlar ve bütün nüfus uzun yıllar hep savaşlarda mücadele etmişlerdir. Çiftçiler ve tarım ile uğraşan insanların toprakları Romalılar tarafından alınıp birleştiriliyor ve büyük topraklar haline getiriliyordu. Böylece üretim arttırılıyor, üretilen ürünler hem iç pazarda hem de dış pazarda satılıyordu. Romalılar Akdeniz'e hâkim olduklarından denizyolu ticaretinin yanında karayolu ticareti de gelişmişti. Ticaretin bu denli gelişmiş olduğu Roma'da, iktidara Gaius Caesar'ın geçmesiyle ekonomik anlamda da düzenlemelere gidilmiş, altın para standardına geçilmiş, 1 altın para 100 gümüş paraya denk tutulmuştur (Ferguson, 2020: 21-56).

Ticaret Romalılarda alt sosyal sınıflar, köleler ve yabancılar aracılığıyla sağlanıyordu. Romalılar aynı zamanda geniş alana sahip topraklarını korumak için ve çok fazla savaşan bir imparatorluk oldukları için askeri güç anlamında da üstünlerdi ancak M.S. 5. YY'a kadar bu gücü sürdürebilmişlerdir. Roma, başta askeri güç olmak üzere her alanda gücünü kaybetmeye başlamış, savaşlara karşı artık kendini savunamaz hale gelmiştir. Bunu fırsat bilen düşmanlarının saldırılarına karşı gelebilmek için çokça harcama yapılıyordu ancak Roma Hazinesinin gücü kalmamıştı. Savaşla baş edemez hale gelen Roma İmparatorluğunda artık üretim, tarım ve hayvancılık da yapılamaz hale gelmiş, atölyeler çalışamaz olmuştu. Tüm bu durum karşısında imparatorlukta açlık, kıtlık, hastalıklar görülmüştür. Roma parası da yaşanan olaylar karşısında değerini iyice kaybetmişti. Ekonomisi de olmak üzere her açıdan zayıflayan

Roma İmparatorluğu, Cermenlerin saldırılarına dayanamamış ve yıkılmıştır (Ferguson, 2020: 21-56).

Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla birçok devlet kurulmuştur ancak kurulan devletlerin en büyüğü kuşkusuz Bizans İmparatorluğu olmuştur. Kayıtlara göre 330'lu yıllarda kurulmuş olan imparatorluk, Roma İmparatorluğu'nun mirası üzerine ve Karadeniz ile Akdeniz'i birbirine bağlayan deniz yolu ve Asya ile Avrupa arasındaki boğaz üzerinde yer alan bir imparatorluk olmuştur. Bizans İmparatorluğu'nun hükümdarı olan Constantinus imparatorluğun başkenti olarak İstanbul'u seçmiş ve buraya kendi adını vermiştir. İstanbul'un başkent olarak seçilmesinde şüphesiz coğrafi konumu etkili olmuş, liman kenti ve Asya ile tarım alışverişinin hem denizden hem de karadan gerçekleştiriliyor olması bu şehri başkent yapmıştır. İnsanlar taşradan başkente göç ediyor ve bu durum Konstantinopolis'in nüfusunun iyice artmasına sebep oluyordu. Üretilen hammadde, mamul madde ve tarım ürünleri her yerden başkentte toplanıyordu. Şehir ekonomisini de harekete geçiren, taşradan başkente doğru olan sürekli bir para ve mal akışı olmuştur (Kavrakoğlu, 2016).

Devlet, Konstantinopolis'in ekonomisine taşradan daha fazla müdahale ediyordu bunun amacı ise, erzak temininin sürekli olmasının sağlanması ve fiyatlarda oluşabilecek dalgalanmaları önlemek bu sayede de oluşabilecek kargaşanın önüne geçmektir. Bizans'ta saray, şehirdeki istihdamı sağlamaktaydı. Saray, taşradaki arazilerden ve topladığı vergilerden gelir elde ediyordu. Aynı zamanda, imparatorluğun ileri gelenleri saray erkanına yıllık olarak ipek dokumalar ve altın bağışında bulunuyorlardı. Bu bağışlar ile de saray hizmetkarlarının, devlet memurlarının, askeri birliklerin ve donanma birliklerinin maaşları ödenerek, inşaatların da yapılmasına imkân sağlıyordu. Konstantinopolis, taşradan, Suriye'den, Anadolu'dan ve Rusya'dan çok fazla göç alıyor genellikle de tüccarlar para kazanmaya geliyorlardı. Devlet bunun önüne geçmek için, taşralı ve yabancı olan ve şehirde yerleşik olmayan tüm

tüccarları gözetim altında tutmuştur. Rusların ise şehre girişini tamamen yasaklamıştır. Müslüman tüccarların şehirdeki etkisi ise bu sebeple artmıştır. İmparator Konstantin 1044 yılında ise bu duruma son vermek için şehre son otuz yılda gelen tüm yabancıların şehirden sürülmesini emretmiştir, ancak bu emrin ne kadar etkili olduğu tartışılmaktadır. Çünkü 10. YY'dan itibaren Ruslar ve Bulgarlar şehirdeki kürk, balmumu, keten ve köle ticareti yapmışlardır (Çıvgın, 2009: 283-360).

7. YY'da Bizans, Karadeniz'in kuzey tarafındaki hakimiyetini kaybetmiştir ancak güney kısımlarında hala Bizans'ın hakimiyeti devam etmekteydi. İmparator bu sıralarda müslümanlara karşı Bulgarlarla anlaşmış ve müslümanların etkisini uzaklaştırmış durumdaydı. Akdeniz'in merkez bölgelerinde ise müslümanların işleri iyi gitmekteydi. 9. YY'da zanaat ve ticaretin gelişmesi ve yeni bir atılım içine girmesi Konstantinopolis'i etkilemiştir. Hint Okyanusu ve Uzakdoğu'dan gelen mallar, istikrarın sağlanamadığı Basra Körfezi'nden Kızıldeniz'e doğru yönlendirilmiştir. Bu durum, o dönemde İskenderiye'nin konumunu yükseltirken Trabzon'un itibarını kaybetmesine neden olmuştur. 11. YY'da alt tabakadan bazı tüccarlar, biriktirdikleri servetleri sayesinde senatörlük makamını elde etmiş, sosyal mevkilerini yükseltmişlerdir. 11. ve 12. YY'larda ise inşaat faaliyetleri hız kazanmış, özellikle İzmir'den Antalya'ya kadar yoğun bir şekilde inşaat faaliyetleri gerçekleşmiştir. 12. YY'da ise tarım ürünleri faaliyetlerinin arttırılmasına hız verilmiş ve Bizans'tan özellikle de İtalya'ya tarım ürünleri ihracatı gerçekleştirilmiştir. 10. YY'a kadar Konstantinopolis imparatorluğun en büyük ekonomik merkezi olmuştur. Zanaat üretimi, mücevherler, ipek kumaşlar ve seramik üretilmekte ve aynı zamanda hem taşraya hem de diğer bölgelere ihraç edilmekteydi. Tüm bunlardan elde edilen gelirler ise büyük kısmı saraya olmak üzere zanaatları desteklemek için kullanılmaktaydı. 12. YY'da İtalyanların, Türklerin ve Karadeniz'den gelenlerin nüfusu Konstantinopolis'te iyice artmış durumdaydı. Bizans imparatorları, Venedik, Pisa ve Cenova'da tüccarlarla ticari ve mali imtiyazlar tanımıştı (Ferguson, 2020: 21-56).

Konstantinopolis'te bu tüccarlara mahalleler tahsis edilmiş ve burada yerleşik hayata geçmişler, zaman içerisinde de Bizanslı tüccarlarla ortaklık kurmuşlar ve böylelikle lonca sisteminin yıpranmasına da sebep olmuşlardır. Zaman içerisinde de Venedik ve Cenovalı tüccarların ticarete baskın olmasıyla birlikte Bizanslı tüccarlar rekabet edememişler ve Konstantinopolis'in durumu sarsılmaya başlamıştır. Başkent'in gerilemesi, imparatorluğu yok etmek isteyen ve taşrayı bağımsız ticaret ve zanaat cumhuriyetlerine dönüştürmeyi isteyen feodallerin işine gelmiştir. Orta ağ'a kadar kent'in köylere hâkim olduğu g r lm ştir ancak bu durum Orta ağ'da değişmiş, köyler kentler üzerinde egemenlik kurmuştur. 1071 Malazgirt Savaşı ile birlikte Bizans'ın büyük toprak kayıpları olmuş ve Türkler Anadolu'ya yerleşmeye başlamıştır. 12. YY'da Haçlı Seferleri sırasında başkent yağmalanmaya başlamış, ülke toprakları Bizanslı Yunan ve Latin Krallıklar arasında b l şt r l nce imparatorluk büyük bir darbe almıştır. Geriye kalan topraklar ise 15. YY'da Osmanlı tarafından yavaş yavaş fethedilmiştir. En son başkent Konstantinopolis'in de 1453'te Osmanlı tarafından fethedilmesi üzerine yaklaşık bin yıllık Bizans İmparatorluğu sona ermiştir (Eğilmez, 2018: 55-65).

Osmanlı'nın Bizans İmparatorluğu'nu sona erdirmesiyle birlikte Yeni ağ'a geçilmiştir. Bu ağın ise en önemli olaylarından bir Amerika'nın keşfi olmakla birlikte coğrafı keşifler gerçekleşmiştir. Coğrafı keşiflerle birlikte dünya tanındı, bilinmeyen yerler öğrenildi ve bu sayede denizcilik de gelişti. Keşfedilmiş olan yeni yerlerdeki zenginlikler de eskiden kurulu topraklara taşındı ve Avrupa böylelikle hızla zenginleşti. Bu dönemde sadece ekonomik anlamda bir zenginlik olmamış, aynı zamanda bilim, teknoloji ve kültürde de gelişmeler gerçekleşmiş ve bu durum da sonraki yüzyılları etkilemiştir. Keşiflerin artması hızla gelişen deniz ticaretiyle birlikte emperyalizm olgusunun ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Feodalite ile ortaya çıkan tarım kapitalizmi giderek ticaret kapitalizmine ve emperyalizmine dönüşmüş oldu. Yeni yerlerin

keşfedilmesiyle elde edilen değerli madenlerin Avrupa'ya taşınmasıyla birlikte uluslararası ticaret de gelişme göstermiştir (Özkan, 2008: 3-45).

Adam Smith, 18. YY'da görülen uzmanlaşma ve serbest ticareti mutlak üstünlük teorisiyle açıklarken, Ricardo ise; karşılaştırmalı üstünlükler teorisiyle açıklamıştır. Karşılaştırmalı üstünlükler teorisi, uluslararası ticaretin gelişmesinin ve yayılmasının, ticareti gerçekleştiren ülkelerin lehine olacağını ortaya koymuş ve uluslararası ticaretin ülkelerin genel refah seviyelerini arttıracığı düşüncesiyle kapitalizmin temel kabullerinden olmuştur (Hunt, 2009: 77-112). 1500'lü yıllardan itibaren Meksika'dan İspanya'ya 100 yıl boyunca taşınan değerli madenler ve gümüş kaynakları Avrupa'nın para bolluğu yaşamasına sebep olmuş ve enflasyon oluşmuştur. İspanya'da başlayan enflasyon, uluslararası ticaretin sürdüğü bütün Avrupa ülkeleriyle birlikte Osmanlı'ya da yayılmıştır. Devletler, hızla yükselen enflasyonun, ellerinde fazla bulunan madeni paralardan kaynaklı olduğunu anlayamamış ve yeni gelir kaynağı bulma çabalarına girmişlerdir. 15. YY'da mal borsalarından çok sonra menkul kıymetler borsası ortaya çıkmıştır. Menkul kıymetler borsası kurulmadan önce, bu alışverişin yapılacağı herhangi bir yer ya da kuralları yoktu, zamanla kurullar oluşturuldu ve geliştirildi. 15. YY'da kurulmuş olan ilk borsa Anvers Borsası'dır ve bu borsadan sonra Paris ve Londra borsaları kurulmuş, ilerleyen yüzyıllarda da yaygınlaşmıştır. Borsaların yaygınlaşması ile birlikte sermaye piyasaları gelişmiş, yatırımlar artmış, uluslararasılaşma artarak finansal kapitalizm hız kazanmıştır (Ferguson, 2020: 21-56).

1500 ile 1800 yıllarında coğrafi keşiflerden sonra Merkantilizm ortaya çıkmıştır. Merkantilizmde altın ve gümüş gibi kıymetli madenlere önem verilmiş, zenginliğin kaynağı olarak görülmüştür. Merkantilistlere göre dünyanın kıymetli madenleri ve dolayısıyla da zenginliği sabittir. Merkantilistlere göre dünyanın kıymetli madenleri ve dolayısıyla da zenginliği sabittir, değişmez. Bunun için, birinin zengin olması bir başkasının fakir olmasına bağlı olsa da önemli değildir. Bütün kıymetli madenleri ve paraları

kendi ellerinde tutmak için çalışmalar, daha çok para kazanmanın ve servetlerine servet katmanın yollarını aramışlardır. Merkantilistler, serveti sadece kendi ellerinde tutmak için dış ticaretlerini sadece ithalata dönük olarak gerçekleştirmişler, ellerinden para çıkmasını, servetleri azalmasını diye ithalat yapmamışlardır. Bu dış ticaret politikasının uygulanması için de devlet elinin olmasının gerekliliğini savunmuşlar, devletin dış ticaret fazlası vermek için politikalar uygulamasının gerekliliğini savunmuşlardır. Dış ticaret fazlası verebilmek ve servetlerine servet katmak için ithalatın yasaklanması gerektiğini savunmuşlar ve yurtiçinde de üretimin artmasının uygun olacağını belirtmişlerdir. Ancak Merkantilistlerin unutmuş olduğu en önemli konu şudur ki; üretimin bu kadar fazla olması ve ihracatı destekleyici, ithalatı ise yasaklayıcı politikaların uygulanması Merkantilizmin uygulandığı ülkelerde kıymetli madenlerin stoğunun çoğalmasına ve enflasyonun oluşmasına sebep olmuş, bu durum da Merkantilizmin sonunu getirmiştir (Hunt, 2009: 55-76).

Merkantilistlerin servetin kaynağını para olarak görmelerine Fizyokratlar karşı çıkmışlardır. Fizyokrasi, üretimin kaynağını tarım olarak görmüş, üretimin önemini savunmuş ve tarımdan başka tüm sektörlerin kısır olduğunu savunmuşlardır. Fizyokratlara göre doğal düzen zaten vardır ve buna karşı çıkıldığında ortaya sorunlar çıkar. Bu yüzden doğal düzene karışmamanın gerekli olduğunu ekonominin doğal düzen karşısında kendiliğinden düzene girebileceğini savunmuşlardır. Bu durum aynı zamanda ticaretin sürdürülebilir olmasını da sağlayacaktır. Bu dönemde ekonomideki gelişmelerden biri de liberalizm anlayışı olmuştur. Liberalizm, devletten çok bireyci anlayışa sahiptir. Devletin ekonomideki rolünün azalmasından yana bir anlayış içerisine girmişler, insan hakları ve hukukun üstünlüğüne dayanan bir görüşe sahip olmuşlardır. O dönemlerde liberalizmi savunan düşünürler, özellikle de Locke, mülkiyet haklarının en üst seviyede olması gerektiğini savunmuşlar, ancak bu yolla ekonomik sistemin toplumun gelişmesine katkı sağlayacağını savunmuşlardır (Hunt, 2009: 55-76).

Yeni Çağ'da ortaya çıkan anlayışlardan biri de emperyalizmdir, ancak emperyalizmin tanımına dair ortak bir karar bulunmamakla beraber, güçlü devletlerin diğer devletleri ekonomik ve siyasi açıdan etkisi altına almak şeklinde açıklanmıştır. Güçlü olan ülkelerin topraklarını genişletme isteği ve bunun için de sömürgecilik yapması olarak da yer almaktadır. Emperyalizm, ilk çağlardan itibaren görülmüş ancak 15. ve 16. YY'larda yaygınlık kazanmıştır. Öncelikle İspanya ve Portekiz, Afrika ve Amerika kıtalarına giderek oralarda koloniler oluşturmuş, ilerleyen yıllarda da Fransa, İngiltere gibi diğer Avrupa ülkelerinin de sömürgeleri devam etmiştir. Kapitalizmin etkinlik kazanması ve daha çok gelişme göstermesi emperyalizm ile artış göstermiştir. Emperyalizm, kapitalizme ucuz işgücü, yeni pazarlar ve üretim alanları imkânı oluşturmuştur. 16. YY'da Avrupa'da, mamul mallarının fiyatlarında ülkelere göre değişiklik göstermiş ve bu doğrultuda ücretlerden daha yüksek oranlarda artmıştır (Hunt, 2009: 55-76).

17. YY'ın sonuna kadar devam eden fiyat – ücret farklarından en fazla yararlananlar ise kapitalist sınıf olmuştur. Bu dönemde sermaye biriktirmek amacıyla çeşitli yöntemler denenmiştir. Bu yöntemler ise; ticaret yapılan bölgeyi genişletmek, fiyat enflasyonu ve eve iş verme gibi sistemler geliştirilmiştir. Bu dönemde geliştirilen gemi yapımı ve denizcilikteki yenilikler, ticaretin gelişimine büyük katkı sağlamış, kapitalizmi yaygınlaştırmıştır. Kapitalizmin yaygınlaşması Avrupa ekonomilerine de yön vermiş, kapitalist anlayışa göre ticaretlerini gerçekleştirmişlerdir. Bu durum Avrupa ekonomilerinin gücünü etkilemiş, Akdeniz ekonomilerinin düşüşe geçmesine neden olmuşlardır. Bu dönemde özellikle Hollanda ve İngiltere Avrupa'nın en çok güçlenen ülkeleri olmuşlardır. 17. YY'a kadar Akdeniz ticarete altın çağını yaşamış ancak 17. YY'dan sonra ise, önemini kaybetmiş, tüm ticaret yolları Kuzey Denizi'ne dönmüştür. Akdeniz'de özellikle de İspanya'da ekonomik kötüleşmenin gerçekleşmesi halkın refah seviyesinin düşmesine, açlık, kıtlık, salgın hastalıklarla mücadele dönemini başlatmıştır. 17. YY'da Hollanda neredeyse altın çağını yaşamış, gemicilik ve ticarete en önemli ülkelerden biri olmuştur.

Bunun en büyük desteği ise, tarımda uzmanlaşmış olmalarından kaynaklanıyordu. O dđnemde Avrupa'daki ilk ekonomik bđyümeı başaran Hollanda, 18. YY'a gelindiğinde bu özelliğini kaybetmiş, dış ticaret hacmi bir anda ciddi dđřüř yaşamıştır (Ferguson, 2020: 21-56).

17. YY'da Avrupa'da yağmacılıkla ÷lkeler kendilerini finanse edebilmişlerdir. İspanya, Orta Amerika kolonilerinin altınlarını yağmalamış, İngiltere'de İspanya'nın gemilerini yağmalayarak altın kazanmışlardır. Avrupa'da artan altın rezervi, 18. YY'da yeni buluşların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu buluşların en önemlisi Sanayi Devrimi'nin de başlamasını sağlayan buhar gücünün bulunmuş olmasıdır. Buhar gücünün bulunmasıyla birlikte, insan ve hayvan gücüyle çalışan üretim araçları yerini buhar gücüyle çalışan üretim araçlarına bırakmıştır. Bu durum, üretim ile birlikte sermayenin de artmasına imkan sağlamıştır (Ferguson, 2020: 21-56).

Sanayi Devrimi'nin gör÷ldüğü ilk ÷lke ise İngiltere olmuştur. İngiltere, geliştirmiş olduğu ekonomisi sayesinde serbest piyasa ekonomisini amaçlamıştır. Sanayileşme açasından ise zaten zengin yeraltı kaynaklarına sahip aynı zamanda da geniş bir sömürge devleti olması sayesinde hem üretim hem de Pazar bulma açasından sorun yaşamamıştır. İngiltere Rönesans'ın izinden de giderek doküma sanayisinde en büyük ÷lke konumuna gelmiştir. Bu zamanda, üretimin artırılması için evlerde üretilmiş olan makineler artık evlere sığmayınca, büyük binalar inşa edilmiş, işçiler buraya getirilerek bu binalarda çalıştırılmış ve böylece ilk fabrika anlayışı da başlamış olmuştur. Sanayi Devrimi'nde öncü olan İngiltere'yi Orta Avrupa ve Amerika'da takip etmiştir. Sanayi Devrimi beraberinde birçok gelişmeyi de getirmiştir. İşçi sınıfının fabrikalarda ağır şartlar altında ve koşullarda çalışması işçi yasasının çıkmasına, grev ve sendikalaşma anlayışının çıkmasına böylece de Sosyalist dđřünce tarzının oluşmasına imkân vermiştir. Aynı zamanda Sanayi Devrimi ile birlikte daha az bir alandan daha çok üretimin yapılması imkânı doğmuş, kentleşme, nüfus, göç ve tüm bunlarla beraber şehirleşme artmış ve çarpık kentleşme ortaya

çıkıştır. Sanayi Devrimi'nde gerçekteşen diğer buluşlar olan; telgraf, telefon ve tarımsal makinalar geliştirilmiş, bunların da ekonomik anlamda etkisi yüksek olmuştur. 18. ve 19. YY böyle devam ederken tarihin ilk krizi meydana gelmiştir (Hunt, 2009: 55.76).

1873 yılında üretimin fazla olmasından kaynaklı olarak bir kriz çıkmıştır ancak bu kriz 1896 yılına kadar sürmüştür. Kriz, Viyana Borsası'nın çökmesiyle başlamış ve New York Borsası'nın da faaliyetlerine ara vermesine neden olmuştur. Arzın, talebin çok üzerinde gerçekteşmesiyle ortaya çıkan kriz bir finansal krizdir ve bu krizin etkileri 1. Dünya Savaşı'na kadar sürmüştür. 1870'lerden 1. Dünya Savaşı'na kadar geçen sürede gerçekteşmiş olan olaylardan biri de Altın Para Standardı Dönemi'dir. O dönemlerde İngiltere'de geçerli olan çift metal sistemi yerini altın para standardı sistemine bırakmıştır. Ülkeler kendi paraları ile altın arasında değer belirlemişlerdir ve bu değer paritedir. 20. YY'da altın para standardı ülkeler arasında yaygınlaşmış ve 1. Dünya Savaşı'na kadar devam etmiştir. İngiltere'nin Ortadoğu'da petrol keşfetmesi zaten aralarında sürekli anlaşmazlık yaşanan Avrupa ülkelerinin ilgisini çekmiş ve savaşın fitilini ateşlemiştir. Bir tarafta itilaf devletleri olan Rusya, İngiltere, Fransa diğer tarafta ise; Almanya, Avusturya – Macaristan, Bulgaristan ve Osmanlı Devleti'nin olduğu ittifak devletleri bulunmaktaydı ve 1918 yılında 1. Dünya Savaşı sona erdiğinde savaşı kaybeden ittifak devletleri olmuştur. Savaş sonrasında Osmanlı'nın diğer ülkelere vermiş olduğu imtiyazlar, ticarete yaşanan gerilemeler, hazinenin kötüleşmesi Osmanlı İmparatorluğunu borçlanmaya sürüklemiş ve borcunu ödeyemez hale gelen Osmanlı çökmekten kurtulamamıştır. Savaş bittiğinde ise tekrar altın standardına dönülmüş ancak bu sefer başarılı olunamamıştır. Savaşın bıraktığı izler olan işsizlik, gelir dağılımı, iktisadi kalkınma gibi nedenler altın para standardının başarılı olmasına imkan vermemiştir (Hunt, 2009: 55-76).

Savaşın izleri devam ederken 1929 yılında tüm dünyayı etkisi altına alan Büyük Buhran çıkmıştır. Bu krizin en büyük sebebi 1. Dünya Savaşı zamanında

altın para standardının terk edilmesi ve ülkelerin savaşın izlerini silmek için paraya duydukları ihtiyacın fazla olmasından kaynaklı olarak karşılıksız para basmalarından kaynaklanmıştır. Karşılıksız basılan paralar Avrupa’da enflasyona sebep olmuş ve bu sefer de enflasyonun etkisini azaltabilmek için, karşılıklı para basma işlemini sürdüren Amerika’ya paralarını göndermişlerdir. Bu durum Amerikan borsasında panik olmasına sebep olmuştur. Amerikan borsalarında ani düşüşlerin yaşanması ile birlikte 1929’da Büyük Buhran ya da Kara Perşembe adı verilen büyük bir kriz çıkmış oldu. Amerikan Halkı 1929 krizinin faturasını dönemin başkanı olan Hoover’a kesmiş ve yapılan seçimlerde Hoover’ı düşürüp yerine Franklin D. Roosevelt’i seçmişlerdir. Roosevelt ise başa geldiğinde “New Deal” isimli bir program uygulamış, başta bankacılık sektörü olmak üzere, reel sektör ve tarımsal sektör içinde kararlar alarak ekonomide köklü değişiklikler gerçekleştirmiştir (Eğilmez, 2018: 116-123).

Bu dönemde Türkiye’de, krize karşı ayakta kalabilmek için ihracat ve ithalat artırılmıştır. Bunun için de çeşitli dış ticaret politikaları izlenmiş ancak, tarımsal ürünlerin fiyatlarındaki büyük düşüşler, dış ticaret hacmimizi azaltmış ve iflaslar başlamış, işsizlik büyük oranda artış göstermiştir. Krizin etkisiyle azalan uluslararası ticaretin canlanmasını sağlamak, ekonomilerin tekrar ayağa kalkabilmesine destek olacak mali ve ticari bir sisteme ihtiyaç duyulmuş ve 44 ülkenin katılımıyla birlikte Bretton Woods Sistemi imzalanmıştır. Bu anlaşmayla birlikte Dünya Bankası, IMF ve Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası kurulmuş, tüm dünya Amerika merkezli bir sistemin oluşmasını sağlamıştır. Kurulmasına karar verilen bu kuruluşların Avrupa’nın yeniden ayağa kalkmasını sağlamak amacıyla mali anlamda destek olması amaçlanmış, mali desteğin ve sistemin işleyişini sağlama görevi IMF’e ait olmuştur. Aynı zamanda bu dönemde meydana gelen 2. Dünya Savaşı, çeşitli mali istikrarsızlıklar, Büyük Buhran’ın etkilerinin devam ediyor olması, ülkenin kendi paralarında bir türlü sağlayamadıkları istikrar ve paralarını sürekli olarak devalüe etmeleri gibi bir sürü etken, 1973 yılında Bretton Woods Sistemi’nin yıkılışını getirmiştir (Bulut, 2003: 77-101).

Sistemin yıkılmasının ardından bazı Avrupa ülkeleri paralarını tekrar dolara endekslemişlerdir. Bu durum ekonomide türlü politikaların izlenmesine sebep olmuştur. 1980'li yıllarda arz yanlı ekonomi politikası benimsemiş, bu politikanın getirmiş olduğu yüksek faizler meydana gelmiş ve Avrupa ile Uzakdoğu'nun kısa vadeli fonları Amerika'ya kaçmıştır. Fonların Amerika'ya kaçmış olması doların değerlenmesine sebep olurken Amerika durumdan hoşnut kalmıştır. Ancak diğer ülkelerin bu durumdan şikayetçi olmaları, ülkelerin Amerika ile anlaşma imzalamasını sağlamış ve bu durumda Amerika yüksek faiz politikasından vazgeçmiştir. Dolardaki dalgalanmalar Avrupa ve Asya ülkelerini daha çok etkilediğinden bu ülkeler kendilerini doların istikrarını sağlama görevi içinde bulmuşlardır (Bulut, 2003: 77-101).

1977 yılına gelindiğinde literatüre ilk kez Hollanda Hastalığı deyimi girmiştir. Bu hastalık, neredeyse tüm dünya ülkelerinde görülmüş olsa bile Hollanda'da meydana geldiği için bu isim verilmiştir. 1977 yılında Hollanda, ülkesindeki petrol rezervlerini keşfetmiş ve parası bir anda çok fazla değerlenmiştir. Hollanda, parasının değerlenmesiyle birlikte ihracatı artırılmış ve ithalat ülkesi durumuna gelmiştir. Ancak ellerinde bulunan rezervlerin ekonomideki etkisini yönetemeyen Hollanda'da kısa süre içerisinde üretim düşmüş, GSYH'sı ciddi oranda azalmıştır. Hollanda, petrolden kazanmış olduğu gelirlerini bir fon altında toplamış olsaydı bu hastalığa yakalanmayacaktı ancak bunu başaramamış, harcamalarını artırmış ve hastalanmıştır (Gurbanov, 2012: 12-15).

1979 yılında Amerikan Merkez Bankası (FED) yeni kararlar almış; enflasyonu düşürme görevini üstlenmiştir. Enflasyonun düşürülmesiyle, kamu harcamalarının ve açıklarının azalması, özel sektör yatırımlarının artması ve böylece faizlerin düşürülmesiyle birlikte ekonomik canlanma amacıyla hareket edilmiştir. Ancak, ekonomide beklenen etkiler görülmemiş, faizlerde daha fazla artış gerçekleşmiş işsizlik yüksek seyretmiş ve büyük bir problem haline

gelmiştir. 1982 yılında dünya ekonomisi kendine gelmeye başlasa da bu her ülke için aynı oranda gerçekleşmemiştir. Avrupa, Amerika ve Asya'ya göre daha az gelişme göstermiştir. Dünya genelinde görülen borç krizine çözüm bulabilmek için ise Amerika'da dönemin Hazine Bakanı bir plan sunmuş ve 1989 yılında bakanın adıyla (Brady Planı) anılan plan uygulamaya geçilmiştir. Plan, genel olarak üçüncü dünya ülkelerini kapsamakla birlikte bu ülkelerin biriken borçlarının silinmesini ve bu ülkelere yeni krediler verilmesini destekliyor, kredilerin ödemeleriye Dünya Bankası ve IMF tarafından ödenmesi planlanıyordu. Ama ülkelere bu desteğin verilmesi için tabii planın öngördüğü programı uygulamak zorunluydu. Ülkeler bu programları uygulayarak IMF'den borç alımını gerçekleştirip ülkelerine refah kazandırmaya çalışmışlar ve bu kredilerin geri ödemelerini de 2000'li yıllarda bitirebilmişlerdir (IMF ve Dünya Bankası, 2019).

1990'lı yıllar dünya ekonomisinde 'Küreselleşme'nin öne çıktığı görülmektedir. Bu yıllarda küreselleşme büyük bir ivme kazanmış finansal anlamda küreselleşmenin önü açılmıştır. Dünya üretiminin arttığı bu yıllarda, dünya ihracatının da artmış olduğu görülmüştür. Aynı zamanda çok uluslu şirketler dış yatırımlarını artırarak yatırımcılara yeni imkanlar sağlamıştır. Teknolojinin de gelişim gösterdiği bu yıllarda finansal piyasalarda bilgisayarların da kısaldığı görülmüştür. Bu etken aynı zamanda finansal açıdan yeni araçların bulunmasına imkân vermiş menkul kıymetleştirme artmıştır. Tüm bu etkenler ülkeleri ticari ve ekonomik açıdan birbirlerine bağlanmıştır. Aslında birinde gerçekleşecek olan dalgalanmanın yayılması bu durumda hızlanmış ve finansal ilişki içinde olan bir diğer ülkede de dalgalanmaların olmasına sebep olmuştur (Özel, 2005: 13-21).

1990'lı yıllarda İngiltere'de tarihin ilk finansal krizi görülmüştür. 1992 yılına kadar İngiliz sterlini, Alman Markı'na karşı döviz kurunu sabitlemiştir. Ancak İngiliz sterlini güçlenince, piyasadaki değişmiş olan güçler bu duruma müdahale etmeye başlamış, İngiliz Sterlini'ni çeşitli spekülasyonlara maruz

bırakmışlardır. İngiltere’de Sterlin rezervi iyice azaldıktan sonra spekülasyonlara son verilmiş ve Sterlinin değeri tamamen düşürülmüştür. Olayların yaşanmış olduğu bugün, Kara Çarşamba olarak İngiliz tarihine geçmiştir. 1990’lı yıllarda görülmüş olan bir diğer finansal kriz de 1994 yılında patlak veren Meksika krizidir. İngiliz sterlininden sonra Meksika pesosu da saldırıya uğramış ve hem yurtiçinde hemde yurtdışında şoklar yaşanmıştır. Peso devalüe edilmiş, dolar kuruna bağlanmıştır. Dış ticaret açığı gittikçe artmış, peso hızla değer kaybetmeye devam etmiştir. Pesonun bu kadar değer kaybetmesinden sonra Meksika ile ticaret yapan diğer ülkeler yatırımlarını Meksika’dan çekmiş, diğer Latin Amerika ülkelerine çevirmişler ve krizin tüm Latin Amerika’ya yayılmasına sebep olmuşlardır. Bu kriz ise, Meksika tarihine aynı zamanda Tekila Krizi olarak da geçmiştir. Tekila Krizi, kısa sürede büyük bir hızla çevresindeki ülkelere de yayılmış, Güneydoğu Asya ülkelerinin hepsi bu durumdan etkilenmiştir (Özel, 2005: 25-77).

Meksika’dan hızla yayılan kriz, 1997 yılında Güneydoğu Asya’da ekonomik refahını bir anda yüksek seviyelere çıkararak tüm dünyanın dikkatini çekip takdirini toplayan Tayland, Endonezya, Malezya, Filipinler ve Güney Kore’nin de dahil olduğu Asya Kaplanları olarak anılan ülkelere yayılmış ve bu ülkelerin bütün dengelerini alt üst etmiştir. Öyle ki, 1998’de bu ülkelerin ekonomik açıdan toplam büyüklükleri yarı yarıya azalmıştır. Güneydoğu Asya krizinden payını alan ilk ülke Tayland olmuştur. Tayland’da 1990 – 1996 dönemleri arasında politik açıdan yaşanan istikrarsızlık ve zayıflık ekonominin dinamiğini etkilemiş ve zarar vermiştir. Ekonominin kötüye gitmesi ise finansal piyasalara yansımış, ekonomide ciddi borç yükü oluşmuştur. Cari açık, paranın aşırı değerlenip devalüe edilmesi, çeşitli spekülasyonlar, artan döviz talebi krizinin oluşmasında büyük etken olmuştur. Merkez Bankası’nın döviz rezervleri azalmış hatta rezervlerinin tamamen tükenmesiyle krize teslim olmuşlardır. Böylece kriz başlamıştır. Tayland, IMF’den yardım talep etmiş ve 34 ay sürecek olan stand-by anlaşması imzalamışlardır. Ekonomik açıdan daralmalar meydana gelmiş, işsizlik artmış, istihdam azalmış ekonomi büyük

darbeler almıştır. Tayland'da görülen kriz de kısa süre içerisinde bölgesinde bulunan bir diğer Asya Kaplanı olan Filipinler'e sıçramıştır (Özel, 2005: 25 – 77).

Filipinler ekonomisinde de Tayland'dakine benzer bir şekilde görülen krizin ilk etkisi spekülâtif açıdan görülmüştür. Spekülâtif hareketlerden korunmak için Filipinler faiz oranlarını yükseltmiş ve döviz satışında bulunmuştur ancak krizden kaçamamıştır. Filipinler'de de görülen cari açık, bankacılık sektörü üzerinden kredilerle finanse edilmekteydi ancak ekonominin genelinde kredi patlaması gerçekleşmeye başlamıştı. Tayland'da meydana gelen döviz talebi etkisini Filipinler'e de yansıtmıştır. Bu durum karşısında Filipinler de öncelikle faiz oranlarını yükseltmiş ve döviz satışı yapmıştır ancak bu aksiyonların hiçbirisi etkili olmamış ve parasını dalgalanmaya bırakarak teslim olmuştur. Filipinler aslında bölgeden krizi en hafif atlatan ülke olarak görülmüştür.

Asya Krizi'nden sonra en büyük darbeyi alan Güney Kore olmuş, ülke ekonomisi etkisi yıllar sürecekt büyük zarar görmüştür. 1997 yılına kadar ekonomik açıdan gayet başarılı olan Güney Kore, sürekli büyüme gerçekleştirdiği için sürekli döviz kazanıyor ve bu sebeple yabancı ülkeler de Güney Kore ekonomisini finanse etmekten vazgeçmelerine ya da verdikleri kredilerin vadelerini kısa tutmaya başlamışlardı. Bu durumdan en çok etkilenen ise bankacılık sektörü olmuş ve birçok bankanın kapanmasına sebep olmuştur. Kapanan bankaları gören kredi derecelendirme kuruluşları ise Güney Kore'nin kredi notunu hiç vakit kaybetmeden hızla düşürmüş, risk derecesini artırmaya başlamışlardır. Bölgenin en kuvvetli, en büyük ekonomisine sahip olan ülkesi Güney Kore'nin halini gören IMF, en büyük yardımını Güney Kore'ye yapmış, en büyük yardım anlaşmasını imzalamıştır. Güney Kore'de krizin etkileri sosyo – ekonomik açıdan büyük olmuş ve krizi atlattık kolay olmamıştır. İşsizliğin yüksek seviyelerde seyretmesi, istihdamın düşük seviyelerde uzun süre kalmasından halk şikâyetçi olmaya başlamıştır. Krizden önce tam istihdam

düzelelerine sahip olan Güney Kore için bu durum kolay değildi ve halk bunun sorumlusunun IMF'in anlaşma maddelerinden kaynaklandığını düşünmekte ve ayaklanmaktaydı. Krizden uzun yıllar çıkamayan Güney Kore'de bu konu hep tartışma konusu olarak kalmıştır (Özel, 2005: 25 – 77).

1997 krizinin bir sonraki durağı ise Endonezya olmuştur. Endonezya'da bir anda gelişen ve yükselen ekonomisiyle dikkatleri üzerine çekiyordu, Tayland'da meydana gelen krize kadar. Endonezya kriz dönemine kadar para birimi olan Rupiah'ı geniş bir bantta tutuyor ve bundan hep karlı çıkıyordu. Ancak 1997 yılında görülen kriz sırasında bantın genişletilmesinden bu sefer karlı çıkamayan Endonezya'da da krizle mücadele dönemi başlamış oluyordu. Endonezya geniş banttandır vazgeçmiş, kurları dalgalanmaya bırakmış ancak dalgalanmaya bırakmasıyla birlikte Rupiah hızla, dolar karşısında değer kaybetmeye başlamıştır. Bunu gören merkez bankası Rupiah'ın daha fazla değer kaybının önüne geçmek için faizleri yükseltmiş ama bu durumda bankaları zor duruma düşürmüştür. Bireylerin ekonomiye olan güvensizlikleri de işin içine dahil olmuş, mevduatlarını hızla çekmeye ya kamu ya da yabancı bankalara mevduatlarını taşımaya başlamışlardır. Hükümet daha fazla dayanamamış ve IMF ile stand-by anlaşması imzalamış ancak bu anlaşmada yer alan bankalara yönelik operasyonlar bankaların sorunlarını gün yüzüne çıkarmıştır. Borçlarını ödeyemeyecek durumda olmalarının yanında bir de yasadışı işlere karışmış olduğu ortaya çıkan bankalar, mevduatlarını tamamen kaybetmiş ve kapanmaktan kurtulamamıştır. Dönemin hükümeti IMF ile anlaşmalarını sağlıklı bir şekilde yürütebilmek ve krizden kurtulabilmek için çok uğraş vermiş, birçok tepkiye de maruz kalmıştır. Endonezya'da aşırı artan petrol ve doğalgaz fiyatları Rupiah'ın tekrar değer kaybetmesine sebep olmuştur. Tüm bu etkenler ise hükümetin sonunu getirmiş, halk hükümeti seçimlerde düşürmüştür. Endonezya, diğer ülkeler sosyal açıdan da etkilenirken bankacılık açısından krizi en ağır geçiren ülke olmuş, 66 bankası kapanmıştır. Asya Kaplanları krizden oldukça etkilenmiş ve toparlanmaları uzun yıllar sürmüştür (Özel, 2005: 25 -77).

1997 yılında başlayan Güneydoğu Asya Krizi, Rusya'ya sıçrayarak global bir hal almıştır. 1998 yılında Rusya global piyasaları da sarsabilecek finansal bir krizin içine girmiştir. Güneydoğu Asya Krizi, Rusya'yı petrol fiyatları üzerinden etkileyerek ülkede krizin çıkmasına sebep olmuştur. Petrol fiyatlarının düşmesi Rusya'nın en büyük finans kaynağını oluşturmaktaydı. Petrol fiyatlarında meydana gelen düşüşler, bütçede açığa sebep olmuş ve ülkenin daha fazla borçlanmasına yol açmıştır. Borçları ödeyebilme konusunda zora düşeceğini anlayan hükümet, dönemin büyük enerji şirketlerinin nakitlerine vergi toplama bahanesiyle el koymuştur. Hükümetin bu hareketinin ardından bütçenin zor durumda olduğunu anlayan yatırımcılar paniklemiş ve ekonominin daha kötüye gitmesinden başka bir işe yaramamıştır (İnan, 2002: 51 – 68).

Petrol fiyatlarındaki gerginlikler politikaya da etki etmekteydi ve bu durum piyasaları iyice strese sokuyordu. Piyasalardaki gerilimler ise haliyle bankalara yansıyor. Bireylerin ekonomiye olan güvensizlikleri bankalara hücum etmelerine sebep olurken bankaların likiditeleri hızla azalıyor. Kredi derecelendirme kuruluşları da kredi notunu düşürerek piyasanın iyice paniklemesine yardımcı oluyordu. Tüm bu olaylar karşısında hükümet, IMF ile anlaşma imzalamayı düşünmüş ve 3 yıllık bir anlaşma yapmışlardır. IMF, çeşitli ekonomi destek açıklamaları yapıyor ancak piyasanın gerginliği hiç azalmıyordu. Faizler düşürülmüş ve Merkez Bankasının rezervleri arttırılmaya çalışılmıştır. Yine de Rusya'nın sonunun gelmesine engel olamamış, Ruble iyice değer kaybetmiş ve Rusya artık borçlarını ödeyemeyecek duruma gelerek moratoryum ilan etmek zorunda kalmıştır. Bankalara olan akın artarak devam etmiş, Ruble iyice değer kaybetmiş, ekonomide küçülme meydana gelmiştir. Tüm bu yaşananlardan sonra ise petrol fiyatlarında beklenmeyen artışlar meydana gelmiş ve Rusya 2000 yılında hızlı bir şekilde toparlanma sürecine girmiştir (Özel, 2005: 79 – 103).

Güneydoğu Asya Krizi Brezilya'ya sıçramış, 1999 yılına gelindiğinde Brezilya'da bir kriz patlak vermiştir. 1980'lerde ve 1990'ların başlarında zaten bankacılık ve döviz krizleriyle mücadele eden Brezilya Meksika Krizinden sonra bir toparlanma sürecine girmiş ancak 1999'da tekrarlanan döviz krizinden kaçamamıştır. 1997 yılında Asya'da yaşanan ekonomik kriz başlarda Brezilya'nın işine yaramıştı ve ekonomik açıdan ülke iyi durumdaydı. Bu iyi gidişat Brezilya'nın bulunan cari açığının artmasına sebep oluyordu. Artan cari açık ise yabancı sermaye sayesinde finanse edilebiliyordu. 1996 ve 1997 yıllarında ülkeye giren yabancı sermayede çok yüksek bir artış söz konusuydu. Bu, aynı zamanda merkez bankasının döviz rezervlerinin arttığı anlamına gelmekteydi. Artış gösteren yabancı sermaye, enflasyonun da düşmesine yararken, ihracatın azalmasına sebep oluyor, ithalat ihracattan yüksek kaydediliyordu. Yavaşça paralarını devalüe eden merkez bankası, piyasaya döviz satarak müdahalede bulunuyordu. Faizlerin de iyice yükselmesiyle sermaye girişlerindeki aşırı artış rekor seviyeleri gösteriyordu ancak yüksek faizler ülkenin borç yükünü artırmaktaydı. Diğer ülkelerde olduğu gibi Brezilya'da da politik dalgalanmalar piyasayı kötü etkiliyordu. Yenilenen seçimler ve değişen hükümet ile birlikte merkez bankası başkanının istifa etmesi piyasayı iyice olumsuz etkilemekteydi ve Brezilya'da parasını devalüe etmeye karar vermişti. Devalüasyonun ardından ülke ekonomisi iyileşme göstermiş ve dalgalı kur rejimine geçmiştir. Dalgalı kur rejimine geçen Brezilya aynı zamanda enflasyon hedeflemesinde de bulunmuş, bir süre ekonomide konjonktür devam etse de bir süre sonra istikrarı yakalayabilmiştir (Özel, 2005: 103 – 147).

2001 yılına gelindiğinde bu sefer de Arjantin'in krizle mücadelesi başlamıştır. 1990'larda Güneydoğu Asya ve Brezilya'da meydana gelen krizlerden Arjantin ders çıkarmaya çalışsa da krizin pençesine düşmekten kurtulamamış ve 2001 yılında ciddi finansal krizin içine girmiştir. Aslında Arjantin, 1980'lerden 1990'lı yıllara kadar sürekli olarak ekonomik istikrarsızlık yaşamış, enflasyonla mücadele etmiştir. 1990'lı yıllara

gelindiğinde ise Arjantin ekonomisi ilk defa istikrar kazanmış ancak bu da sadece 10 yıl kadar sürmüştür. 2001 yılında enflasyonun tekrar bir anda aşırı yükselmesiyle başlayan ekonomik sorunlar devamında hükümetin neredeyse tamamı döviz olan kamu borçlarını ödeyemeyeceğini açıklamasıyla resmen kriz başlamıştır. Borçları yüksek olan Arjantin, ödemelerini askıya almıştı. Özel sektörün borcu ise IMF ve Dünya Bankası'na'dı. Borç ödemelerini durduran Arjantin, halkın da panikleyerek bankalara hücum etmesinin önüne geçmek için bankaları süresiz olarak tatil etmiş, bankalar iyice çaresiz hale gelmiştir. Ancak çok geçmeden açılan bankalar, halka sadece belli miktarda ve ülke para birimi üzerinden ödemeleri gerçekleştirmiştir. Arjantin'de de ekonomik durumdan en çok payı alan halk, hükümeti protesto ediyordu. Merkez Bankasının döviz rezervleri hızla düşüyor ekonomi ciddi şekilde yıpranıyordu. Bir süre sonra ülke cari fazla vermeye başlamış, Merkez Bankasının döviz rezervleri yükselmiş ve IMF yardımıyla birlikte borcunu yeniden yapılandırarak normale dönme çabasına girilmiştir. Bu süreç her ne kadar kolay olmasa da hükümet bunun için çabalamış ve 2005 yılına kadar ekonomiyi düzeltme mücadeleleri devam etmiştir (Özel, 2005: 183 – 251).

Dünyada krizler yaşanırken diğer tarafta Avrupa ülkelerinin katılımıyla başkenti Belçika olarak seçilen 1992 yılında Avrupa Birliği kurulmuştur. Bu kuruluşun amacı ise savaşın etkilerinden el birliğiyle kurtulmaya çalışmak ve ekonomik kalkınmayı sağlamaktır. Aynı zamanda topluluğun ortak politika olarak seçmiş ve yürütmeye karar vermiş olduğu; tarım, enerji, bilimsel araştırma, ulaştırma, rekabet ve ticaret politikaları bulunmaktadır. 1992 Maastricht Anlaşması ile birlikte de parasal birliğin de sağlanması ve böylelikle mali ve sosyo-ekonomik politikaların da izlenmesi kararları alınmıştır. Başta Avrupa'nın ticari ve ekonomik alanda önde gelen ülkelerin (İtalya, Almanya, Fransa, Hollanda, Belçika, Lüksemburg) öncülüğüyle kurulan topluluk günümüzde ise 27 ülkeyi kapsamaktadır. Topluluk, ilerleyen süreçte ortak para birimi kullanımı kararını vermiş ve 1 Ocak 1999 tarihinde Euro'nun kaydı olarak

yürürlüğe girmesine karar verilmiş ve 2002 yılında da Euro banknot ve bozuk para şeklinde piyasaya sürülmüştür (Erdoğan, 2020: 589 – 606).

Avrupa Birliği'ne üye olan ülkelerin bu para birimini kullanmaları zorunlu tutulmuştur. Ancak Danimarka ve İngiltere kendi para birimlerini kullanmayı tercih etmişlerdir. Parasal birlik ile amaçlanan ise, pazarı güçlendirmek ve ekonomik istikrarı sağlamaktır. Geçilmiş olan tek para birimi sayesinde kurlarda ani dalgalanmalar gerçekleşmeyecektir. Aynı zamanda ticaret parasal birlikten ötürü daha kolay olarak gerçekleşecektir. Paraları dönüştürmekten kaynaklanan maddi bir kayıp da söz konusu olmayacaktır. Ortak para birimi, uygulanan bölge içerisinde finansmanı da kolaylaştırıp yatırımları arttıracak ve diğer ülkeleri yatırım yapmak için özendirilecek, böylelikle büyüme ve kalkınma sağlanacaktır. Nitekim birlik, almış olduğu kararlarda haklı çıkmış ve güçlü bir ekonomiye sahip olmuşlardır.

21. YY'da ekonomide önceki yüzyıllara göre önemli bir gelişme olmuş sermaye hareketleri serbestleştirilmiştir. Sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesiyle birlikte artık ülkeler bir başka ülkelerle daha rahat ticaret ve yatırım yapabilir duruma gelmiştir. Önceden de ülkeler arasında ticaret ve yatırımlar yapılmaktaydı ancak bunun için türlü belgelerle izinlerinin alınması gerekirken, sermayenin serbestleştirilmesiyle birlikte bu işlemlere gerek kalmamıştır. Ancak tabii iyi yönleri olduğu kadar kötü yönleri de bulunmaktadır. Ülkelerin ihtiyaçlarına göre kolaylıklar yer değiştirebilen fonlar aynı zamanda bir ülkede meydana gelebilecek krizin etkisinin diğer ülkelere yayılmasını da kolaylaştırılmıştır. Paranın da konvertibl olmasıyla birlikte paraların da birbirine kolayca çevrilebilir ve istediği bir ülkede yatırım yapabilir hale gelmiştir. Bu, aynı zamanda ekonomik sistemin küreselleşmesine imkân sağlamıştır. Ekonomide küreselleşmenin artmasıyla krizlerin de yayılma hızı artmıştır. Önceleri sermaye hareketleri serbest olmadığından ve paranın konvertibl olmaması sayesinde kriz, onu yaşayan ülke sınırları içerisinde kalmaktaydı ancak küreselleşme, serbest sermaye hareketleri ve paranın konvertibl olmasının

da etkisiyle birlikte artık bir ülkede yaşanan finansal kötüleşme diğer ülkelere de kolayca yayılma imkânı vermiştir. Nitekim 2007 yılında Amerika'da başlayan kriz de bu küreselleşmenin büyük etkisi olduğu söylenebilmektedir.

2007 yılına gelindiğinde Amerika'nın finansal piyasalarında bir dalgalanma başlamış ve bu dalgalanma 2008 yılında küresel bir kriz halini almıştır. Amerika'da başlayan küresel finansal krizin temel kaynağı mortgage piyasasından kaynaklanmıştır. Mortgage piyasasının işleyişinde sorunlar olmuş ve bu sorunlar ekonomiye oldukça pahalıya mal olmuştur. Amerika'dan tüm dünyaya yayılan kriz, mortgage adı verilen gayrimenkul kredilerinden kaynaklanmıştır. Mortgage kredileri kullanıcıya göre fark göstermekte herkesin imkanına göre verilmekteydi ve bu kredilerin ekonomideki payı o kadar büyümüştü ki yaklaşık 10 trilyon dolar seviyesine gelerek piyasadaki en büyük paya hakimdi. Başlangıçta bu krediler yalnızca prime olarak nitelendirilen birinci kalite müşterilere verilmekteydi ancak ilerleyen zamanlarda krediler, sub-prime olarak nitelendirilen daha düşük kalitede müşterilere de verilmeye başlamıştır. Düşük kalitede müşterilere verilen kredilerin hacmindeki artış yaklaşık 1,5 trilyon dolara ulaşmıştı. O dönemde faizlerin düşük olması, değişken faiz oranlarının uygulanması müşterilere kolaylık sağlamaktaydı ancak FED' in kredileri artırmaya başlamasına kadar.

FED, konut kredisi faizlerini peş peşe artırmaya başlamış ve bu durumda düşük kalitede olup kredileri kullanan kişileri zor duruma düşürmüştü hatta ödemelerine imkân vermemiştir. Krediyi kullanan bu kişiler ödeme güçlüğü çekmeye başlamış ve hatta artık kredilerin ödemeleri gerçekleştirilememiştir. Kredilerin ödenememesinde krediyi alanlar kadar krediyi verenlerin de etkisi bulunmaktadır. Krediyi veren kişiler, müşterilere kredilerin kullanımına yönelik gerekli ayrıntı bilgileri paylaşmamış bu da müşterileri zor durumda bırakmıştır. Çünkü kredi kullanan kişiler faizlerin 2 yıl boyunca kredilerini rahatlıkla ödeyebilirken sonraki sabit kredi süresi dolduğunda ödeme güçlüğü çekip ödeyemez hale gelmiştir. Konut kredilerinin kullandırılmasıyla beraber artış

gösteren konut talebi fiyatların da artmasına sebep olmuş, fiyatlar yükselince konut arzı da artmıştır. Ancak, konut arzının artması ve kredilerin ödenememesi üzerine talep düşmüştür. Düşen talep karşısında bu sefer de değerinin bile altına çekilmiş ve kriz patlak vermiştir. Amerikan piyasalarında kullanılan kredilerin geri ödenememesi mali, finansal ve bankacılık piyasalarını etkileyerek tüm dünyayı etkileyecek bir küresel krizin oluşmasına neden olmuştur (Şen, 2015: 1- 24).

21. YY'a geldiğimizde ise ticaret tamamen boyut değiştirmiş ve e – ticaret halini almıştır. Gelişen teknoloji ve dijitalleşmenin süratle gelişme göstermesi, insanların vakitlerinin çoğunu mobil cihazların başında geçirmelerine sebep olurken ticaret de bu yönde gelişme kaydetmiştir. Tüm dünya e – ticaret etkisi altına girmiş ve farklı iş modellerinin oluşmasına imkân verilmiştir. Mobil cihazların kullanımının artması, artık herkesin elinde bir telefon ya da tablet ile vaktini geçirmesi, sosyal medya alanlarının genişlemesi ve kullanımlarının artması, işleri kolaylaştırıp, lojistik açıdan kolaylık sağlaması da bu ticaret alanının tutulmasına ve gelişmesine imkân vermiştir. Son yıllarda e – ticaretin genel ticaret içerisindeki payı artmış ve ilerleyen zamanlarda ise bu payın çok daha artacağı beklenmektedir.

1.4. TÜRKİYE'DE FİNANSAL SİSTEM VE GELİŞİMİ

Türkiye'de finansal sistem, kredi kuruluşlarından ve finansal kuruluşlardan meydana gelmektedir. Kredi kuruluşları, mevduat bankaları ile katılım bankalarından oluşurken finansal kuruluşlar ise; sigorta şirketleri, bireysel emeklilik, yatırım ve kalkınma bankaları, finansal holdingler ve bankacılık faaliyetleri gösteren kuruluşlardan oluşmaktadır. Sistemin düzenleyici ve denetleyici kurumları ise; Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) ile Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB)' dır. Türkiye ekonomisinde finansal sistemin, 1923 – 1980 dönemlerinde devletin düzenleyici ve denetleyici rolünün ağır bastığı görülmektedir. Ayrıca bu dönemlerde devlet,

yabancı finansal kurumların yurtiçine girişlerine engel koyduğundan, mali sistem dışı kapalı olarak tanımlanmaktadır (TCMB, 2014). 1977 – 1978 yıllarında meydana gelen ve gittikçe yoğunlaşan ekonomik bunalım, alınmış olan ekonominin kalkınması için alınan kararlarla önlemlerin eksik ve yetersiz kalması sebebiyle hükümet, 14 Ocak 1980 tarihinde yeni bir ekonomi politikası uygulamaya karar vermiştir. İstikrar tedbirleri adı altında ekonomiyi koruma amaçlı alınan politika önlemleri ilerleyen süreçte kalıcı bir nitelik kazanmıştır (Kepenek, Yakup, Nurhan Yentürk, 2009: 199 – 210).

1980 İstikrar Programı ile finansal anlamda ülkeyi refaha götürmeyi amaçlayan kararlar; fiyatların piyasa koşullarında arz ve talebe göre belirlenmesi, gibi serbest piyasa düzenine geçilmesi konularında kararlar alınmıştır. Aynı zamanda alınan bu kararlardan biri de Türk Lirasının konvertibl hale gelmesidir. Paranın konvertibl olmasıyla diğer ülkelerle hem ticaret hem de finansallaşmanın kolaylaşmasını sağlayacaktır. Ayrıca, dış pazara açılarak yabancı sermayeyi ülkeye çekmek böylelikle sermaye girişlerini artırmak da hedefler arasındadır. Ülkeye girecek olan sermayenin ise yatırımları arttıracığı ve böylelikle de ülkede istihdamı artırıcı etki oluşturması hedeflenmiştir. Programın uygulanması ile birlikte aynı zamanda ülkede ekonomik büyüme ve kalkınmanın gerçekleşeceği beklentisi hâkim olmuştur. Bu dönemde, sektöre yerli ve yabancı banka girişleri de kolaylaştırılmış ve sektördeki bankaların yabancı para cinsinden işlem yapmalarına izin verilmiştir. Diğer önemli gelişmeler ise; 1981 yılında Sermaye Piyasası Kanunu'nun çıkarılması, 1983 yılında Sermaye Piyasası Kurulu (SPK)' nun, 1986 yılında da İstanbul Menkul Kıymetler Borsası (İMKB)' nin faaliyetlere başlaması olmuştur. Döviz Efektif Kur Piyasası TCMB bünyesinde kurulmuştur (Çokgezen, 2010: 5 – 10).

1990 yılında Türkiye ulaşmış olduğu en yüksek büyüme rakamlarını görürken Körfez Krizi'nin meydana gelmiş olması ve 1991 yılında ülkenin erken seçime gitme kararıyla ekonomide meydana gelen belirsizlikler sonucu ekonomide dövize olan talep artınca Merkez Bankası duruma erken müdahale

etmiş ve meydana gelebilecek bir döviz krizine de engel olmuştur. 1993 yılına kadar krizin etkisini yaşayan Türkiye, kronikleşen kriz dönemine girmiştir. Türkiye ekonomide sürekli dalgalanmaların yaşanmasına karşılık bu sefer de 5 Nisan 1994 tarihinde yeni bir ekonomik istikrar programı açıklamış ve yürürlüğe koymuştur. 5 Nisan Kararlarının öncelikli hedefleri arasında ise, kısa vadede döviz piyasasında istikrarın sağlanması ve dış dengeyi yeniden düzene sokmak olurken uzun dönemde ise, ülkenin kronik sorunu haline gelmiş olan enflasyonu düşürmek, kamu açıklarını azaltarak büyümeyi sağlamak ve sürdürülebilir bir büyüme trendi elde etmektir. Program alınan kararların uygulanmasıyla birlikte ilk aylarda çok olumlu tepkiler verirken ne yazık ki devamında aynı etkiyi gösterememiştir. Olumlu seyreden tüm ekonomik göstergelerin trendi yön değiştirmiştir. Sürecin bu şekilde devam etmesi ilerleyen yıllarda da devam etmiş, ülkenin kamu finansmanı dengesi bozulmuş, faizler yükselmiş, enflasyon hızlı bir biçimde artmaya başlamıştır. Kötü bir seyir izleyen makro ekonomik göstergeler aynı zamanda ülke ekonomisinin daralması anlamına gelmekte ve bu durumun önüne geçmek için yeni kararlar alınmasını sağlamaktadır (Çokgezen, 2010: 123 – 144).

Ocak 2020 yılında Enflasyonu Düşürme Programı başlığı altında kararlar alınmış ve bu kararlar en çok döviz piyasası ile bankacılık sektörünü ilgilendirmiştir. Alınan bu kararlar da başta olumlu tepki vermiş olsa da devamında aynı etkiyi gösterememiş ve bankaları likidite sıkıntısına sokmuştur. Likidite sıkıntısına giren bankalar ise, Kasım 2000’ de bir bankacılık krizinin çıkmasına sebep olmuştur. Artan enflasyon ve yüksek seyreden döviz kurları, cari açıkta meydana gelen artışlar, kamu borçlarının artması ve borç için gerekli finansman bulamaması, işsizlik gibi birçok etkenin yanına bir de spekülasyon hareketler eklenince Kasım 2000 krizini henüz anlayamamış olan Türkiye’yi bir de Şubat 2001 yılında yeni bir kriz karşılamıştır. Ekonomide konjonktürün fazla olması ve içinden çıkılamayan hal karşısında dönemin hükümeti ekonomiyi kurtarmak adına ülkeye Dünya Bankası’nda görev almış olan Kemal Derviş’i çağırmıştır. Hükümet, Acil Eylem Planı başlığı altında yeni kararlar almış ve

ekonomik istikrar sağlanmaya çalışılmıştır. Programda en dikkat çeken kısım özelleştirmelerin hız kazanması olmuştur. O dönem birçok kurum ve kuruluş özelleştirilmiş, yabancı sermaye ülkeye çekilmeye çalışılmış ve bankacılık sektörünün sıkıntıları azaltılmaya çalışılmıştır. 2001 yılında başlayan program 14 aylık bir program olarak yürürlüğe girmiştir. Başta çok da etkili gibi görünmese de Türkiye, 2002 ile 2005 yıllarında kesintisiz bir şekilde sürekli büyüme gerçekleştirmiştir (Özel, 2005: 147 – 285).

1990'lı yılları oldukça kötü atlatan Türkiye, 2000 ile 2007 döneminde tarihi ortalamalarının üzerinde büyüme oranları yakalamıştır. Enflasyon ve faiz oranlarında da düşüşler görülmekte, kamu borcu ve bütçe açığı bir azalış trendi izlemekteydi. Artık finans sektörü görmüş olduğu krizlerin de etkisiyle daha sağlam adımlarla ilerlemekte ve bankacılık sektöründe de olumlu gelişmeler yaşanmaktaydı. Süreç bu şekilde olumlu giderken 2007 yılında Amerika kaynaklı meydana gelen küresel finansal kriz Türkiye'yi etkilemiş, 2008 yılında ülkeye resesyona birlikte kriz yansımaya başlamıştır. Bu süreçte küreselleşmenin etkisiyle kriz tüm Avrupa ülkelerine yayılmakla birlikte Türkiye'ye de bulaşmıştır. Avrupa ile ticari ilişkilerimizin yüksek olması ve Avrupa'nın krizden etkilenmesiyle birlikte, bu etkinin ticaretimize yansması Türkiye'de cari açığın meydana gelmesine ve yüksek bir cari açıkla karşı karşıya gelmemize neden olmuştur. Cari açıkla birlikte ihracatta ve ülkeye giren sermayede düşüşler meydana gelmiş, bu da dış talebin azalmasına ve aynı zamanda işsizliğe neden olmuştur (Özsoylu, Ahmet Fazıl, İlder Ünlükaplan, Melek Akdoğan Gedik, 2010: 86 – 93).

2008 ve 2009 yıllarında Türkiye'de krizin etkisiyle birlikte üretim azalmış, işsizlik ve yoksulluk oranlarında ise artışlar meydana gelmiştir. Ülkede belirsizlik artmış ve güven oranında düşüşler görülmesine neden olmuştur. Büyüme rakamları da tüm bu olumsuz koşullardan etkilenerek oldukça düşük oranlarda gerçekleşmiş hatta bu düşük oranlar 2012 – 2014 yıllarında da görülmeye devam etmiştir. Türkiye 2008 yılından önce finansal ve ekonomik

açından oldukça iyi bir seyir izlerken 2008 küresel krizinin etkisinden kurtulması kolay kolay gerçekleşmemiştir. Ancak yine de 2008 yılının son çeyreği ile birlikte önemli ekonomik kararlar alınmış ve bu kararların uygulanmasıyla birlikte Türkiye diğer ülkelere nazaran daha hafif bir şekilde krizi hissetmiştir.

2011 yılından itibaren enflasyonda yükseliş trendi görülmüş ve Merkez Bankası durdurulamayan enflasyon karşısında faizleri yükseltmek yerine ya aynı oranlarda tutmayı ya da düşürmeyi uygun görmüştür ancak ilerleyen dönemde Merkez Bankasının yönetimi değişmiş ve bununla birlikte olması gerektiği gibi faiz oranları yükseltilerek artan talebi tasarrufa yönlendirmeyi hedeflemiş ve 2017 yılından itibaren enflasyon ile faiz oranları hemen hemen aynı oranlarda seyir izlemiştir. Büyüme ve işsizlik açısından baktığımız zaman ise 2011 yılından itibaren her ne kadar büyümede dalgalanmalar görülse de genel seyrinde artışlar görülmüştür ancak büyümedeki bu olumlu seyir işsizlik üzerinde etkili olmamıştır. Genel olarak işsizlik rakamlarında da sürekli artışlar meydana gelmiş ve istihdamsız büyüme rakamları gerçekleşmiştir. Kamu açıklarındaysa, 2008 yılında krizin etkisiyle yüksek olarak gerçekleşen açıklar 2011 yılında rekor seviyeye ulaşmıştır. Toplam borç stoku içerisindeki özel kesimin borçlarında artışlar meydana gelmiş ve bu oran 2017 yılında en yüksek seviyede gerçekleşmiştir. Ekonomideki vergi gelirinde ise yıldan yıla artış gözlenmiş 2009 – 2017 yılları arasında artan bir seyir izlemiştir. Kamu tasarruflarında ise azalma görülürken özel kesimin tasarruflarının da hala yetersiz düzeyde olduğu ve yatırımları karşılayabilecek seviyeye gelemediği görülmektedir (Yıldırım, 2010: 47 – 55).

1.4.1. Finansal Piyasaların Yapısı ve Araçları

- Borç ve ortaklık piyasaları
- Birincil ve İkincil piyasalar
- Organize ve Tezgahüstü piyasalar
- Para ve sermaye piyasalarından oluşmaktadır.

Borçlanma; finansal araçların alınıp satıldığı, ortaklık ise, ortaklık hakkı sağlayan araçların işlem gördüğü piyasalardır. Borçlar; uzun, orta ve kısa vadede gerçekleşmekte ve vade sonu geldiğinde araç geçerliliğini yitirmektedir. Hisse senetleri ile oluşan ortaklık aracı, işletmenin varlığını ve net gelirini paylaşma anlamına gelmektedir. Ayrıca bir şirketin hisse senetlerine ortak olunması demek, yönetim oy kullanma hakkı ve söz sahibi hakkı olması demektir. Birincil piyasalar ise; devlet tarafından çıkarılmış olan hisse senedi, tahvil gibi kağıtların ya da borçlanmak isteyen herhangi bir şirketin çıkarmış olduğu menkul kıymetlerin direkt, ilk alıcılara satıldığı piyasalardır. İkincil piyasalarda, adından da anlaşılacağı gibi, daha önce satışa çıkarılmış olan menkul kıymetlerin tekrar satışa çıkarıldığı piyasalardır. Birincil piyasalar göz önünde gerçekleşmediğinden bilinmezken, ikincil piyasalara örnek New York Borsası, NASDAQ, İstanbul Borsası örnek olabileceği gibi ikincil piyasalarda işlemleri gerçekleştiren en önemli kişilerde brokerler olmaktadır (Oruç, Turgut, 2014: 109 – 118).

Borsalar, menkul kıymetlerin alım – satım işlemlerinin gerçekleştiği örgüttür. Tezgahüstü piyasalar, ellerinde çok fazla menkul kıymet bulunan insanların, birebir ve anlık olarak alış – satış gerçekleştirdiği, mekânı olmayan piyasalardır. Para ve sermaye piyasalarına baktığımızda ise, kısa vadeye sahip olan menkul kıymetlerin alışverişinin gerçekleştiği piyasalar para piyasaları, orta ve uzun vade ile alışverişin gerçekleştiği piyasalara da sermaye piyasaları denilmektedir. Özellikle bankalar para piyasalarını aktif olarak kullanmakta, sigorta şirketleri ve sosyal güvenlik fonları gibi finansal araçlar ise sermaye piyasalarında işlem görmektedirler.

Finansal piyasa araçları:

- Para piyasası araçları
- Hazine bonoları
- Devredilebilir banka mevduat sertifikaları

- Finansman bonoları
- Banka kabulleri
- Repo (Geri satın alma anlaşmaları)
- İnterbank'tan oluşmaktadır.

Sermaye piyasası araçları:

- Hisse senetleri
- İpotek
- Tahviller (şirket ve devlet tahvilleri)
- Tüketici ve bankaların ticari kredilerinden oluşmaktadır (Gündoğdu, 2017: 60 – 79).

1.4.2. Finansal Aracılar ve Fonksiyonları

Finansal kurumlar aracılığı ile gerçekleştirilen dolaylı finansmanın gerçekleştiği sürece finansal aracılık denilmektedir. Her ne kadar menkul kıymet piyasaları hep daha fazla ön planda olsada, finansal aracılar şirketlerin finansmanları için büyük önem taşımaktadırlar. Finansal işlemler gerçekleştirilirken belli bir süre ve paralar harcanmaktadır, buna da işlem maliyeti denilmektedir. İşlem maliyeti daha çok elinde fon fazlası olan kişi ve kurumları etkilemekte, onlar için büyük öneme sahip olmaktadır. Ancak; finansal aracılar ölçek ekonomilerini kullanarak maliyetleri azaltabilmekte ve böylece de dolaylı finansmanı daha tercih edilebilir hale getirmektedirler. Finansal aracıların, maliyetleri düşürmesiyle birlikte kullanıcıların likidite oranını yükseltmekte ve daha iyi hizmet sunabilmektedirler. Finansal piyasalardaki maliyetler sadece işlem maliyeti değildir, bu maliyetler içerisinde asimetrik bilgi de önemli yer tutmaktadır (Şen, 2015: 1 – 24).

Finansal aracılar, finansmanı kullanmak isteyen kişi veya kurumları tanımamaktadırlar, bu da asimetrik bilgiyi ortaya çıkarmaktadır. Finansmanı

kullanacak kişi veya kurumların finansal aracılara vermiş olduğu bilgiler finansal piyasaların devamlılığı açısından büyük öneme sahip olmaktadır. Finansal işlem gerçekleşirken eğer asimetrik bilgi söz konusu olursa, bu duruma da ters seçim (limon etkisi) denilmektedir. Ters seçim probleminin finansal piyasalar üzerinde oluşturmuş olduğu etkiyi Akerlof ortaya atmıştır. Problemi ‘limon’ olarak isimlendirmesinin sebebi ise Amerika’da limon olarak bilinen sorunlu arabalardır. Bu arabaların sorunlu olduğunu sadece sahipleri bilmektedirler yani aynı zamanda alıcı ile satıcı arasında farklı bilgi söz konusudur. Asimetrik bilginin de var olmasıyla limon arabalar değerinden daha fazla fiyattan satılabilecekler ve limon arabalar iyi arabaları piyasadan kovacaktır. Bu durum finansal piyasalar açısından ise, kredi riski düşük olandan ziyade riski yüksek olan kişilere kredi verilmesi şeklinde görülecektir ki bu da iyi bir yatırım imkanının kaçması anlamına gelebilmektedir. Sistemde gerçekleşebilecek olan kredinin riski yüksek olan kişi veya kurumlara gitmesi aynı zamanda kötü niyeti de ortaya çıkarabilecektir. Finansal aracılarnn, kullanıcılara yatırım amaçlı vermiş oldukları kredilerin yatırım dışında başka amaçlarla kullandıkları sonucu kötü niyeti göstermektedir. Bu etkilerin hepsi göz önünde bulundurulduğunda finansal aracılarnn ekonomideki rolünün önemi anlaşılmaktadır.

Ekonomide etkin rol oynayan finansal aracılar üç gruba ayrılmaktadırlar. Bunlar;

- Bankalar (Ticari bankalar, tasarruf ve kredi birlikleri, tasarruf bankaları)
- Sözleşmeli tasarruf kurumlar (sigorta şirketleri, emeklilik fonları)
- Yatırım aracılarnn (finansman şirketleri, yatırım fonları, para piyasası yatırım fonları)’dır (Eser, 2001: 1 – 29).

1.5. BANKACILIĞIN DOĞUŞU VE GELİŞİMİ

Bankalar, mevduat kabul eden ve kredi temini sağlayan finansal kurumlardır. Bankalar, ticari bankalar, tasarruf bankaları, kredi birlikleri, tasarruf birliklerini kapsamaktadır. Bütün dünyada bankaların işleyişleri aynıdır

ve kar elde etme faaliyetlerine finansal aracılık yaparlar. Bankalar, ekonomilerdeki en büyük finansal araçlardır ancak tek önemli aracı değillerdir. Emeklilik fonları, yatırım fonları ve bankaları, sigorta şirketleri, finansman şirketleri ve yatırım bankaları da gelişim göstermektedir (Mishkin, 2000: 250 – 282).

Tarihte kayıtlara ilk geçen bankacılık faaliyetlerinin M.Ö. 2000’de Babil’in bilinen en eski yasalardan olan Hammurabi kanunlarında yer verdiği görülmüş, belirli standartların olması gerektiği belirtilerek kurullar uygulanmıştır. Gerçekleştirilen ilk bankacılık işlemlerinde, işlemlerin metal, tahıl gibi zamanının değerli madenlerinin ve ürünlerinin kullanıldığı görülmüştür. Hammurabi Kanunlarında, borç alma – verme, borcun tahsili, alınacak faiz oranları, kefillik, ipotek gibi kuralların belirlenmiş olduğu bilinmektedir. İlerleyen zamanlarda bankacılığın Sümerler döneminde gelişme gösterdiği kayıtlara geçmiştir. Sümerler döneminde, Trapezites ismi verilen, Yunan bankerler tarafından bankacılık geliştirilmiştir. Tarihteki ilk bankacılık krizinin de bu Eski Yunan Sitesi’nde görüldüğü bilinmektedir. Eski Yunan’da ilk devlet bankasının da kurulduğu bilinmektedir. Bunun sebebinin ise Eski Yunan’daki bankerlerin faiz oranlarını çok yüksek tutması sebebiyle, her sitenin kendi devlet bankası kurduğu bilinmektedir. Roma İmparatorluğu döneminde ise, ticaretin gelişim göstermesiyle birlikte bankacılık faaliyetleri de geliştirilmiş, faizin çok yüksek seviyelerde görülmesi sebebiyle de kilise tarafından faiz yasaklanmıştır (Ferguson, 2020: 21 – 56).

Finansal başarıyı kalıtımsal güç ve statüye dönüştüren ilk bankacılar, İtalyan banker aile olan, Medicilerdir. Mediciler, bankacılığın doğuşunu sağlamışlar ve önemli bir şeyi öğrenerek bu işi başardıklarını düşünmüşlerdir, o da şudur ki; Finansta küçük olmak pek makbul olmamaktadır. Bankalarını, o güne kadar gerçekleşen herhangi finansal kurumdan daha büyük hale getirerek ve çeşitlendirip risklerini yaymanın yolunu bulmuşlardır. Borçlanma ile birlikte döviz ticareti de yapmışlar, böylelikle zayıflıklarını temerrütlere

indirgemişlerdir. 1401’de Barcelona Bankası, 1407’de ise Genova Bankası kurulmuştur. Esasında ise Avrupalılara bu konuda örnek olan, Lombardlar’dır. Finansallaşmanın bir sonraki adımı, merkez bankalarının modernleşmede öncülerinden olan Amsterdam, Londra ve Stockholm’de atılmıştır. Bu üç yeni kurum 17. YY’da kurulmuştur. Amsterdam Kambiyo Bankası; 1609’da tüccarlarla yaşanan sorunları çözmek için kurulmuştur. Bugün hala kullanılmakta olan, çek, hesaptan direkt ödeme ya da para transferi kavramlarının öncüsü olan Kambiyo Bankası, ticari işlemlerin daha fazla olmasına imkan vermiştir (Ferguson, 2020: 21 – 56).

İtalya’da 1637 yılında Venezia bankası kurulmuş ve banka sistemini geliştirerek çek ve senet kullanımının başlamasına öncülük etmiştir. İngiltere’de ise, 1654’te piyasadaki genel istikrarsızlığa son vermek amacıyla bir merkez bankası işlevi görebilecek banka kurulmuştur. Londra’da kurulan Bank of England’ın görevi ise, devlete savaş zamanı finansman desteğinde bulunmaktır. Bank of England, anonim şirket olarak faaliyet gösteren tek bankaydı. Tarafların cari hesaplarının olma şartı olmayan, faiz içermeyen ve farklı ödeme taahhüt eden banknotların basımı ile ilgili olarak kısmi monopol oluşturulmuştur. 1657’de Stockholms Banco kurulmuştur. Banco’nun amacı ise, ticari ödemelere yardımcı olmanın yanında borç da kullanılabilmeydi. Banco, ilerleyen zamanlarda, rezervlerinin üzerinde borç vererek, kısmi rezerv bankacılığı olarak bilinecek ve mevduat olarak yatırılmış paranın ihtiyacı olanlar tarafından kullanılmasıyla birlikte mevduat olarak sahibine kazanç sağlayarak bu uygulamanın öncüsü olmuştur (Ferguson, 2020: 21 – 56).

Modern ticari bankacılığın başlangıcı ise; 1782’de Philadelphia’da kurulan Bank of North Amerika’dır. Bu bankanın başarısı sayesinde başka bankalar da kurulmuş ve Amerikan bankacılık sektörü oluşmaya başlamıştır. 1791 yılına gelindiğinde ise; Bank of United States kurulmuş hem özel hem de merkez bankası özelliklerine sahip olmuştur. Hükümet kurumu olan banka, ekonomide arz edilen para ve kredi miktarı konusunda sorumluluğa sahiptir. Tarım ve diğer

çıkar sahipleri güvensizlikleri sebebiyle Bank of United States'in kapatılması konusunda baskılar yapmış, 1811'de de daha fazla baskılara dayanamayan banka kapatılmıştır. 1811'de kapatılan banka, 1812 savaşında fon toplanması ihtiyacının doğması üzerine 1916'da yeniden kurulmuştur (Mishkin, 2000: 250 – 282). Güvenli bankacılık sistemini sağlamak amacıyla 1913'te de Federal Rezerv Sistemi (FED) kurulmuştur.

Bankalar, 19 YY'a kadar kendi kaynaklarını borç olarak veren, kendi imkanlarını kullandıran ve bu şekilde gelişimini sağlayan bankalar olmuşlardır ancak 19. YY'dan itibaren bu sistem değişmiştir. Bankalar artık, mevduat toplamaya, senet iskonto etmeye, sermaye piyasası ihraçlarına aracılık etmeye başlayarak kaynak kullandırmaya gitmiştir. Bu durumda bankalar piyasalarda önemli bir konuma gelmiş ve uzmanlaşmışlardır. Bu dönemde eyaletlerde ve ülke genelinde kurulan banka sayısında patlama meydana gelmiş, 1922'de banka sayısı 30.000'e yükselerek zirveyi görmüştür. Ancak yetersiz sermaye ile kurulan bu bankalar piyasada istikrarsızlığa da sebep olmuş, özellikle de 1929 da Büyük Buhran ile finansal krizi alevlendirmiştir. 1929 yıllarında sanayinin gelişimiyle birlikte, endüstriye talep fazla olmuş, borsa ise spekülâtif hale gelmiştir. Aynı zamanda bankaların yapılanmalarının zayıf olmasıyla birlikte, bankaların kredi ve rezervlerinin belirleyen kesin yasalarının olmaması da krizi tetiklemiştir. New York Borsasının sürekli olarak değerlendirilmesi ve yüksek kazanç getirmesinin ardından durgunluğa sürüklenmesi hisselerin değer kaybetmesine sebep olmuştur. Hisselerin değer kaybetmeye başlaması ile birlikte yatırımcıların ellerindeki kağıtları elden çıkarmaya başlaması sonucunda borsa dibi görmüş ve o güne de 'Kara Perşembe' denilmiştir. Kriz, sanayileşmiş ülkelere de hızlıca yayılmış ve tüm dünyayı etkisi altına almıştır (Parasız, 2011: 1 -148).

Krizden çıkmayı başaran ilk ülke ise Almanya olmuştur. Almanya kendi finansman yöntemlerini kullanarak krizin etkilerini azaltmış ve iç piyasayı canlandırmayı başarabilmiştir. 1930'larda ise, Büyük Bunalım sonrası yaşanan

II. Dünya Savaşı'ndan sonra da krizin meydana getirmiş olduğu tahribatı azaltmak ve yeniden yeni yerler inşa edebilmek amacıyla kalkınma ve yatırım bankaları ön plana çıkmıştır. 1970'te meydana gelen Petrol Krizi'nden sonra ise, petrol ihraç eden ülkelerin paralarını bankalara yatırmasının ardından kaynakların artması ile bu sefer de Bretton Woods para sistemi çökmüş, sistemin çökmesinin ardından bankacılık sektöründe birçok yeniliğe ve değişikliğe gidilmiş yeni finans teknikleri geliştirilmiştir. 1980'lerde ise bilgisayar teknolojisinin yaygınlaşmasıyla ATM'ler oluşturulmuştur. Bilgisayarlı teknolojinin gelişmesiyle birlikte ve 1990'lı yıllarda da internetin gelişimi sayesinde bankacılık da gelişmiş, internet bankacılığı ve elektronik ürünleri oluşmuştur. Bankacılık sektörü ölçek ekonomilerini günümüze taşıyarak dünyada çok büyük banka ve sigorta şirketlerinin oluşmasına imkan sağlamış ve büyük birleşmeler meydana gelmiştir. 21. YY'a geldiğimiz zaman ise, bankacılık sektöründe büyük bir rekabetin ve inovasyonun olduğu görülmekte ve elektronik bankacılığın önem kazandığı görülmektedir (Mishkin, 2000: 250 – 282).

1.6. BANKACILIK SEKTÖRÜNÜN TÜRKİYE'DE GELİŞİMİ

Türkiye'de bankacılığın tarihi Osmanlı dönemine dayanmaktadır. Ancak Osmanlı'nın ilk dönemlerinde bankacılığa ihtiyaç duyulmamış, kasabalarda ve şehirlerde mübadele ekonomisi işlerlik kazanmış ve bu da azınlıklar aracılığıyla gerçekleşmiştir. Bankacılığa benzer faaliyetleri Osmanlı zamanında sarrafların aracılığı ile gerçekleştiği kayıtlara geçmiştir. İlerleyen dönemlerde ise ticaretin gelişmesi ve yaygınlaşması ile birlikte bankaya ve bankacılık işlemlerine ihtiyaç artmış ancak yine de Tanzimat'a kadar Osmanlı'da bankacılığa dair izler görülmemiştir. Tanzimat döneminde ise fermanın ilan edilmesiyle birlikte zorunlu olarak yapılacak olan giderlerin karşılanabilmesi için 1839 yılında iki Galata bankeri Osmanlı'dan da destek alarak Osmanlı'da ilk banka olan, Bank-1 Der Saadet adında olan İstanbul Bankasını kurmuşlardır. Daha sonra ise, 1863 yılında Bank-1 Osmani Şahane kurulmuş ve TCMB kuruluncaya kadar emisyon

basma yetkisi bu bankaya ait olmuştur. 1856 ile 1875 yılları arasında devlete borç vererek gelir elde etmesi amacıyla 11 tane daha yabancı sermayeli banka kurulmuş, bu bankalardan bazıları Osmanlı Bankasına katılırken bazıları ise Osmanlı – Rus Savaşı sonrasında faaliyetlerini sonlandırarak kapanmışlardır (tcmb.gov.tr).

Osmanlı Devleti'nin tamamen kendi sermayesi ile kurulmuş olan ilk banka ise, 1861 yılında kurulmuş olan Memleket Sandıkları bankasıdır ve aynı zamanda ilk ulusal sermayeli bankadır. Memleket Sandıklarından sonra 1868 yılında tasarruf toplamak amacı ile Emniyet Sandıkları Bankası kurulmuştur. Ancak bu banka amacından sapmış ve yerine 1863 yılında Ziraat Bankası kurulmuştur. Böylelikle Ziraat Bankası Osmanlı'dan günümüze gelen ve hala varlığını sürdüren en köklü banka olmaktadır. 1923 yılına kadar İstanbul'da 11, Anadolu'da ise 13 tane daha banka kurulmuş, toplam banka sayısı 24'e yükselmiştir (Ziraat Bankası). 1923 yılında ise İzmir İktisat Kongresi düzenlenmiş, bu kongrede ise ekonomik kalkınmanın milli bankalar aracılığı ile gerçekleşebileceği kararı alınmış ve bu doğrultuda devlet desteği ile milli bankacılığın gelişimi sağlanmaya çalışılmıştır. Bu bankalardan biri ise hala günümüzde varlığını sürdüren ve köklü bankalardan biri olan Türkiye İş Bankası'dır. 1929 yılına kadar geçen sürede ise 29 tane tek şubeli bankalar kurulmuştur ancak bu bankaların büyük çoğunluğu 1929 dünyanın ekonomik buhrana girmesiyle birlikte kapanmıştır. 1930 yılında ise TCMB kurulmuş ve Osmanlı Bankası'nda bulunan emisyon yetkisi TCMB'ye devredilmiştir. Büyük buhranın etkilerinin de büyük olması üzerine tekrar bankaların kurulması 1933 – 1944 yılları arasında gerçekleşmiş ve bu dönemde özel yasalarda devlet bankası kurulmuştur. Bu bankalardan biri ise, 1938 yılında kurulmuş olan Halkbank'tır (Türkiye Bankalar Birliği).

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ise özel bankalar gelişmeye başlamıştır. Bu bankalardan ilki ise 1944 yılında kurulmuş olan Yapı ve Kredi Bankası'dır. Garanti Bankası ve Akbank da yine o zamanlarda kurulmuş ve günümüze kadar

gelmiş bankalar arasındadır. Özel bankaların gelişme gösterdiği bu dönemde toplamda 30 yeni banka kurulmuş aynı zamanda bu bankaların şube sayıları da artmış ve şube bankacılığında da gelişmeler kaydedilmiştir. Ülkemizde bankacılığın bu kadar artmış olmasıyla birlikte 1958 yılında Bankalar Kanunu çıkarılmış ve haksız rekabeti önlemek ve iş birliği sağlayabilmek amacıyla yine 1958 yılında Türkiye Bankalar Birliği kurulmuş ve faaliyete geçmiştir. Türkiye’de 1950’li yılların sonunda bir ekonomik kriz yaşanmış ve bu krizin etkilerini azaltmak amacıyla 1958 yılında istikrar programı uygulanmış ancak bu program olumlu sonuç veremeyerek 1960 yılına kadar olumsuz etkilerini sürdürmüştür, bu dönemde birçok banka kapanmıştır. 1961 – 1979 yılları ise ekonomide planlı dönem olarak anılmıştır. Planlı olmasının en büyük özelliği ise, bu dönemlerde şube bankacılığının gelişimine önem verilmesi ve 1970’li yıllarda da holdinglerin bankaları satın almasıyla birlikte holding bankacılığının gelişmesi olmuştur. Yine bu dönemde özellikle yatırım ve kalkınma gelişimine öncelik verilmiş ve desteklenmiş, buna karşılık ise ticari bankalar kısıtlanmıştır (Türkiye Bankalar Birliği).

1980 yılına gelindiğinde 24 Ocak 1980 kararları yayınlanmış ve hem Türkiye açısından hemde bankacılığın gelişimi açısından önemli kararlar alınmıştır. 24 Ocak Kararlarında ekonomik açıdan en önemli karar serbest piyasanın benimsenmiş olmasıdır. Bunun yanında, ihracata dayalı ekonomik model tercih edilmiş, ödemeler dengesinin düzelmesi için döviz gelirlerini artırmak amacıyla dış ticaret ve kambiyo rejimi serbestleştirilmiştir. Aynı zamanda Sermaye Piyasası Kanunu, İMKB ve Interbank’ın kurulması kararları alınmıştır. Bütün bu gelişmelerden sonra bankacılık iş işlemleri iyice gelişmiş ve istihdam açısından da büyük etki sağlamıştır. Bankacılık sisteminin gelişmesiyle birlikte bankacılık hizmetleri de gelişim göstermiş ATM ve kredi kartı gibi yeni ürünler hizmete girmiştir. Yine bu dönemde tüketici kredileri, yatırım fonları, swap, forward, leasing, faktöring, forfaiting gibi ürünler hayatımıza girmiştir. Ekonomideki bu gelişmelerle birlikte yabancı bankaların sayısında da artışlar gerçekleşmiş, ticaret bankaları kurulmuştur. Aynı zamanda

yarısı yabancı sermayeli olmak üzere toplamda 8 yatırım ve kalkınma bankası yine bu dönemde kurulmuştur. 1982 yılı sonlarına doğru çıkan banker krizi ise 6 ulusal bankanın kapanmasına sebep olmuştur. 1980 kararlarından sonra ekonomide ve finansal piyasalarda yaşanan gelişmeler, bankaların yapısının değişmesine neden olmuş, bankalar menkul kıymet, döviz ve fon yönetimi işlemlerine daha çok ağırlık vermişlerdir. Bu sebeple de bankalar, piyasada pay sahibi olabilmek adına otomasyon yatırımları yapmışlardır (Şahin, 2007: 459 – 465).

1990'lı yıllara geldiğimizde, 1993 yılının sonlarına doğru hükümetin uygulamış olduğu yanlış politikalar sebebiyle kredi derecelendirme kuruluşları ülkemizin kredi notunu düşürmüş ve kriz tetiklenmiştir. Yanlış uygulanan politikaların bir sonucu olarak TL'nin aşırı değer kazanması ve devalüasyon olacağı düşüncesi kriz ortamını hazırlamıştır. Aynı zamanda bu krizin temelinde yatan sebepler arasında kamu kesiminin finansman açığı ve ödemeler dengesindeki yüksek seyreden açıklarda bulunmaktadır. Nitekim, iç borcun sürdürülemez hale gelmesi, kamu bankaları başta olmak üzere mali sistemdeki yapısal ve dışsal sorunların çözülmesi gibi tüm etkenlerin bir araya gelmesiyle birlikte kriz patlak vermiştir. 5 Nisan Kararları' nın amaçları; başta enflasyonu düşürmek olmak üzere TL'ye istikrar kazandırmak, ihracatı artırmak, ekonomik ve sosyal kalkınmayı sağlayarak sürdürülebilirliğini sağlamak olmuştur. Alınan bir dizi kararlar ile ekonominin kısa dönemde hızla istikrar kazanması amaçlanmıştır. Ancak alınan kararlar çok kısa bir süre sadece enflasyonu düşürebilme açısından olumlu bir seyir izlerken tekrar enflasyon yükselmeye başlamış, çok yüksek seviyelere ulaşmış, ekonomik kalkınma hedeflenirken işsizlik rakamlarında artış görülmüş, kamu açığı artmış, ekonomik küçülme yaşanmıştır (Çokgezen, 2010: 123 – 144).

Genel olarak baktığımızda, kararlardan bazılarında başarılı olunurken bazılarında ise başarı sağlanamamıştır. Bu durum siyasi açıdan güvensizliğe zemin hazırlamıştır. 5 Nisan Kararlarının etkisi uzun sürmüş, ülkede iyileşme

gerçekleşmemiş, aksine 2000 krizine zemin hazırlamıştır. 1990'lı yıllar, krizlerin sürekli olarak yaşandığı yıllar olmuş ve ağırlıklı olarak da dış koşullardan kaynaklanmıştır. 1997 yılında Asya Krizi meydana gelmiş, bu kriz 1998 yılında Rusya krizini tetiklerken ülkemizin de bunlardan pay almasına sebep olmuştur. Rusya ile ticari ilişkilerimizin yoğun olarak gerçekleşmesinden ve makro ekonomik göstergelerimizin benzer olmasından dolayı Rusya krizi ülkemizi oldukça etkilemiş hatta bu krizden etkilenen tek ülke olmamıza sebep olmuştur. Yaşanan krizler, bankacılık sektörümüzün uluslararası piyasalarda borç bulmasını zorlaştırmış, hazine borçlarının faizi oldukça yükselmiştir.

1996 – 1998 yıllarında, hükümetlerin kısa süreli iktidarda kalması ve koalisyon hükümetlerinin anlaşamaması gibi problemler ekonomide belirsizliklere sebep olurken bankacılık sektörünü de olumsuz olarak etkilemiştir. Ekonomik açıdan alınmayan yapısal önlemler ve bunun getirdiği sürekli artan kamu açıklarının finansmanı bankacılık sektöründe açık pozisyonların tekrar artmasına yol açmış, kâğıt alımını ise kolaylaştırmıştır. 1999 yılında Merkez Bankası, IMF ile anlaşmaya gitmiş ve yapılan anlaşmaya istinaden döviz giriş – çıkışına paralel olarak değişim gösteren net iç varlıkların belirli bir aralıkta kalmasını sağlamıştır. Merkez Bankası'nın piyasaları düzenleme açısından pasif kalması ve yaşanan ağır likidite sorunu ve buna bağlı olarak faizlerin yükselmesi mali sektörün kırılğan yapısını tetiklemiş, finans sektörünün zor durumda kalmasına sebep olmuştur. Likidite sorununun artarak devam etmesi sonucu bankaların yüksek faizden likidite arayışına girmeleri döviz taleplerinin artmasına neden olmuş ve bu durum karşısında da yabancı bankalar ellerindeki değerli kağıtları satarak ülkeden çıkmaya başlamışlardır. Enflasyonu düşürmek ve ekonomik istikrarı sağlamak için 1999'da IMF ile stand-by anlaşması imzalanmış, bir program öngörülmüş ve programa uyulmadığı takdirde ülkenin finansal krize sürükleneceği savunulmuştur ancak programın uygulanması krizi hızlandırmıştır. Programın başarısız olması sonucu sisteme duyulan güvenin iyice azalmasına neden olmuştur. 2000 krizinde

devletin bankalara olan borçlarını ödeyememesi sonucunda bankacılık sistemi çökmüş ve 40'a yakın banka iflas etmiştir (Şahin, 2007: 234 – 239).

Ekonomi kırılgan bir yapıda seyrederken bir de sabit döviz kurundan serbest döviz kuruna geçilmiş ve döviz iyice yükselmiştir. Tüm bu olanlara ek olarak bir de spekülasyonlar eklenince Şubat 2001 krizinin çıkması kaçınılmaz hale gelmiştir. Kasım 2000 krizi finansal ve bankacılık krizi iken 2001 krizi ise döviz krizi olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye sahip olduğu kırılgan yapıya karşı önlem alabilmek ve güçlendirebilmek için Nisan 2001'de Dünya Bankası'ndan da destek alarak Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı hazırlanmış ve yürürlüğe koymuştur. Güçlü Ekonomiye Geçiş Programında bankacılık ile ilgili özellikle kararlar alınmış, yasalar çıkartılmıştır. İlerleyen zamanda, Mayıs 2011'de ise Bankacılık Sektörü Yeniden Yapılandırma Programı hazırlanmış ve uygulamaya konulmuştur. Bu düzenlemeler sonrasında bankacılık sektörü yeni ve farklı bir yapı kazanmış, bankaların sağlıklı bir şekilde işlemesine imkân vermiştir. Aynı zamanda 2000'li yıllarda bankacılık yapısındaki gelişmelerden biri olan internet bankacılığı olmuş ve hızlı bir gelişim göstermiştir. Tüm bu gelişmeler sonucunda hem banka sayılarında hem de mevcut bankaların şubeleri sayısında artış meydana gelmiş, bu durum istihdamı sağlama açısından da etkili olmuştur (Çokgezen, 2010: 200 – 212).

2007 yılına gelindiğinde Amerika'da tüm dünyayı etkisi altına alacak bir mortgage krizi başlamış ve 2008'de tüm dünyaya yayılmış, Türkiye'de de kendini hissettirmiştir. Bu kriz, finansal piyasalarda başlamış ve reel sektörde de devam etmiştir. Bu krizin yayılma hızının bu kadar yüksek olmasının nedeni ise, uluslararası ticaretin gelişmesi, finansal piyasaların gelişmesi olarak görülebilmektedir. Bu sebeple de Amerika'da başlayan kriz, onunla ilişkisi olan tüm ülkelerde kendini hissettirmiştir. Türkiye'de de kriz öncelikle finansal piyasalarda kendini göstermiş, borsada hızlı düşüşler meydana gelmiştir. Serbest döviz kuru rejiminde olan Türkiye'de ithalat ve ihracat bu krizden etkilenmiş ve cari açığın yüksek olmasına neden olmuştur. Ancak bankacılık sektörü 2008

yılına kadar geçen sürede büyük değişim göstermiş, temelleri sağlamlaştırılmıştır. Bu sebeple 2008 küresel krizinden en az etkilenen sektör olmuş ve sonuç olarak da kriz Türkiye'yi teğet geçmiştir. Bankacılık sektörü, sahip olduğu aktif büyüklük ve sağlamış olduğu istihdam açısından ülke ekonomisinde önemli bir yeri almaktadır.

Türkiye bankacılık sektörü 2000'li yıllarda görmüş ve geçirmiş olduğu krizler sonrasında bankacılık sektöründe kaydetmiş olduğu gelişmeler sayesinde sürekli olarak gelişim göstermiştir. Bu yıllardan itibaren günümüze geldiğinde sektörde olumlu gelişmeler yaşanmıştır. Bu gelişmelere teknolojik gelişmeler de eklenmiş ve bankalar arasında rekabet kaçınılmaz olmuştur. Teknolojinin gelişmesiyle birlikte internet ve mobil bankacılık hızla artış göstermiş, elektronik ortamda gerçekleşen işlem sayıları çok daha fazla kaydedilmiştir. Aynı zamanda son yıllarda katılım bankalarının faaliyetleri ve sayılar da artmıştır. Günümüzde sektörde 48 banka bulunmakla birlikte bunların, 34 tanesi Mevduat Bankaları, 21 tanesi Yabancı Sermayeli Bankalar, 14 tanesi Kalkınma ve Yatırım Bankaları olmak üzere kayıtlara geçmektedir (Türkiye Bankalar Birliği).

İKİNCİ BÖLÜM

2. SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA- FİNANSAL GELİŞME İLİŞKİSİ VE TÜRKİYE

2.1. SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK VE SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA NEDİR?

Sürdürülebilirlik, üretim ve çeşitliliğimizin devamı ve daimî olabilirlik yeteneği olarak tanımlanabilmektedir. 21. YY’da önemini kazanmış olan bu kavram, kaynakların sürdürülmesi, yatırımların yönünün nasıl olabileceği ve devamlılığı, teknolojik gelişmeler ve bu gelişmelerin ne yönde olması gerektiği ile birlikte insan ihtiyaçlarını karşılayabilirliğinin dengeli bir biçimde yapılması, insan ihtiyaçlarına ve isteklerine de bu yönde cevap verebilir olması şeklinde tanımlanabilmektedir. Sürdürülebilirlik kavramı ekolojik, sosyolojik, çevre ve ekonomik açıdan birçok alanı etkilemektedir. Sürdürülebilir kalkınma kavramı ise ilk kez 1987 yılında gerçekleştirilmiş olan ‘Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu’nda hazırlanmış olan Brundtland Raporu’nda ortaya atılmıştır. Raporda, sürdürülebilir ilk defa anılmış olmakla birlikte; “gelecek kuşakların ihtiyaçlarından ödün vermeden bugünün ihtiyaçlarını karşılamak” olarak bahsedilmiştir. Bu tanım, komisyonun oy birliği ile kabul edilmiş ve 1992 yılında yayınlanan Rio Bildirgesi’nin temelini oluşturmuştur. Sürdürülebilir kalkınma genel olarak çevre ve kalkınma arasındaki bağlantıdan yola çıkılarak bu konunun dinamikleri üzerinde durulmasını sağlamıştır. Böylelikle kavramsal bir karmaşa ve zıtlıkların oluşması söz konusudur. Çevrenin büyümeyi etkilemesi ya da ekonominin çevreyi etkilemesi konusunda çeşitli zıtlık ya da anlaşmazlıklar görülmüş olsa bile genel olarak bakıldığında her iki kavramın da birbirini etkilediği görülmektedir (Sachs, 2019: 19 – 25).

Sürdürülebilir kalkınma, 20. YY başlarından itibaren ekonomilerdeki büyümeyi ve aynı zamanda da görülen ekonomik yavaşlama ile birlikte ortaya çıkmaya başlamıştır. Ülkelerin zenginleşmesinin sadece ekonomik anlamda

sağlanan refah artışıyla gerçekleşmeyeceği, buna ek olarak hem çevresel hem de sosyal faktörlerle bir arada değerlendirilerek gerçek bir refah düzeyine ulaşılması anlaşılır hale gelmiştir. Ülkeler çevresel, sosyal ve ekonomik faaliyetlerle sürdürülebilir kalkınmanın sağlanabilmesi için hedefler belirlemiş ve bu hedeflere erişebilmek adına da çeşitli kalkınma stratejileri geliştirerek harekete geçmişlerdir. Üç faktörün birlikte değerlendirilip geliştirilmesi sürdürülebilir kalkınma için gerekli olmakla birlikte, birinde yaşanan olumsuzluğun diğerini etkilememesi de gerekmektedir. Bu durumda önemli olan, sürdürülebilirlik deyince sadece çevresel faktörlerin anlaşılması ve sadece çevresel etkenler üzerinde çalışılması değil, ekonomik ve sosyal etkenler göz ardı edilmeden bir bütün halinde düşünülmesidir. Her biri bir arada, bütün olarak ele alınmalı ve değerlendirilmelidir. Sürdürülebilir kalkınma, insan ve doğa arasında bir denge kurarak, kaynakların kullanımı hakkında bireyleri bilinçlendirerek hem zarar vermelerinin önüne geçmeyi hem de gelecek nesillerin de bu kaynaklardan faydalanabilmesini sağlamaya çalışmaktadır (Destek, 2019: 1 – 4).

Sürdürülebilir kalkınma kavramının tarihsel gelişimine değinecek olursak, 20. YY başlarından itibaren literatürde yerini aldığı öne sürülse de temeli, Racheal Carson'ın 1962'de yayımlamış olduğu çalışmada (Silent Spring) atılarak yerini almıştır. İlerleyen zamanlarda, Amerika'da Kaliforniya eyaletinin kıyı kesimlerinde gemilerin sebep olduğu petrol sızıntılarının neden olduğu çevresel kirlilik, hükümetin 1969 yılında, 'Ulusal Çevre Politikası Yasası' çıkarmasını ve yürürlüğe koymasını sağlamıştır. Amerika hükümetinin çıkarmış olduğu yasa ile birlikte çevresel farkındalık gelişmiş ve çevre, temiz su, doğa koruma gibi birçok yasanın çıkmasına öncülük etmiştir. Amerika'da başlayan farkındalık gelişerek İsveç'te, Birleşmiş Milletler öncülüğünde gerçekleşen İnsan Çevresi Konferansı ile birlikte artık uluslararası bir boyut kazanmıştır. Bu konferans ile birlikte insanların hayati ihtiyaçları olan temiz su, barınma, gıda, aile planlaması gibi hedefler oluşturularak sosyal kalkınma desteklenmeye çalışılmış ve dolayısıyla da sürdürülebilir kalkınma desteklenmiştir. 1972'de

Roma Kulübü, 'Büyümenin Sınırları' isimli bir çalışma yayınlamak üzere sürdürülebilir politikaların olmaması durumunda insanların ilerleyen zamanlarda gıda yetersizliği ve temiz su sorunları ile karşı karşıya kalacağına dikkat çekmeye çalışmıştır. Bu konularda ise ilk etkin adımlar 1983 yılında göreve gelen Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri tarafından atılmış, Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu kurularak, dünyadaki kalkınma ve çevre problemleri incelenerek öneriler geliştirilmeye çalışılmıştır. Kurulan bu komisyon, 1991 yılında Brezilya'da tekrar bir araya gelerek dünyadaki tüm ülkelerin sürdürülebilir kalkınma modeli benimseyerek sosyal, çevresel ve ekonomik ilerlemesinin devamlılığının sağlanması amaçlanmıştır (Destek, 2019: 1 – 4).

2000 yılında Birleşmiş Milletler' in sürdürülebilir kalkınma modelinin sosyal açıdan geliştirilmesi adına Birleşmiş Milletler Binyıl Zirvesi gerçekleştirilmiş ve toplantıda oybirliği ile kabul edilen Binyıl Bildirisi kabul edilmiştir. Binyıl Bildirisinin kabul edilmesiyle birlikte bu konuya odaklanılmış ve öncelikli olarak da yoksulluğun 2015 yılına kadar azaltılması konusu hedeflenmiştir. Güney Afrika'da 2002 yılında tekrar bir araya gelinerek özellikle yoksulluğa, doğal kaynak kullanımına ve çevresel faktörler ele alınmıştır. Zirve sonunda ise, iki belge hazırlanarak bunlardan biri ekonomik kalkınma ve çevre faktörlerinin bir arada değerlendirileceği küresel iş birliklerine gidilmiştir. Hazırlanmış olan diğer belge ise, tarım, sağlık, su, enerji gibi alanları kapsamaktadır. Brezilya'da düzenlenen olan konferanstan 20 yıl geçtikten sonra 2012'de tekrar Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı'nda bir araya gelinmiş, kalkınma için yol haritası belirlenmiştir. Belirlenen yol haritası ile, New York'ta 2015 yılında 'Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma için 2030 Gündemi' adıyla Binyıl Kalkınma hedefleri doğrultusunda, 2030 yılına kadar 17 tane sürdürülebilir kalkınma hedefi belirlenmiştir. Bu hedeflerin alt hedefi olarak da 169 tane hedef belirlenerek sürdürülebilir kalkınmanın sadece çevreyi değil, aynı zamanda hem sosyal hem de ekonomik hedefleri de içerdiği gösterilmiştir (UNDP).

İçerdiği sosyal hedeflerin başında yoksulluk gelmiş ve yoksulluğu ortadan kaldırmak amaçlanarak tüm dünya insanların refah, huzur ve barış içerisinde yaşamalarının sağlanması amaçlanarak evrensel bir çağrıda bulunulmuştur. Birleşmiş Milletlerin belirlemiş olduğu Kalkınma Hedefleri, globalleşmeye çalışan dünya ülkelerinin bu yolda ilerlerken göstermiş oldukları başarısızlıklarını göz önünde bulundurarak kararlar alınmıştır. Alınan kararlarda bir bütünlük ve bağımlılık bulunmakla birlikte, iklim değişikliği, ekonomik eşitsizlik, yenilikçilik, sürdürülebilir tüketim, barış ve adalet gibi yeni alanları içermektedir (UNDP). Belirlenen hedefler;

Resim 1: Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları (UNDP)

2.2. SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA HEDEFLERİ VE AMAÇLARI

Sürdürülebilir Kalkınma hedeflerinin belirlenmesine ve bu hedeflere ulaşma kararı dünyada genel olarak görülen ve gittikçe büyük bir problem haline gelen ekonomik, çevresel ve siyasi sorunlar neden olmuştur. Bu sorunların

birbirleri ile bağlantılı olması ve sorunlardan birinde gerçekleşecek olan olumlu ya da olumsuz değişmelerin diğerlerini domino etkisi ile etkileyeceği düşünülerek hareket edilmiş ve bu bağlamda tüm dünyayı daha yaşanabilir hale getirmek, devamlılığını sağlayabilmek için belirlenen hedefler kümeleştirilerek ulaşılabildiği sağlanmıştır.

Sürdürülebilir Kalkınma İçin Küresel Amaçlar;

Sürdürülebilir Kalkınmanın başlıca hedefi, 'Yoksulluğa Son', insanların onurlarını zedeleyen büyük bir problem olmakla birlikte, çözülmesi gereken en önemli sorun olarak görülmekte ve hala devam etmektedir. Bu sebeple çalışmalar en çok yoksulluğu azaltmaya yönelik gerçekleşmiş ve bu sayede de aşırı yoksul düzeyinde olan insanların sayısı 1990 yılından 2015 yılına kadar yarıdan fazla bir azalış göstermiştir. 1990 yılında 1,9 milyar kişi aşırı yoksul düzeyindeyken bu rakam 2015 yılında 836 milyon olarak kayıtlara geçmiştir. Yoksulluk rakamlarında her ne kadar düşüş gerçekleşmiş olsa bile yeterli değildir. Temel gereksinimlerini karşılama savaşı veren hala çok sayıda insanın olduğu gerçeği bilinmektedir. Dünya geneline bakıldığında ise günlük 1.25 Amerikan Dolarından daha az kazanç sağlayan 800 milyondan fazla insan bulunmaktadır. Bu insanların temiz içme suyu, yeterli beslenme, gıda, sağlık, hijyen gibi temel ihtiyaçlara erişimi mümkün olmamaktadır. Bu da, yoksulluğun hala ciddi bir sorun olduğunu bir kez daha göstermektedir (UNDP).

Diğer yandan, Hindistan ve Çin gibi ülkelerde görülen hızlı ekonomik büyüme her ne kadar milyonlarca insanın yoksulluktan kurtulmasına katkı sağlamış olsa da dengesizlikleri beraberinde getirdiği görülmektedir. Ekonomilerde oluşan dengesizlik ise; eğitim, barınma, ekonomik olarak görülmekle birlikte, aynı zamanda kadınlar ile erkekler arasında da bu sorunların farklı yansımalarına sebep olmuş ve kadınlar yoksul olarak hayatlarına devam ederken erkeklerin yoksulluktan kurtulmasına katkı sağlayarak kadın – erkek eşitsizliğini de artırmıştır. 2030 yılına kadar, Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi

olarak yoksulluğun tüm yönleriyle bitirilmesi amaçlanmış, taahhüt edilmiştir (UNDP).

Yoksulluğa son verilmesi için gelir eşitsizliğinin de ortadan kalkması ve gelir eşitsizliğini ya da eşitliğini gösteren Gini Katsayısının adil bir gelir dağılımı olduğunu gösteren sifira en yakın olması gerekmektedir. Gini Katsayısının adil bir gelir dağılımı gösterebilmesi için ekonomik büyüme sağlanmalıdır. Sürdürülebilir ve yüksek bir ekonomik büyüme aynı zamanda işgücü piyasalarının da etkili ve verimli çalıştığına göstergesi olarak karşımıza çıkacaktır. İşgücü piyasalarında kadın çalışanların oranının da artırılarak desteklenmesi ve kadın işgücünün de piyasadaki payının artırılması gerekmektedir. Bunun için kadınlara çeşitli kreş ya da esnek çalışma saatleri ile desteklemeleri gerekmektedir. Aynı zamanda eğitimin düzeyinin ve niteliğinin de artması ile birlikte sürdürülebilir yüksek büyüme sağlanacak ve bunun da sonucu olarak yoksulluk rakamları gerileyecektir.

Birleşmiş Milletlerin yoksulluğu azaltma çabaları, güvenli gıdaya erişim ve beslenme imkanlarının gelişmesiyle gerçekleşecektir. Yoksulluğu azaltmak için tüm bu etkenlerin sağlanması ise, tarımın desteklenmesi ve sürdürülebilir tarımın sağlanmasına bağlıdır. Ancak son yıllardaki nüfus artışı gıda piyasalarından hızlı gerçekleşmekte ve arz – talep dengesizliği oluşturarak gıda krizine neden olmaktadır. Gıda krizinin yaşanması yoksulluğa sebep olmakla birlikte yeterli gıdaya erişimi olmayan ülkelerde hem sağlık problemleri hem de çocuk ölümlerine sebep olmaktadır. Tarım ile birlikte gıda problemi çözülmezse eğer 2030 yılına kadar milyonlarca çocuğun yetersiz beslenmesine, milyonlarca çocuğun okula gidemeyecek durumda kalmasına ve milyonlarca çocuğun da hayatını kaybetmesine sebep olacaktır. Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de gerekli önlemler alınmaya çalışılmış ancak göçlerin fazlalığı, tarımın bilinçsiz yapılması, hayvancılığın yeterli seviyede olmaması hedeflere ulaşmada engel olarak karşımıza çıkmaktadır (Çelebi, 2019: 1- 83).

İkinci hedef olan ‘Açlıkla Mücadele’ için; gıda güvenliğini sağlayarak beslenmeyi geliştirmek, tarımı sürdürülebilir duruma getirerek teşvik etmek gerekmektedir. Açlıkla mücadelede kalkınma ve sürdürülebilir kalkınma açısından büyük önem taşımaktadır. Özellikle sürdürülebilir kalkınmanın önündeki engellerden biri olduğu için çözüme kavuşturulması gerekirken, bunu sağlamak için de tarım, hayvancılık, balıkçılık ve ormancılık faaliyetlerinin devamlılığının sağlanması ve bu bağlamda işletmelerin ve kişilerin bu konular hakkında bilinçlendirilmesi önem taşımaktadır. Temel besin kaynaklarından olan hayvancılığın doğru ve bilinçli yapılması önce hayvancılığın sürdürülebilirliğini sağlaması sonrasında ise besin kaynağı olarak açlıkla mücadelede etkili olması önemlidir. Aynı şekilde balıkçılıkta da bilinçli olunması, doğru avlanma zamanı ve avlanma şekilleri yine öncelikli olarak balıkçılığın sürdürülebilirliğini sağlarken, bilinçsizce yapılan balık yetiştiriciliği ya da avlanma şekilleri hem türlerin yok olmasına hemde doğanın dengesinin bozulmasına neden olacağından önem taşımaktadır (UNDP).

Ormancılık açısından bakıldığında ise, orman alanlarının bilinçsiz bir şekilde tahrip edilmesi ya da bilinçsizce sanayi alanlarında kullanılmak üzere tüketilmesi hem yeraltı kaynaklarının azalmasına sebep olacak hemde erozyon ve heyelan gibi doğal afetlerin yaşanmasına neden olduğundan, bireyler ve işletmeler bu konularda bilinçlendirilmeli, üretimin devamlılığı sağlanmalıdır. Bunlar gerçekleştirilirken teknolojinin geliştirilmesinden de destek alınarak doğru hareket edilmelidir. Aynı zamanda hem ekonomik açıdan hem de ekolojik açıdan doğru hareket edildiği takdirde devamlılığın sağlanacağı unutulmamalıdır. Tarım, hayvancılık, ormancılık ve balıkçılık faaliyetlerindeki gelişmeler ve bu alanda sağlanacak devamlılık, istikrarlı bir üretimin gerçekleşmesine destek olacağı gibi, gıda piyasasında sürekliliğin ve istikrarın olması gıdaya erişimi de kolaylaştıracığından açlığın önüne geçilebilecektir (UNDP).

2030 yılına kadar gerçekleştirilmesi istenen ve beklenen kalkınma hedefi kriterlerinden üçüncüsü, 'Sağlık ve Kaliteli Yaşam'dır. Bu amaç doğrultusunda her yaş için sağlıklı yaşamı sağlamak ve teşvik etmek amaçlanmıştır. İlk başta anne ölüm oranlarının azaltılması hedeflenmiş ve bu hedef doğrultusunda küresel anlamda 2030 yılına kadar doğum anında anne ölümlerinin her 100.000 doğum için 70'in altına düşürülmesi hedeflenmiştir. Hedeflenen bu amaç doğrultusunda uzman sağlık personeli ile birlikte gerçekleştirilen doğumların oranlarının artması beklenmekte ve bu şekilde anne ölümlerinin önüne geçilmesi planlanmaktadır. Yeni doğan bebeklerde ve 5 yaş altındaki çocuklarda görülen ölüm oranlarının da azalması ve hatta tamamen sonlanması yine belirlenen hedeflerdendir (kureselamaclar.org).

Sağlık ile ilgili önemli hedeflerden biri de bulaşıcı ve salgın hastalıkların önüne geçilmesidir. Tüberküloz, AIDS, sıtma ve hepatit gibi hastalıklarla mücadele sağlık alanında hedeflenen amaçlardan biri olup bu hastalıklardan kaynaklanan ölümlerin önüne geçilerek tedavisinin geliştirilmesi ve bu hastalıkların önlenmesi amaçlanmıştır. Aynı zamanda bulaşıcı olmayan hastalıklardan kaynaklı olarak görülen erken ölümlerin önlenmesi yine sağlık alanındaki hedeflerdendir. Bu hastalıkların tedavilerinin ve kişilerin tedavilere erişiminin geliştirilmesi bu konudaki öncelikli hedef olarak görülmektedir. Bireylerin ruh ve sinir sağlığının korunması ve esenliğinin sağlanması yine sağlık alanındaki amaçlardan olmuştur. Yine sağlık hedefleri içerisinde yer alan madde ve alkol bağımlılığının azaltılması, trafik kazalarından doğan ölüm ve yaralanmaların azaltılması, aile planlaması ve üreme sağlığının geliştirilmesi, bireylerin bilinçlendirilmesi sağlık konusunda geliştirilmesi gerekli amaçlar olarak görülmektedir. Özellikle az gelişmiş ülkelerde görülen hava kirliliği ve hava kirliliğine bağlı olarak görülen ölümler, temiz ve güvenilir olmayan su kaynaklarının önüne geçilmesi yine sağlık alanındaki hedeflerden olmaktadır. Ayrıca, alınan kararlar ile birlikte az gelişmiş ülkelerde hastane personeli ve doktor sayısının geliştirilmesi gerekirken, doktor başına düşen hasta sayısında da azalma olması hedefler arasında görülmektedir (Çelebi, 2019: 1- 91).

Dördüncü hedef olarak; ‘Nitelikli Eğitim’in amacı, kaliteli ve nitelikli eğitimin herkes için sağlanması ve öğrenmenin yaşam boyu desteklenmesidir. Eğitimin desteklenerek ulaşılabilir ve sürekli olması yoksullaşmanın da önüne geçilmesine katkı sağlayacaktır. Eğitimin hedefine okul öncesinden başlanarak yükseköğretime kadar sürecek hayatın desteklenmesi ile ulaşılabilir olacaktır. Okul öncesi eğitimin öncelikli olarak herkes için erişilebilir hale gelmesi tüm çocukların bu konuda desteklenmesinin ardından cinsiyet gözetmeksizin tüm çocukların okula gidebiliyor olması gerekmektedir. Kız – erkek ayrımı yapmadan tüm çocuklar hem okula gidecek hemde ilköğretim ve ortaokul eğitim haklarından ücretsiz olarak yararlanacaklardır. Eğitim hayatının devamı olarak, 2030 yılına kadar cinsiyet ayrımı gözetmeksizin tüm öğrencilerin kaliteli mesleki ve teknik eğitimi, yükseköğretime erişim ve eşitliğinin sağlanması yine hedefler arasında yer almaktadır. Nitelikli eğitimin sağlanması hedefi ile birlikte öncelikli hedef olan yoksullukla mücadelede önemli adımlar atılacaktır. Bireylerin nitelikli bir eğitim almaları öncelikli olarak bireysel refah seviyesini artırmalarına destek olacaktır. Gelir eşitsizliğinin de önüne geçilebilecek olan nitelikli eğitimin sağlanması durumunda, yoksulluk ve açlıkla mücadele için de destek sağlanmış olacaktır (UNDP).

Hedeflerden beşincisi, ‘Toplumların Cinsiyet Eşitliği’ dir. Bu hedef ile tüm kadınlar ve kız çocukları için eşitliğin sağlanması ve güçlendirilmesi amaçlanmıştır. Ülkelerin refah seviyelerini artırmaları ve sürdürülebilir kalkınmayı sağlamalarının yollarından biri de kadınların ve kız çocuklarının toplumlarda arka planda kalmasının ve göz ardı edilmesinin önüne geçilerek gerçekleştirilebilir. Bunu sağlamak için de kadınların istihdamdaki payı artırılmalı, kız çocuklarının eğitim hakkı ellerinden alınmamalıdır. Aynı zamanda kadınlara ve kız çocuklarına her türlü şiddet, taciz ve istismar ortadan kalkmalıdır. Kız çocukları erken yaşlarda evlendirilmemelidir. Ekonomik kaynaklarda ve finansal alanlarda kadınlara eşit haklar verilmeli, toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanabileceği politikalarla birlikte mevzuatlar

oluşturulmalı, kadınların ve kız çocuklarının toplumdaki yerleri güçlendirilmelidir (UNDP).

6'ncı kalkınma hedefi, Temiz su Sıhhi Koşullardır. Bu hedef ile temiz ve güvenli temiz su kaynaklarına ulaşım amaçlanmıştır. Bu durumun hedeflenmesinde dünyanın belli bölgelerinde su kıtlığının yaşanmasının ve gün geçtikçe de su kıtlığının artmasından kaynaklanmaktadır. Görünen su kıtlığının dünya genelinde var olan insanların % 40'ından fazlasını etkilemektedir (UNDP). Dünyanın küresel ısınmanın da etkisiyle gittikçe azalan su kaynakları neticesinde daha fazla insanın su kıtlığı yaşayacağı öngörülebilmektedir. Su kıtlığının yaşandığı bölgelerde aynı zamanda temiz su problemi de görülmektedir. İnsanların ulaşılmış oldukları su içilebilecek seviyede olmasa dahi kullanmak zorunda kalmaktadırlar. Diğer bir açıdan bakıldığında, her ne kadar küresel ısınmanın etkisiyle su kaynakları azalmış olsa da var olan kaynaklardaki suların kirlenmesinin önüne geçmek mümkündür. Bu bağlamda, su kirliliğini azaltacak önlemler alınmalı ve var olan kaynakların kapasitelerinin geliştirilmesi gerekmektedir. Suyun etkili kullanılması da yine su kaynaklarının yönetimi açısından önem taşımaktadır. Su ne kadar verimli kullanılırsa, ekosistem de varlığını o kadar sürdürebilecek ve koruyacaktır. Ekosistemi ve su kaynaklarını korumak için, su kaynaklarının azalmasına ve kirlenmesine sebep olan etkenlerin belirlenerek bu sebeplerin ortadan kaldırılması gerekmektedir (Çelebi, 2019: 1- 91).

Sürdürülebilir kalkınmaya ulaşmak için belirlenen amaçlardan 7'ncisi, Erişilebilir ve Temiz Enerji'dir. Dünya genelinde nüfus sürekli artmakta ve nüfusun artmasıyla birlikte enerji kullanımı da artış göstermektedir. Artan enerji kullanımı ile birlikte insanların enerjiye erişimlerini sağlamak ve erişimin de sürekliliğini sağlamak gerekmektedir. Bu amaçla sürdürülebilir ve temiz enerji sürdürülebilir kalkınmanın amaçlarından biri olmuştur. Enerji hem ekonomik anlamda faaliyet gösterilmesi açısından hem de toplumsal ve çevresel etkileri açısından önem taşımaktadır. Ekonomilerin ve toplumların sürekli gelişim

sağlayabilmeleri için enerjiye ihtiyaçları olmakla birlikte, enerjinin de sürdürülebilir ve çevre açısından temiz olması gerekmektedir. Temiz enerji sağlamanın ve ulaşmanın yolları yenilenebilir enerji kaynaklarından geçmektedir. Yenilenebilir enerji kaynakları ülkelerin gelişimine sürdürülebilir katkı sağlarken çevre için de herhangi bir tehdit oluşturamayacaktır. Sürdürülebilir enerji kaynakları genel olarak; biyo – enerji, hidrolik enerji, jeotermal enerji, rüzgâr enerjisi, güneş enerjisi ve dalga enerjisi etrafında toplanmaktadır. Yenilenebilir temiz enerji, karbon yoğunluğunu azaltma ve uzun vadede iklim koşulları için de önemli bir hedeftir. Modern dünya enerjisiz düşünülemezken dünyada hala beş kişiden biri enerjiye ulaşamamaktadır (Çelebi, 2019: 1 – 91). Bu amaç doğrultusunda enerjiye erişiminin ve dünya genelinde bu açıdan sorun yaşanmaması gerekmektedir.

Birleşmiş Milletler, insanların tek bir işte çalışarak elde ettikleri kazanç ile yoksulluktan kurtulamadıklarını gözlemlemiş ve bunun sonucu olarak, sürdürülebilir kalkınmanın 8'inci hedefi olan İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme amaçlanmıştır. Bu hedef ile birlikte sürdürülebilir kalkınmanın en birincil ve en önemli hedefi olan yoksulluğun da önüne geçilmesinin yanında, kişilerin adil gelir elde etmeleri amaçlanmıştır. Nitelikli bir büyüme ve sürdürülebilir bir kalkınma için sağlanacak olan istihdam, bireylerin sosyal refahlarının artmasına katkı sağlayacaktır. Böylece kadınlarında iş gücüne katılımının artması beklenmektedir. Bu hedef ile birlikte, yüksek verimlilik ve teknolojik gelişmelerin etkisi ile girişimciliğin desteklenmiş olması beklenmektedir. Girişimciliğin desteklenmesi yeni iş imkanlarının ortaya çıkmasına katkı sağlayacak ve sürdürülebilir ekonomik büyümeyi destekleyecektir.

Gelişen ekonomik büyüme ile gelişmesi beklenen sanayi için de sürdürülebilir kalkınma hedefi belirlenmiş ve bu hedef, Sanayi, Yenilikçilik ve Altyapı olmuştur. Gelişim gösteren ekonomilerde altyapının da gelişme göstermesi önemlidir. Altyapı yatırımlarının güçlü olması beraberinde güçlü de

bir sanayiye getirecektir. Tüm hedefler birbirleriyle bağlantılı olduğu gibi, iş imkanlarının gelişmesi teknolojiye, teknoloji yeniliklere bağlıdır. Gelişen teknoloji ve yeniliklerle altyapının da gelişim göstermesi güçlü bir işin yapılması güç olurken dünyada hala internetin nimetlerinden yararlanamayan 4 milyardan fazla insan bulunmaktadır (UNDP). Bilgiye ve dijital bilgiye erişimin eşit olması, yenilikleri getirerek girişimciliğe destek olacağından önemli bir hedefdir.

Eşitsizliklerin Azaltılması 10'uncu hedef olarak karşımıza çıkmakta ve bu hedef ile ülke içi ve ülkeler arası eşitsizlikleri azaltmak asıl amaç olarak görülmektedir. Eşitsizliklerin kendisini dil, din, ırk, gelir, yaş, cinsiyet gibi her alanda göstermekte ve gösterdiği her alanda da sürdürülebilir kalkınma açısından engel teşkil etmektedir. Ekonomik anlamda görülen eşitsizlik, yoksulluğun azaltılması ve açlığın sonlanmasına engel olmaktadır. Ekonomik açıdan görülen eşitsizlik sadece kalkınmayı olumsuz etkilemekte ve aynı zamanda toplumu sosyal açıdan da olumsuz etkilemektedir. Düşük gelire sahip meslekler edinmesine engel olacak ve yine gelir eşitsizliğini sürdürecektir. Olumsuz ekonomik etkilerinin yanı sıra eşitsizliğin sosyolojik açıdan da toplumları ya da bireyleri olumsuz etkilediği ve toplumlarda görülen suç ve suç eğiliminde artışın olmasına da sebep olmaktadır. Tüm bu sorunların olması ise sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleşmesine engel olacağından ortadan kaldırılması gereken problemlerdir. Gelir eşitsizliğini ortadan kaldırmak mümkündür ancak bunun için de güçlü bir ekonomiye sahip olmak ve yüksek büyüme elde etmek çok önemlidir. Nitelikli büyümeyi sağlayabilen ülkeler eşitsizliği azaltmayı başarabilmiştir.

11'inci hedef; Sürdürülebilir Şehirler ve Topluluklar' dır. Dünya nüfusunun sürekli artış göstermesiyle birlikte kentleri yönetebilmek sürdürülebilir kalkınmayı başarmak için gerekli koşullardan biri olmuştur. Yüksek nüfus ve fazla göçten kaynaklı olarak görülen çarpık kentleşme çeşitli altyapı sorunlarını ve ekonomik sorunları da beraberinde getireceğinden

şehirleri doğru inşa etmek ve süreci iyi yönetmek önemlidir. Büyük kentlerde görülen yüksek nüfusa bağlı olarak şehirlerin doğru planlanması ve bu doğrultuda akıllı, eko – şehirler inşa edilmesi planlar arasında olmakla birlikte, böylelikle daha yaşanabilir alanların olması amaçlanmaktadır. Kentleşmelerin plansız olması durumunda, altyapı eksik kalacak, yeraltı suları ve tatlı su kaynakları olumsuz etkilenecek ve sağlıksız alanlar oluşacaktır. Bu durum sürdürülebilir kalkınma ile bağdaşmadığından şehirlerin doğru planlanması ve şehirleşmesi gerekmektedir (UNDP).

Belirlenen hedeflerin 12incisi, Sorumlu Tüketim ve Üretim’ dir. Sorumlu üretim ve tüketim diğer sürdürülebilir kalkınma hedefleri ile bağlantılı olarak gelişme gösterebilecektir. Enerjinin, altyapının, çevrenin, herkese yakışır iş ve ekonomik büyümenin, sanayi ve yeniliğin, eşitsizliğin azalmasını, erişilebilir ve temiz enerji, su kaynaklarının iyileştirilmesi ve bu hedeflerde sağlanabilecek olumlu gelişmelerin sonucunda sorumlu üretim ve tüketim sağlanmış olacaktır. Gün geçtikçe bozulan tüketim alışkanlıklarımız ekolojik ayak izinin artmasına sebep olmakta ve doğanın dengesinin bozulmasına, dünyanın sonunu getirmemizin önüne geçeceği gibi doğal kaynakların tükenmesinin hızını da azaltacaktır. Belirlenen bu hedef ile birlikte geri dönüşüm hızla hayata geçmeli ve tüketim alışkanlıkları geri dönüşümler ile desteklenerek azaltılmalı, bilinçli hale getirilmelidir. Açlık ve yoksullukla mücadele ederken yaşanan gıda israfının önüne geçilmesi gerekir. Kâğıt, plastik, cam, enerji gibi kullanım alanı çok ve geniş olan, sürdürülebilirliğe en fazla katkı sağlayacağı gibi ekonomik açıdan sağlayacağı desteğin de bilincinde olunması ve bu doğrultuda tüketim alışkanlıklarımızın seyrinin değişmesi gerekmektedir. Değişen ve bilinçlenen bir tüketim sayesinde denizlerin kirlilik düzeyinde bile azalma meydana gelecektir. Üretim açısından tarım, hayvancılık, ormancılık, balıkçılık, sanayi faaliyetlerinin çevresel tahribatının önüne geçilmesi, bilinçli bir üretimin sağlanması, yeraltı kaynaklarının azalmasını ve kirlenmesini engelleyecektir (Çelebi, 2019: 1 – 91).

İklim Eylemi sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin 13üncüsüdür. Tüm dünya iklim değışikliklerinden olumsuz etkilenmekte ve etkilenmeye de devam etmektedir. Tüm dünyada sera gazı emisyonu sürekli olarak artış göstermektedir. 1990 yılından bu yana sera gazı emisyonunun % 50 artış gösterdiği bilinmektedir (UNDP). Bu artış sonucunda olumsuz etkilenen dünya, kutuplardaki buzulların erimesi, heyelanlar, erozyonlar, azalan su kaynakları, mevsimsel olmayan hava durumları ve muhalefetleri ile kendini göstermekte ve bu tüm dünya için tehdit oluşturmaktadır. Bu sebeple tüm ülkelerin ve hatta her bir bireyin oluşturmuş olduğu sera gazının etkisiyle iklime verdiği tahribatın farkında olarak harekete geçmesi ve sera gazı emisyonunun bir an önce sonlandırılması gerekmektedir.

Hedef 14, Sudaki Yaşam. Okyanus ve denizlerde aşırı kullanıma bağı olarak balık stokları azalmakta ve bu, okyanuslardaki biyo çeşitliliğin azalmasına sebep olmaktadır. Ancak diğer yandan dünya nüfusunun önemli bir kısmı geçimini denizlerden sağlamakta ve okyanuslar ile denizlerin gelecek zamanlarda gıda güvenliği açısından hayati önemi bulunmaktadır (globalcompactturkiye.org). Azalan balık stokları, deniz ve okyanuslardaki kirlilik ve asit oranının artması sonucunda bu hedef belirlenmiş, bu kapsamda biyo çeşitliliğin korunması ve doğru yönetilmesi gereklidir. Bu hedef kapsamında uluslararası hukuk ile beraber okyanuslardaki asit oranının azaltılması, kara yollu deniz ve okyanus kirliliğinin önüne geçilerek, ekosistemin ve biyo çeşitliliğin korunması ve sürdürülebilir hale getirilmesi amaçlanmaktadır.

Sudaki Yaşamı korumak kadar karasal alanları da korumak sürdürülebilirlik açısından önemli olduğundan ve bu alanda da tahribatın büyük olmasından kaynaklı olarak gelecekte tehdit oluşturması sebebiyle 15'inci hedef, Karasal Yaşam olarak belirlenmiştir. Karasal yaşamın sürdürülebilirlik açısından tehdit oluşturmasının en büyük nedenlerinden biri de ormanların süratle tahrip edilmesinden kaynaklıdır. Ormanların tahribatının büyük olması,

toprak erozyonunu, heyelan, sel felaketlerini artıracak gibi bitkilerin ve biyo çeşitliliğin azalmasına neden olacak ve doğanın dengesi bozulacaktır. Bu sebeple hedeflenen 15'inci hedef ile, ormanların korunması ve artırılması, sulak ve kurak alanların korunması hatta eski haline getirilmesi amaçlanmıştır (UNDP).

16'ncı olarak belirlenen hedef; Barış, Adalet ve Güçlü Kurumlar' dır. Ülkelerde barışın sağlanması ve barış içinde yaşanması o ülkelerde yaşayan bireylerin güven ve huzur içinde yaşamasına imkân sağlayacaktır. Şiddetin, adaletsizliğin olduğu toplumlar var olmakla birlikte bu toplumların sürdürülebilir kalkınmaya ulaşmaları beklenmemelidir. Barış ve adaletten uzak toplumlarda ekonomik büyümeyi destekleyici olan çok uluslu şirketler olmaz ve bu, ekonomik büyümenin de olumsuz etkilenmesine sebep olur. Aynı zamanda hukuk üstünlüğü olmayan devletlerde suç, yolsuzluk, şiddet, cinsel istismar gibi olumsuzluklar var olacağından böyle bir toplumun kalkınmayı başarması gerçekleşmesi beklenen bir durum değildir. Diğer yandan ülkelerde güçlü kurumların olması, yolsuzluk, rüşvet, eşitsizlik gibi sürdürülebilir kalkınmanın önündeki engellerin kalkmasını sağlayacaktır.

Buraya kadar belirlenmiş olan 16 tane sürdürülebilir kalkınma hedefinin hayata geçirilmesi ve kısa sürede gerçekleşmesi için 17'nci hedef olarak, Amaçlar ve Ortaklıklar maddesi belirlenmiştir. Ülkelerin birbirinden bağımsız olarak hareket etmesi mümkün olmayacağı gibi sürdürülebilir kalkınma hedeflerine de birlikte ulaşacaklardır. Bu sebeple alınan bu karar doğrultusunda ülkelerin iş birliği içine girmeleri ve birbirlerine yardım etmeleri beklenmektedir. Bu doğrultuda gelişmiş ülkelerin, az gelişmiş ülkeleri destekleyerek ihracını artırmalarına katkı sağlamalı, açık, adil bir ticaret sistemi benimsenerek o doğrultuda hareket edilmelidir. Bahsettiğimiz gibi teknolojiye erişim, bilgiye erişim her ülkede aynı olmadığı için fikirlerini paylaşmak ve birbirlerini yenilik alanlarında desteklemek ülkelerin görevlerinden olmuştur. İş birliği içerisinde hareket edilmesi durumunda sürdürülebilir kalkınma

hedeflerine ulaşılabilecek ve el birliği ile dzenini bozulan dnyanın yine el birliği ile eskisinden daha iyi haline dnuştürülmesi için çalışılacaktır.

BM Avrupa Ekonomik Komisyonu, 25 Haziran 1998 tarihinde Danimarka'da bulunan Aarhus kentinde bir sözleşme sürmüş ve sözleşmede, çevre konusunda bilgiye erişime, kararların halkın katılımıyla alınması gibi hem çevresel hem de hukuk alanında karar verilmiştir. Sözleşme 2001 yılında yürürlüğe girmiş ve Temmuz 2016 yılı itibariyle sözleşmeye Avrupa Birliği ve 46 ülke taraf olmuştur. Aarhus Sözleşmesi ile birlikte çevresel sorunlarda bilgiye erişim maddesiyle birlikte sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin 4 ve 5incisi, halkın katılımı ile karar verme maddesi ile SKH'nin 6 ve 8incisi sağlanacakken, sözleşmenin üçüncü maddesi olan adalete başvuru hakkı ile de SKH'nin 9'uncu maddesi sağlanmış olacaktır. Sözleşme SKH'lere ulaşmada önemli bir aracılık etmektedir. Türkiye bu sözleşmenin müzakerelerine katılmış ancak taraf olmamış ve sözleşmeyi imzalamamıştır (Güneş, 2010: 299 – 333).

2.3. TÜRKİYE'DE FİNANSAL GELİŞME

Türkiye ekonomisinin finansal yapısına bakıldığında, 1923 ile 1980 yılları arasında ağırlıklı olarak devletin müdahalesinin olduğu görülmektedir. Devletin, düzenleme ve denetleme müdahalesine ek olarak finansal sektörde öncü olduğu bilinmektedir. 1980 dönemine kadar finansal yapıya bakıldığında dışa kapalı bir ekonomik model benimsenmiş, sabit döviz kurunun olduğu, dış ticaret politikası ile ülkeye döviz giriş çıkışlarının hem hazine hemde merkez bankası tarafından kontrol altında tutulduğu görülmektedir. Sabit döviz kurunun etkisi ve dış ticaretin kısıtlı olduğu bu dönemlerde finansal gelişme, yavaş ilerleme kaydetmiştir. Ancak 1980'de alınan hem finansal hem siyasi kararlar gelişimin hızlanmasını sağlamıştır (Öztürk, Deniz Özyakışır, 2005: 94).

1980 döneminde alınan kararlar neticesinde ülkenin finansal gelişimine katkı sağlayacak kararlar alınarak, serbest döviz kuru benimsenmiş ve dışa

açılmalar başlamıştır. Alınan bu kararlar ile birlikte ekonomide devlet müdahalesinin etkisinin azalması sağlanmak istenmiş, bu bağlamda serbest piyasa ekonomisi benimsenmiştir. Bunun sonucu olarak da IMF ve Dünya Bankası ekonomi üzerinde etkili olmuştur. 1980’li yıllarda başlayan dışa açılma, her yıl dalgalanmalar göstermiş olsa da genel olarak artış göstermiştir. 1980’de alınan ve finansal gelişimin seyrini değiştiren kararlar sadece bunlarla kalmamakla birlikte alınan başka kararlar da olmuştur (Koç, 2015: 1 – 10). Öncelikle 1982’de finansal piyasaların seyri açısından sermaye piyasası kanunu sonrasında ise 1985’te bankacılık kanunu çıkarılmıştır. Çıkarılan bu kanunlar ile bankacılık açısından uluslararası standartlar yakalamaya çalışmış, tek düzen hesap planı oluşturularak tüm finansal kurumlar denetlenmeye başlanmıştır. Yine bu dönemde alınan kararlardan biri de ülke vatandaşlarının döviz taşımasına ve bankada döviz hesabı açtırmalarına verilen izin olmuştur (Oğuz, Armağan Canan, 2016: 1 – 22).

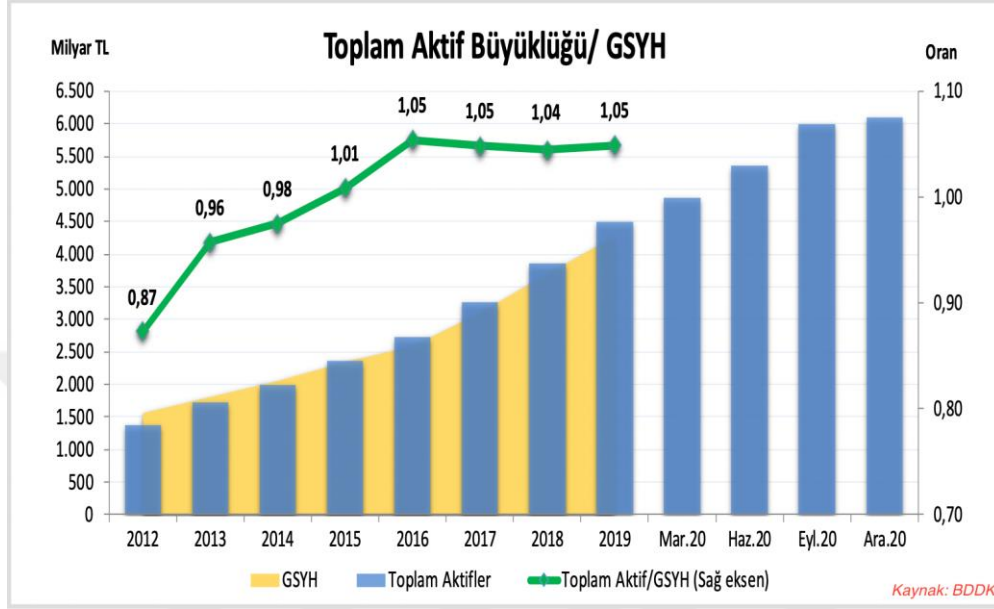
Türkiye ekonomisi, finansal gelişimine 1986 yılında borsanın kurulması ile devam etmiştir. Yine 1986 yılında MB, Interbank para piyasasını açmış, böylelikle MB’nin kaynak kullanımına olan talebi azaltılmaya çalışılmıştır. 1987 yılına gelindiğinde, MB açık piyasa işlemlerine başlayarak 1988’de de döviz pazarını açmıştır. 1989 yılında sermaye hareketleri serbestleştirilmiş, kambiyo rejimi serbest hale getirilmiş, dış sermaye iç piyasaya çekilmeye çalışılmıştır. Aynı dönemde alınan kararlardan biri de serbest dış ticaret politikasıyla birlikte ihracatın teşviki sağlanması olmuştur. Alınan tüm bu kararlardan sonra ülkenin kamu açığı artış hızı yükselmiş, devlet iç borçlanma ile nakit açığını kapatmaya çalışmış, vergi gelirleri düşük kalmış ve devletin yeni kararlar alması kaçınılmaz hale gelmiştir (Öztürk, Deniz Özyakışır, 2005: 8 – 94).

Türkiye ekonomisinde 1980’lerde alınan yapısal değişiklik kararları ve yaşanan gelişmelerden sonra, 1990’lı yılların mal ve sermaye hareketleri ile serbestleşmenin yaşandığı yıllar olmuş ve böylece Türkiye ekonomisi finansal

piyasaları, tarihinde görülen en dalgalı dönemlerinden biri yaşanmıştır. Türkiye ekonomisi her ne kadar finansal serbestliğe gitmiş olsa bile makro politikalarının eksikliği ve yetersizliği, finansal piyasaların yeterince gelişmemiş olması ülkenin sürekli olarak finansal krizlerle karşı karşıya kalmasını kaçınılmaz kılmıştır. Ekonomide görülen sürekli dalgalanmalar ve ekonominin sahip olduğu kırılmalı yapı neticesinde 1994 yılında ve 2001 yılında finansal krizler yaşanmıştır. 2000 yılında yaşanan kriz ise bankacılık krizi olmuş, 2000 yılının başına kadar ekonomide bulunan 81 bankanın sayısı, Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizlerinin ardından 55'e düşerek tarihe geçmiştir. Yaşanan krizlerin ardından birçok bankanın batması neticesinde, BDDK kurularak bankacılık sektörünün denetimi sağlanmıştır. Ekonomide peş peşe yaşanan krizler aynı dönemde 'Güçlü Ekonomiye Geçiş' programının hazırlanmasına ön ayak olmuş ve bu programda, daha önce alınan mali, finansal ve para politikalarının hatalı olduğu dile getirilerek bu hataların düzeltilmesi için öneriler sunulmuş MB için yeni disiplinli politikalar sunulmuştur.

2002 yılına gelindiğinde hükümet değişmiş ve yeni hükümet (Ak Parti), MB ve mali politikalar için alınan kararları uygulamış, böylece de enflasyon ve faiz oranlarında düşüşler meydana gelerek ekonomi toparlanmıştır. Ekonominin toparlanması ise 2008 küresel krize kadar sürmüş, 2008 de meydana gelen kriz en fazla bankacılık sektörünün etkilenmesine sebep olmuştur (Çekin, 2019: 7 - 26). Türkiye'nin finans sektöründe bankacılık, sigortacılık, faktöring, sermaye piyasaları, varlık yönetim şirketleri, finansal kiralama, bireysel emeklilik ve ödeme sistemlerinden oluşan birçok sektör bulunmaktadır. Finans sektörü, son yıllarda hızlı ve önemli derecede büyüme gösterirken gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi genel olarak gelişme bankacılık sektöründe görülmektedir (Kalkınma Bakanlığı). Bu nedenle finansal piyasalar denildiğinde en çok bankacılık sektöründen bahsedilmektedir ve bankacılık sektörünü incelediğimiz zaman, Aralık 2020 yılı itibariyle Türk Bankacılık Sektöründe 34 mevduat, 14 Kalkınma ve Yatırım, 6 Katılım bankası olmak üzere toplamda 54 banka bulunmaktadır. Aralık 2020 dönemi itibari ile bankaların toplam şube sayıları

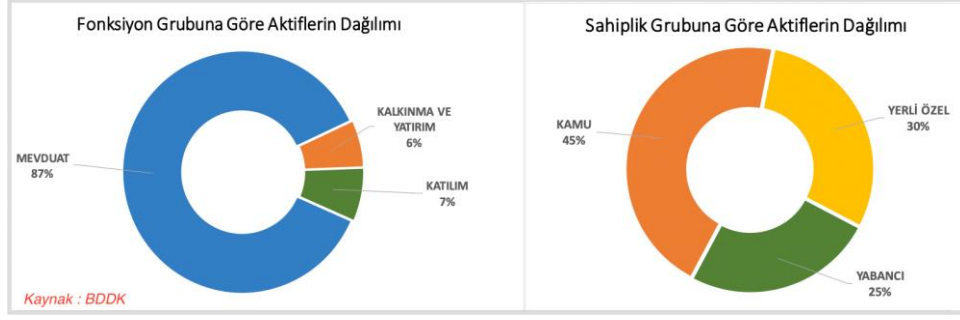
11.189, toplam personel sayısı ise 203.224 kişi olarak kayıtlara geçmiştir (BDDK).

Grafik 1: Bankaların Toplam Aktif Büyüklüğü / GSYH (BDDK).

Türkiye bankacılık sektörünün aktif büyüklüğüne bakıldığında, Aralık 2020 döneminde 6.108 milyar TL olarak gerçekleşmiştir. Yine Aralık 2020'de Türev finansal varlıkların bir 2019 yıl sonuna göre % 23,4 oranında arttığı görülmektedir. Türk bankacılık sektörünün aktif büyüklüğünün GSYH'ya oranı ise 2019 yıl sonu itibarı ile 1,05 olarak gerçekleştiği görülmüştür (BDDK).

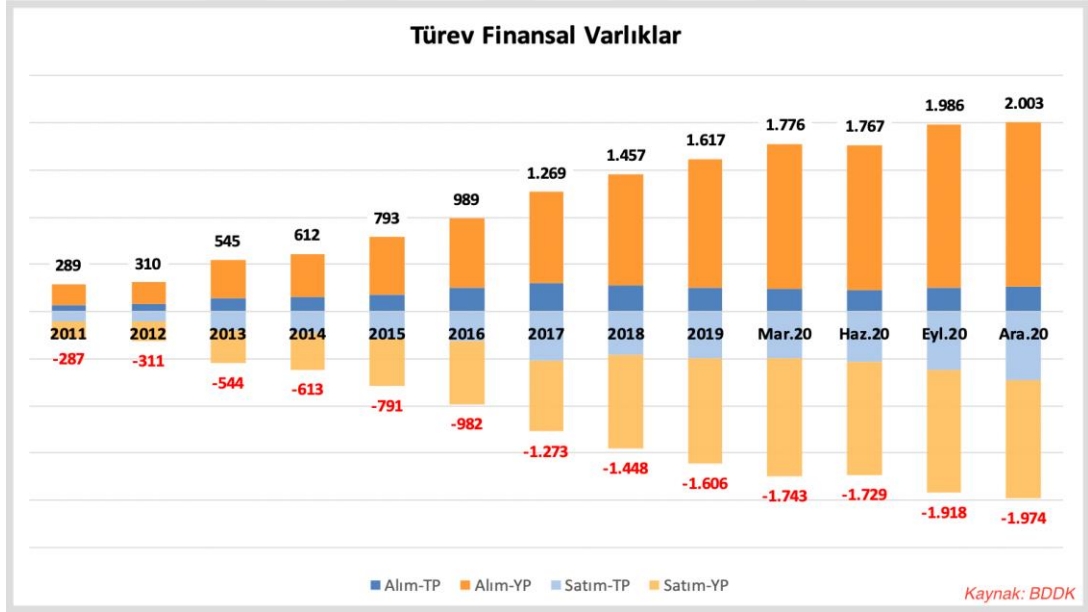
Aralık 2020 döneminde bankacılık sektörünün toplam aktiflerine göre, mevduat bankaları % 87, kalkınma ve yatırım bankaları % 6, katılım bankaları % 7 paya sahiptir. Sahiplik durumlarına göre ise; kamu bankaları % 45, yerli ve özel bankalar % 30, yabancı bankalar % 25 paya sahip olduğu görülmektedir (BDDK).

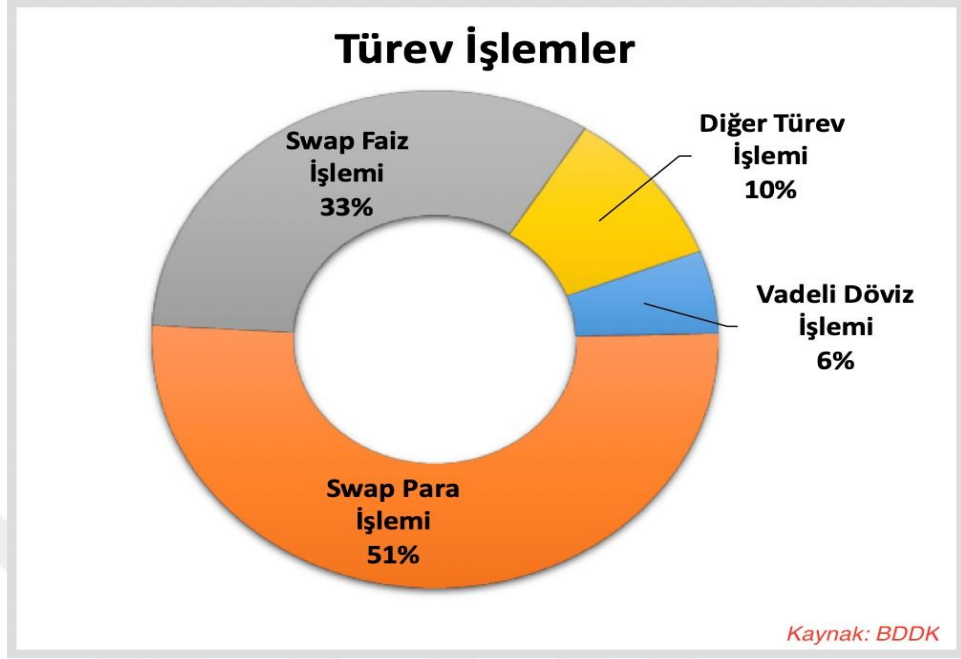
Grafik 2: Fonksiyon Grubuna Göre Aktiflerinin Dağılımı (BDDK).

Grafik 3: Sahiplik Durumuna Göre Aktiflerin Dağılımı (BDDK).

Aralık 2020 dönemi itibari ile türev alım tutarları 1.974 milyar TL, türev satımlar ise 2.003 milyar TL'dir. Bilanço dışında kalan türev işlemlerin % 51'i oranını swap para işlemlerinin, % 33'ünü swap faiz işlemlerinin, % 6'sının ise vadeli döviz işlemlerinden oluştuğu görülmektedir (BDDK).

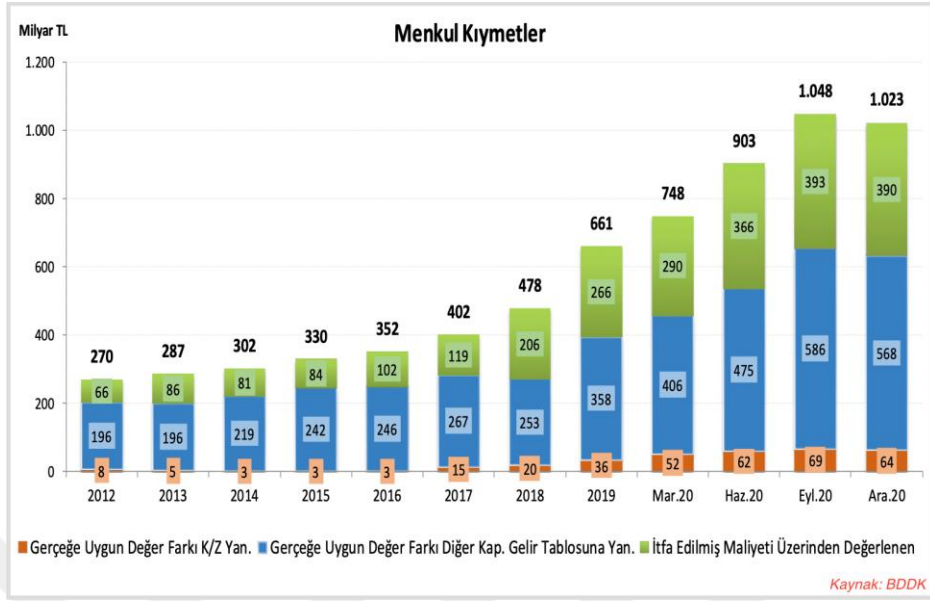
Grafik 4: Türev ve Finansal Piyasalar (BDDK)

Grafik 5: Türev İşlemler (BDDK).

Bankacılık sektörünün karlılığına baktığımız zaman; gelir tablosunda faiz gelirinin 423 milyar TL, faiz giderinin 209 milyar TL olduğu görülmüştür. Aralık 2020 itibari ile bankacılık sektörünün net dönem karı ise, 60 milyar TL olarak kayıtlara geçmiştir. Menkul kıymetlerin oranlarına baktığımızda yıllara göre genel olarak bir artış durumu söz konusu olsada, Aralık 2020 döneminde bir önceki çeyrek olan Eylül 2020 dönemine göre azalış göstermiş, 1.023 milyar TL olarak gerçekleşmiştir. Menkul kıymetlerin dağılımı ise; % 64 devlet tahvili, % 21 hazine tarafından ihraç edilen Eurobond, % 7'si de sukuktan oluşmuştur (BDDK).

Bankacılık sektörünün mevduat gelişimini incelediğimizde de genel olarak yıllara göre artışın olduğu görülmektedir. Mevcut mevduatların 1.546 milyar TL'sini TP mevduat / Katılım Fonları, 1.619 milyar TL'sini döviz tevdiat hesabı / Katılım fonları oluştururken, 289 milyar TL'sini de kıymetli maden hesapları oluşturmaktadır (BDDK).

Grafik 6: Menkul Kıymetler (BDDK).

Türkiye'nin genel olarak finansal yapısının bankacılık sektöründe yoğunlaşmasının ekonominin kırılğan yapıya sahip olmasını desteklemektedir. Bu nedenle finansal yapının çeşitlendirilmesi gerekmekte ve bankacılık sektöründen sonra en çok gelişmiş olan sigortacılık ve bireysel emeklilik sektörlerinin desteklenerek ekonominin kırılğan yapısından kurtulması sağlanmalıdır. Bankacılık sektörü dışında reel sektör finansmanının çeşitlendirilmesi reel sektörün gelişimine katkı sağlayacaktır. Ayrıca, Türkiye'nin finansal sektör gelişimini sağlaması teknolojik gelişmelerle desteklenerek fintek (finansal teknoloji) geliştirilmeli, finansal ekosistem sağlanarak reel ekonomik gelişim elde edilmelidir. Finansal gelişmenin sağlanması durumunda bununla doğrudan ilgili olan ekonomik büyümenin de sağlanacağı bilinmeli ve bu doğrultuda adımların atılması gerekmektedir (Kalkınma Bakanlığı).

2.4. FİNANSAL SEKTÖRÜN SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMAYA ETKİSİ

Sürdürülebilir kalkınma, daha önceki bölümlerde anlatıldığı gibi ülkelerin büyümesini canlandırmak, geliştirmek ve temel gereksinimlerini sağlayarak bu gereksinimlerin devamlılığı için belirlenen hedeflerdir. Bu hedefler doğrultusunda nüfus, sosyolojik, sağlık, çevresel ve ekonomik açıdan çalışmalar gerçekleştirilmektedir. Ekonomik açıdan bakıldığında; hanelerde tüketilen enerji miktarı, temiz su ulaşımı, yinelenabilir enerji, piyasalarındaki taşıt miktarı, GSYH, kişi başına milli hasıla, çevre kirliliğini azaltmak için yapılan harcamaların tutarları gibi birçok faktör ekonomiyle alakalı olduğu gibi sürdürülebilirlikle de doğrudan alakalı olmaktadır.

Sanayinin gelişmesi, artan enerji tüketimi, tüketilen enerjinin ne şekilde sağlandığı da sürdürülebilir kalkınmaya olumlu ya da olumsuz etkilerde bulunuyor ve bulunacaktır. Gelişen sanayide karbon emisyonunun önleyici filtrelerin kullanılması atmosfere salınacak sera gazlarının azalmasına destek olacaktır. Aynı zamanda gelişen sanayide kullanılan enerjinin hangi kaynaklardan elde edildiği de yine sürdürülebilir kalkınmaya doğrudan etki edecektir. Gelişen sanayi ekonomik açıdan ülkenin gelişimine katkı sağlarken, enerjisinin fosil yakıtlardan sağlanması durumunda çevreye ve havaya verdiği zarar, gerçekleştireceği karbon emisyonu salınımı ile küresel ısınmanın ve beraberinde çevresel olumsuzlukların artmasına neden olacaktır. Kalkınma sağlanmış olsa da sürdürülebilirliği olmayacaktır.

Sanayide kullanılan enerjinin sürdürülebilir olması sanayinin gelişimini destekleyecektir. Gelişen sanayi ile birlikte çevre ve hava kirliliğinin önüne geçilmesi için alınacak olan önlemler dahilinde çevre ve hava kirliliği engellenmiş olacak, yeraltı suları temiz kalarak insanların temiz su erişimi sağlanacak, hava kirliliği ile birlikte, çeşitli sağlık problemleri ortaya çıkmayacaktır. Sağlık problemlerinin ortaya çıkmaması ya da daha az çıkması

durumunda ise sağlık alanına harcamalar azalacak, ekonomik anlamda sağlık sektöründe harcamaların azalmasına destek olacaktır.

Çimen (2019); işletmelerde, çevresel (environmental), Sosyal (Social), Yönetimsel (Governance) etkenlerin sürdürülebilirlik ve finansal piyasalar açısından önemli hale geldiğini ve gittikçe de öneminin arttığını belirtmiştir. Bu durum, Sürdürülebilir Finans kavramının ortaya çıkmasını sağlayarak çevresel, yönetimsel etkenler ile finansal piyasa ilişkisinin ele alınmasını sağlamıştır. Yatırımcıların son yıllarda bu faktörlere gösterdikleri önem artmış ve bu faktörlere dikkat eden işletmelere talep artmıştır. Diğer taraftan çevre, sosyal ve yönetimsel faktörleri göz ardı eden işletmeler ciddi kayıplar yaşamış, işletme değerlerinde düşüşler gerçekleşmiştir. Günümüzde yatırımcıların çevreye karşı duyarlı, doğayı koruyan projelere yönelmesinde piyasadan gelen talepler etkili olmuş bu sayede geleneksel finans anlayışı yerini yavaş yavaş sürdürülebilir finans anlayışına bırakmaya başlamıştır.

Sürdürülebilir finans anlayışı, gelecek nesillerin, yaşamın ve doğanın bu zamana kadar verilen zararlarla tehdit altında olması sebebiyle ortaya çıkmış ve bu anlayış ile birlikte, işletmeler yatırım kararlarını verirken sürdürülebilir olmasına özen göstererek fon kaynaklarını da bu doğrultuda bulmaya çalışmışlardır. Böylelikle yapılan yatırımlarda geleneksel finans anlayışının aksine, çevreyi göz ardı etmeyen, doğaya saygılı ve en önemlisi gelecek nesillere değer veren, onları düşünen, karbon emisyonunun daha az olmasını sağlayan finansal araçlar olan yeşil bonoya ve yeşil tahvile eğilim göstermişlerdir. Bu aynı zamanda işletmelerin beklentilerinin kısa vadeli kâr amacından vazgeçerek uzun vadeli değer amacına doğru yöneliş halinde olmalarını beraberinde getirmiştir. İşletmelerin yeşil finansal araçlar kullanması, çevreye verdikleri zararları azaltarak atmosferde biriken karbon emisyonunun azalmasına katkıda bulunacaktır. Atmosferde biriken karbon emisyonunun azalması, iklimi, doğayı, hayvan türlerinin yok olmasına engel olmanın yanında küresel ısınmanın da önüne geçecektir. Ayrıca su kaynaklarının temiz ve güvenilir olmasına da destek

olacak ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin birçoğu ülkeler için sağlanmış olacaktır (Çimen, 2019: 20 – 27).

2.5. KARBON EMİSYONU VE FİNANSAL SEKTÖR GELİŞİMİ İLİŞKİSİ

Karbon emisyonu, çeşitli sera gazları ile fosil yakıtlardan oluşan karbondioksit gazının atmosfere ulaşması ve atmosferde birikmesidir. Karbon emisyonunun oluşumunu tetikleyen ve atmosferde birikmiş olan artışa sebep olan etkenler; ekonomik büyüme, nüfus artışı, ormanların yok olması, kişi başına düşen milli gelir, tüketilen enerji miktarından ve enerjinin elde edilmiş şeklinden kaynaklanmaktadır.

Gelişmiş ekonomilerin başında gelen Amerika’da çok fazla enerji tüketimi olduğu gibi tüketilen enerji genel olarak fosil yakıt olan kömür ve petrolden elde edilmekte ve enerjinin ne şekilde elde edilmiş olduğu dikkate alınmamaktadır. Önemli olan yüksek büyüme rakamlarına ulaşmak için enerjinin elde edilmesi ve kullanılması olurken gelişmekte olan ülkelerde ya da azgelişmiş ülkelere de temel hedef ekonomik büyümedir (Güllü, Harun Yakışık, 2017: 239 – 253). Hal böyle olunca ülkeler için önemli olan çevre kirliliği, atmosferde biriken karbon emisyonu ve sürdürülemez hale gelecek ekonomik düzen değil, yüksek oranda enerji üretimi olmaktadır. Çünkü bir ülkenin büyüme trendinin sürekli artışta olması, ekonomik kalkınmayı sağlayacak ve bunun göstergesi de tüketilen enerji miktarı olacaktır. Ekonomik kalkınmanın sağlanmış olması kişi başına düşen milli geliri ve tüketilen enerji miktarını da artıracaktır. Ancak bütün bunların artışta olması, enerjinin sürdürülebilir temiz kaynaklardan elde edilmesi yerine fosil yakıtlardan elde edilmesi, atmosferdeki karbon emisyonunun oranının artmasına sebep olacaktır.

Ülkelerin gelişmişlik düzeyleri ile çevreye verdikleri zararın doğru orantılı olduğu görülmektedir. Sebep olunan hava ve çevre kirliliği, eriyen buzullar, yok

olan hayvan türleri ve ormanların gittikçe azalması ve yok olması sonucunda oluşan iklimin değişimi ise tüm dünya üzerinde etkisini göstermektedir. Ekonomik büyümenin doğaya zarar vermesi yine ekonomik büyümeyi etkileyecek ve büyümenin, finansal gelişmenin maliyetini artıracaktır. Çünkü sürdürülebilir kaynaklar yerine kullanılan sürdürülemeyen enerji kaynaklarının kullanımını daha fazla sürdürülemeyeceğinden işletmeler davranışlarını değiştirerek doğaya daha fazla zarar vermemek için bazı maliyetlere katlanmak durumunda kalacaklardır. Bu sebeple, Kyoto Protokolü'nde de karbondioksit salınımı ile atmosferde biriken sera gazını artıran fosil yakıtların kullanımı yerine yinelenabilir enerji kaynaklarının geliştirilmesi ve kullanılması kararı alınmış, özellikle gelişmiş ülkelerin salınımını yaptıkları karbon emisyonu açısından sert kararlar alınarak belli bir zaman içerisinde karbon emisyonunu azaltmaları talebinde bulunulmuştur.

İşletmelerin doğaya aldırmadan, çevreye verdikleri zararı göz ardı ederek hareket etmeleri ve bu şekilde gelişen sanayi ile birlikte verdikleri zararın en gözle görünür etkisi olan iklim değişikliği çok fazla dile getirilmeye başlamıştır. İklim değişikliğinin ve oluşturduğu etkinin ise işletmeler tarafında oluşturduğu zararlar olmakla birlikte yeni imkanlar da söz konusu olmuş, bu değişimin finansal açıdan oluşturduğu etkiler incelenmiştir. Küresel ısınma ve iklim değişikliğinin işletmelere sağladığı imkanlar, devletin sağlamış olduğu teşvikler olmuştur. İşletmeler devletin sağladığı teşviklerden yararlanarak yeni piyasa oluşturulmuş ve yeni Pazar alanları elde etmiştir. Bu durum, işletmelerin finansal açıdan birçok fırsat elde etmesine imkân tanırken bu imkanlarının en önemlisi olarak görülen sürdürülebilir yatırım şekillerinden olan 'Yeşil Bono' olmuş, bu sayede yeni yatırım araçları ortaya çıkmıştır. Karbon emisyonunun işletmeler üzerinde olumlu etkisi olduğu gibi olumsuz etkileri de olmaktadır. Atmosferde artan karbon emisyonu sonucu sera gazlarının etkisiyle ortaya çıkan küresel ısınma öncelikli olarak işletmelerin hammadde ve ara madde girdi fiyatlarının ve maliyetlerinin artmasına sebep olmuştur. Buna sebep olmasının en önemli etkisi de yine iklim değişikliğine bağlı olarak ortaya enerji maliyetleri

ve enerji maliyetlerinde meydana gelen dalgalanmalar olmuştur. Bu durum işletmelerin finansal olarak olumsuz etkilenmelerine neden olmuştur (Çimen, 2019: 20 – 25).

2.6. KARBON EMİSYONUNUN SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA AÇISINDAN ÖNEMİ

Karbon Emisyonunun birçok farklı tanımı olmakla birlikte, sera gazı anlamına gelmekte olup aslında sera gazından bahsedilmektedir. Sera gazını oluşturan gazlar; karbondioksit, metan, nitroz oksit, hidroflorokarbonlar, kükürt hekzaflorid, azot oksitler, metan dışı uçucu organik bileşikler ve karbon monoksit emisyonlarından oluşmaktadır. Bu gazların oluşumunun temel kaynakları ise; çimento fabrikaları, orman yangınları, endüstriyel süreçler, tarım alanlarının yakılması, fosil yakıtların tüketilmesi, alüminyum üretimi, buzdolapları gazları, gübre yönetimi, elektrik iletimi gibi faktörler etkilemektedir (100 Maddede Sürdürülebilirlik Rehberi, SKD Türkiye).

Karbon emisyonu, hem doğal olarak hemde insan kaynaklı olarak, karbonun atmosfere salınmasıdır. Karbon emisyonu sanayi devriminden bu yana geçen zamanda, dünya nüfusunun da artmasının etkisiyle birlikte artış göstererek, iklim bozukluğunun ve çevre sorunlarının temelini oluşturmaktadır. Küresel ısınmanın ve uzun süredir görülmemiş olan doğa olaylarının sebebi karbon emisyonuna ve karbon emisyonunun artmasına bağlı olmaktadır. Karbon emisyonunun artması ise nüfusun artmasına bağlı olarak üretimin artmasını, üretimin artmasına bağlı olarak enerji ihtiyacının ve talebinin artmasıyla gerçekleşmektedir. Üretimde enerji girdisi yoğun olarak doğalgaz, kömür, petrolden sağlanmaktadır. Fosil yakıt olan bu enerji türlerinin kullanılması ve artan nüfusa bağlı olarak ihtiyacının ve kullanımının artmasıyla birlikte yüksek miktarda karbondioksitin açığa çıkmasına sebep olur. Açığa çıkan karbondioksit, zaten atmosferde birikmiş olan miktarın artmasına neden olurken aynı zamanda bu gazların içinde en fazla bulunan sera gazının oranını da

artırarak atmosferin geçirgenliğini bozduğu için küresel ısınma hareketlerinin başlamasını etkiler. Böylelikle sera gazları, atmosfer ve iklim arasındaki bağ da ortaya çıkmış olmaktadır (Fidancı, 2018: 54 – 56).

Nüfusun artması üretimi artıracak, buna bağlı olarak gelişen üretim enerji kullanımının artmasını, enerji kullanımının artması iklim bozukluklarını tetikleyecek ve sadece bunlarla sınırlı kalmayacaktır. Nüfusun artması aynı zamanda kentleşmeyi de artırmaktadır. Nüfusun kentleşmesi beraberinde tüketimi de artıracaktır. Tüketim ile rekabetin artması ise kaynakların bilinçsizce ve düşüncesizce tüketimine sebep olacaktır. Böylece artan çevre kirliliği yine atmosferde biriken sera gazının oranını artıracak en nihayetinde iklim bozukluklarının, küresel ısınmanın destekleyicisi olacaktır. Atmosferde biriken karbon emisyonunun artması, sera etkisiyle küresel ısınmayı getirecek, iklimin ve doğanın dengesi bozulacak ve bu durum, birçok yeşil alan ile birçok canlı türünün yok olmasına sebep olacaktır. İnsanların bilinçsiz davranışlarının etkisi yerkürenin dengesini bozmakla kalmayacak, sonraki nesiller için tehlike oluşturacaktır.

Genel anlamda karbon emisyonu olarak nitelendirilen sera gazlarının artmasında bilinçsiz sanayileşmenin rolü de büyüktür. Yerleşim yerlerine yakın kurulan sanayiler çevre kirliliğinin insan sağlığı üzerindeki etkilerini de artırmaktadır. Aynı zamanda artan sanayide karbon emisyonu üzerindeki olumsuz etkiyi azaltmaya yönelik hiçbir önlemin alınmamış olması da yine olumsuz etkilemektedir. Tüm olumsuz etkenlerin bir araya gelmesiyle birlikte gözlemlenen iklim ve hava şartlarındaki değişimler, mevsimsel sıcaklıkların değişmesi üzerinde etkili olmaktadır. Bununla birlikte, kutuplarda görülen buzulların erimesi en büyük kanıt olarak karşımıza çıkmaktadır. Buzulların erimesiyle denizlerdeki su seviyelerinin değişmesi, yağışların artması gibi faktörlerin deniz seviyelerinin artmasına neden olduğu gözlemlenmiştir. Bu durumdan deniz canlılarının yanında kara canlıları da etkilenmektedir. Mevsimlerdeki dengesizliklere bağlı olarak göç eden hayvanların göç ve yaşam

şekillerinin bozulması da bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Karbon emisyonunun artmasıyla birlikte okyanuslardaki asit oranları durumdan etkilenmiş ve birçok deniz canlısı türünün yok olmasına sebep olmaktadır (Fidancı, 2018: 54 – 56).

İnsanlardan kaynaklanan gaz salınımlarının küresel ısınma üzerindeki etkileri sebebiyle BM, 'İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi' kapsamında 'Kyoto Protokolü' ile birlikte karbon emisyonunun temelini oluşturan sera gazlarını baz alarak çalışmaları başlatmıştır. Bu çalışmalar kapsamında Kyoto Protokolüyle birlikte ülkeler, oluşturdukları karbon emisyonunu azaltmak için çalışmalarda bulunmalıdırlar. Kyoto Protokolü küresel ısınmanın neden olduğu olumsuzlukları gidermek için hazırlanmış bir anlaşma olmasına rağmen bazı ülkeler enerji kaybına uğrayacakları düşüncesiyle bu protokolü imzalamamışlardır. Protokol ile, tüm ülkelerin atmosfere salmış oldukları gazları aynı seviyede tutarak daha az gaz salınımı yapan ülkelerin ekonomik açıdan etkilenmelerinin önüne geçerek karbon emisyonunun tüm ülkeler için salınımı eşit seviyede tutma amaçlanmıştır. Protokolün amaçlarından bir diğeri de; geri dönüşümü mümkün olan cam, kağıt, plastik, metal eşyaların dönüşümünü sağlamaktır. Bunun için de dünya genelinde ortak hareket edilmesi gerekmektedir. Sanayide fabrikaların bacalarında kullanılmak üzere de filtreler geliştirilmeli ve bu filtrelerin kullanımını sağlamak yine protokolün hedefleri arasında yer almaktadır (iklim.csb.gov.tr).

Kyoto Protokolü ile birlikte belirlenmiş olan hedefler doğrultuşunsa bu hedeflerin hataya geçirilmesi ve uygulanması, ülkelerin ekonomik açıdan olumlu etkilenmelerini sağlayacağı gibi sürdürülebilirlik ve iklim açısından sağlayacağı katkılar da olacaktır. Geri dönüşüm ile birlikte hem ekonomik açıdan maliyetler azalacağı gibi doğaya zarar veren, özellikle; metal, plastik kullanımının azalması atmosfere salınan sera gazlarının azalmasına da katkıda bulunacaktır. Gerçekleştirilecek olan geri dönüşüm ile birlikte aynı zamanda su tüketimi de azalacak ve küresel ısınmanın getirmiş olduğu iklim etkilerinin

yaratacağı kuraklık açısından da olumlu sonuçlar alınmasına katkı sağlayacaktır. Fabrikalar açısından bakıldığında, her ne kadar filtrelerin maliyetleri ilk başta olumsuz etkilenmelerini düşündürse de uzun vadede, sürdürülebilirliği sağladığı noktada sağladığı fayda gözle görülür bir şekilde ortaya çıkacaktır.

Sürdürülebilir kalkınma kavramının ortaya çıkması ve 21. YY’da bu konu ile ilgili olarak harekete geçilmeye başlaması ile birlikte belirlenen, BM’in Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri bize belirlenen tüm hedeflerin birbiriyle bağlantılı olduğunu ve zincirleme bir biçimde birbirlerini etkilediğini göstermektedir. Bu doğrultuda, kalkınma hedefleri içerisinde bulunan gelir eşitsizliği, yoksulluğun ve açlığın sonlandırılması, çevresel faktörler, iklim değişikliği, su kirliliği gibi hedefler çevresel olduğu kadar ekonomik açıdan da kalkınmaya ve sürdürülebilirliğe etki etmektedir. Çevresel faktörlerin sürdürülebilirliğinin tamamlanması durumunda toplumsal etkenlerle birlikte ekonomik etkenler de bu durumdan etkilenecektir. Özgen ve Kahyaoğlu (2019); sanayinin denetim olmadan kontrolsüz şekilde gelişmesi sonucunda bulunduğu bölgedeki çevreyi olumsuz etkileyecek ve bu durum zincirleme bir şekilde bozulmaları beraberinde getirerek, çevre ve hava kirliliğine, yani atmosferde biriken sera gazının artmasına sebep olacaktır. Durum sadece bununla da kalmayacak çevre kirliliği yeraltı sularının kirlenmesine, hava kirliliği ise insanların çeşitli sağlık problemleri ile karşılaşmasına sebep olacaktır. Sağlık problemi oluşan bireylerin tedavi olmalarını gerektirecektir. Kişilerin tedavi olmasının girdi maliyetleri bütçede yük oluşturacağı gibi kişilerin okul, iş gibi görevlerini de yerine getirememesine neden olacaktır. Sanayi her ne kadar artmış olsa da çevreye, sosyal alana ve ekonomiye etkileri olumsuz olacak, atmosferdeki karbon emisyonunda da artışa sebep olacağından sürdürülebilirlik hedeflerinden uzaklaşmış olacaktır (Özgen, Mustafa Kahyaoğlu, 2019: 225 – 227).

2.7. TÜRKİYE'DE KARBON EMİSYONUNUN GELİŞİMİ

BM, 1994 yılında 197 üye ülkenin taraf olduğu İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'ni (BMİDÇS) yürürlüğe koymuştur. Sözleşme kapsamında ülkelerin karbon emisyonlarını düşürmeleri beklenmektedir. Özellikle gelişmiş ülkelerde yüksek düzeylerde görülen karbon emisyonunun azaltılması beklenmekte ve gelişmekte olan ülkelere de mali destek sağlama yükümlülüğü yüklenmiştir. Yine 1997 yılında kabul edilen Kyoto Protokolü de karbon emisyonunun azaltılması için yürürlüğe girmiş ve ülkelere karbon emisyonlarını azaltmaları için sayısal hedefler belirlenmiştir. Türkiye'de 2009 yılında Kyoto Protokolü'ne taraf olmuştur. 2020 yılında süresi dolan Kyoto Protokolü'nün devamı niteliğinde olan ve 2020 yılı sonrası iklim değişikliği rejimini düzenlemek amacıyla BMİDÇS'ne dayanan Paris Anlaşması imzalanmıştır. Türkiye, Paris Anlaşması ile birlikte ulusal niyetini sözleşme sekreteryasına sunarak, karbon emisyonunu 2030 yılında % 21 artıştan azalma öngörerek ulusal katkı niyetini sunmuştur (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı).

Karbon emisyonunu oluşturan sera gazlarını özellikle iklim üzerindeki olumsuz etkileri ciddi boyutlarda gerçekleşmekte ve dünyanın düzenini bozması sebebiyle, sürdürülebilir bir dünya için belirlenen hedeflerden biri de iklim olmuştur. İklim hedefinde ise öncelik olarak karbon emisyonlarının çevre üzerindeki etkilerini azaltmak ve böylelikle iklim üzerinde oluşan baskıyı azaltmak gerekmektedir. Türkiye'de karbon emisyonunu azaltmak ve gelişimini takip edebilmek amacıyla 25 Nisan 2012 tarihinde Resmî Gazete 'de 'Sera Gazı Emisyonlarının Takibi Hakkında Yönetmelik' yayımlanmıştır. Devamında bu yönetmelik 17 Mayıs 2014 tarihinde revize edilmiştir. Yönetmeliğin amacı; ülkedeki ekonomik ve tarımsal faaliyetlerden kaynaklanan sera gazı emisyonlarının izlenmesi, raporlanması ve doğrulanmasına dair usul ve esasları düzenlemek olarak belirlenmiştir. Yönetmelikte araştırma amaçlı tesisler ile bu tesislerde kullanılan biokütle kullanan tesisler kapsam dışında tutulmuştur (iklim.csb.gov.tr).

Rapor, tesiste yürütülen faaliyetlerin tamamı ve bu faaliyetlere bağlı bütün sera gazı emisyon kaynakları, kaynak akışları, emisyon noktalarını eksiksiz kapsamalıdır. Yıllık emisyon raporunun hazırlanabilmesi için Bakanlık tarafından onaylanmış izleme planının olması gerekmektedir. İzleme planı otomatik olarak yıllık emisyon kaynağı için emisyonların hesaplanmasını sağlayabilecek verileri sisteme girerler. Bilgileri doğrulayıcı kuruluş ise, sistem üzerinden rapora ulaşarak inceleme yapılmaktadır. İncelemeler sonucunda doğrulamaya tabi tutulan yıllık emisyon raporu hazırlanarak yine sistem üzerinden işletmelere gönderilir. İşletme, doğrulama raporunu aldıktan sonra sistem üzerinden Bakanlığa en geç her yılın Nisan ayının 30'una kadar göndermelidir (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı).

Tablo 1: Sera Gazı Emisyonları (CO2 Eşdeğeri) -2011-2020 Milyon Ton (TÜİK)

Yıllar	Toplam	CO2	CH4	N2O	F-Gazları
2011	428,1	339,5	53,7	30,9	4,0
2012	447,6	353,7	57,1	32,1	4,7
2013	439,7	345,2	55,5	34,1	4,8
2014	459,0	361,7	57,5	34,6	5,3
2015	473,3	381,3	51,6	35,4	5,0
2016	498,9	401,2	54,5	37,7	5,5
2017	525,0	425,3	54,8	39,1	5,7
2018	522,5	419,4	58,1	39,3	5,7
2019	506,1	399,3	60,3	40,2	6,2

TÜİK tarafından yayınlanan veriler, 2006 Hükümetler arası İklim Değişikliği Paneli (IPCC) Rehberi kullanılarak hazırlanmış olup enerji, endüstriyel işlemler, ürün kullanımı, tarım ve atık sektöründen kaynaklanan ve doğrudan sera gazları olan karbon monoksit (CO2), metan (CH4),

diazotmonoksit (N₂O) ile florlu gazları (F – Gazları) kapsamaktadır. Arazi kullanımını ve ormancılıktan kaynaklanan emisyonlar hesaplamalara dahil edilmemiştir (TÜİK).

Sektör bazında incelendiğinde en fazla payı enerji sektörünün oluşturduğu görülmektedir. Üretim sürecinde en önemli girdilerden biri enerjidir ve enerji hem firmaların hemde hane halklarının ihtiyacıdır. Enerji ihtiyacının % 87'si fosil yakıtlarından sağlanmaktadır (gazbir.org.tr). Enerjiden sonra ikinci sırada ise tarım gelmektedir. 1990'lardan itibaren sanayinin artması ve artan sanayi ile birlikte enerjinin daha fazla kullanılması ve insani faaliyetler, bireylerin tüketim alışkanlıkları atmosferdeki sera gazının artmasına böylelikle de iklim değişikliklerinin meydana gelmesine sebep olmuştur. Yıllar içinde sera gazları, kişi başı gaz miktarında artışların olduğu gözlemlenmektedir. AB ülkeleri ile yapılan karşılaştırmada ise AB ülkeleri yıllar içerisinde azalan bir eğilim göstermiş olsa bile Türkiye yine de AB ülkelerinden daha iyi durumdadır (dogrulukpayi.com).

Türkiye 2018 yılında (419,4 milyon ton) ve 2019 yılında (399,3 milyon ton) karbon emisyonunu azaltmış görünse de bu rakamlar SKH 2030 için yeterli olmamaktadır. Ancak Türkiye, göstermiş olduğu azalış eğilimini teknoloji ve eğitim ile destekleyerek elde etmiş ve de devam etmektedir. Karbon emisyonunun en büyük oluşumu enerji olurken ve bunun da temel sebebi bireyler olurken bireylerden başlayarak önlem almaya çalışmak önemlidir. Bu sebeple de bireyleri bilinçlendirmek ve kişi başı karbon salınımını azaltmak da bu bağlamda önem arz etmektedir. Türkiye'nin IPA – 1 kapsamında yürüttüğü 'İklim Değişikliği Alanında Ortak Çabaların Desteklenmesi Projesi' ile toplumun tüm kesimlerini hedef alan bilinçlendirme ve eğitim faaliyetleri düzenlenmiş olup İklim Değişikliği Hibe Programı ile 27 ilde 37 hibe projesi yapılmıştır. Bu programda üniversiteler, belediyeler, bankaların il teşkilatları yararlanmış ve 8 ile 24 arasında değişen eğitimlerin 2020 yılı sonu itibariyle 15 tanesi tamamlanmıştır. Proje kapsamında üniversitelerde uluslararası

konferanslar ve etkinlikler düzenlenmiştir. Tamamlanan projelerin yanında devam etmekte olan projeler de olmakla birlikte bu projeler; ‘Sera Gazı Ulusal Katkı Hedefinin Gerçekleştirilmesi İçin Kapasite Geliştirme ve İzleme Projesi’, ‘Düşük Karbonlu Kalkınma İçin Çözülmesi Tabanlı Strateji ve Eylem’, ‘İklim Değişikliğine Uyum Konusunda Kurumsal Kapasitenin Geliştirilmesi İçin Eğitim Projesi’, ‘Türkiye’de İklim Uyum Eylemlerinin Güçlendirilmesi Projesi’, ‘İklim Değişikliğine Uyum Konusunda Kurumsal Kapasitenin Geliştirilmesi Eğitimi Projesi’, ‘Florlu Sera Gazları (F – Gazlar) Konusunda Kapasite Oluşturma ve Aktarım İçin Kapasite Geliştirme Teknik Yardım Projesi’, ‘İzleme Raporlama ve Doğrulama Mevzuatının (İRD) Güncellenmesi Konusunda Kapasite Geliştirme Projesi’dir (iklim.csb.gov.tr).

Çevre ve Şehircilik Bakanlığı bünyesine yayımlanan Türkiye Cumhuriyeti İklim Değişikliği Eylem Planı 2011 – 2023 eylem planı oluşturulmuş ve bu planda tüm sektörler için hedefler belirlenmiştir. Binalar üzerinde enerji verimliliğini artırılması ve bunun için de yenilenebilir enerji kaynakları kullanımının artırılması amaçlanırken sanayide ise, 2023 yılı hedef olarak GSYH’ da CO2 yoğunluğunun azaltılması ve sera gazı emisyonlarının sınırlandırılması amaçlı bilgi altyapısının oluşturulması amaçlanmıştır. Tarım, sektöründe, toprak altı ve toprak üstü biyo kütleinin artırılması ile bitkisel ve hayvansal üretim kaynaklı sera gazı emisyonlarının artış hızının azaltılması hedeflenmiştir. Ormansızlaşma ve orman zararlarının azaltılması da ormancılık sektöründe alınan hedeflerdendir. Aynı zamanda ormanlarda bulunan karbon miktarının belirlenerek, karbon stoğunun sabit tutulmaya çalışılması da amaçlanmıştır. Su kaynakları ve yönetiminde iklim değişikliğine bağlı olarak su kaynaklarının ve havzalarının yönetimi hidrolik ve jeotermal enerji kaynaklarının iklim değişikliğine uyumlu planlanması hedeflenmiştir. İklim değişikliğinin insan sağlığı üzerindeki risk ve etkilerinin azaltılması, bulaşıcı hastalıklara karşı sağlık sektörünün güçlendirilmesi de yine belirlenen amaçlar arasındadır.

2023 eylem planında yer alan Enerji sektörü ile ilgili de hedefler alınmış ve bu hedefler; enerji yoğunluğunun düşürülmesi için göstergeler belirlenerek bu göstergelerin takibi ve karşılaştırılması, enerji verimliliğini artırılması için teşvik ve özendirmeler, temiz enerji üretimi ve kullanım payının artırılması, yenilenebilir enerji kaynaklarından üretim yapmak üzere 2023 yılına kadar teknolojik gelişmelerin sağlanması, elektrik dağıtımındaki kaçakların azaltılması şeklinde olmuştur. Karbon emisyonunun artmasında taşımacılık sektörünün de etkili payı bulunmaktadır ve bu sebeple bu sektör için de hedefler belirlenmiş, yük ve yolcu taşımacılığında ulaşım türlerinin dengeli kullanımının sağlanması için çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar ile karbon emisyonunun oluşumunda en az etkisi olan demiryolu ağlarının altyapı ve geliştirme üzerinde olmuş ve demiryolu ulaşımının desteklenmesi hedeflenmiştir. Kentsel alanlarda toplu taşımayı artırmak da bireysel araçlardan daha önemli olduğundan kara, deniz ve demiryolu toplu ulaşımının ve bu toplu ulaşımın birbiri ile bağlantılarının artırılması çalışmaları yapılmıştır. Aynı zamanda toplu ulaşımın birbiri ile bağlantılarının artırılması çalışmaları yapılmıştır. Aynı zamanda toplu taşıma alanlarına yakın ya da konut çalışmalarının toplu taşıma güzergahında olmasına da dikkat edilmiştir.

Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından oluşturulan Eylem Planında Atık Sektörü ile ilgili de kararlar yer almaktadır. Bu kapsamda belediye birlikleri tarafından Entegre Atık Yönetim Planları (EAYP)'nin oluşturularak uygulamaya konulması önem arz etmektedir. Atık yönetiminde belediyeler, park – bahçe ve organik atıkların envanterini çıkararak geri dönüşüm sağlaması, katı atıkların ise merkezlere en yakın yerlere konumlandırılarak dönüştürülecek atıkların en kısa sürede bu alanlara taşınması, atıkların kaynaklarından ayrı bir şekilde toplanarak kurulan tesislere taşınması ve o tesislerde dönüşümlerinin sağlanması şeklinde olmuştur (csb.gov.tr).

2.8. SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA ENDEKSİNDE TÜRKİYE’NİN PERFORMANSI

2000 – 2015 yılları arasında BM Binyıl Kalkınma Hedefleri tüm dünyanın dikkatini çekmeyi başararak insanlığın karşı karşıya geldiği temel noktalara odaklanmıştır. Öncelikle belirlenmiş olan sekiz hedef, insanların yaşam koşullarını iyileştirmek için çalışılmış ve tüm dünya bunun için bir araya gelerek çabalamıştır. Devamında 2015 yılında eklenen yeni hedeflerle birlikte küresel siyasi gündem belirlenerek dünyanın gündemi oluşturulmuş ve 2030 yılına kadar sonuçlanması beklenen hedefler için dünya ülkeleri çalışmalarını başlatmıştır. Belirlenen hedefler arasında dünyanın yaşama şeklini, ekonomilerini, tarımını, üretim ve tüketim şekillerini sorgulayarak farkındalık oluşturacak özellikle zengin ülkelerin politikalarında köklü değişikliklere gidilmesini sağlayacaktır. Çalışmanın bu kısmında dünya ülkeleri içerisinde Türkiye ve seçilen birkaç ülke örneği ile birlikte ülkelerin sürdürülebilir kalkınma yolundaki başarıları ve performansları değerlendirilerek bir karşılaştırma yapılacaktır. Seçilen ülkeler Türkiye’den daha yüksek gelire sahip olan, aynı düzeylerde olan ülkeler arasından seçilmiştir (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı).

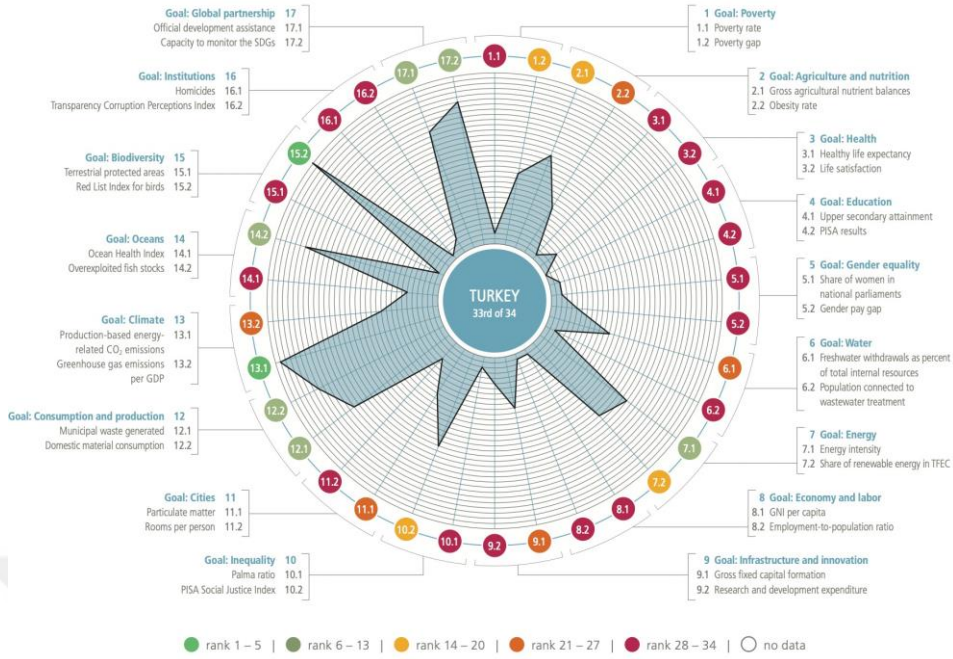
Zengin ya da fakir ayrımı gözetmeksizin tüm ülkelerin yoksulluk ve hastalıklarla mücadele etmeleri ve bu alanda çabalarını artırmaları gerekmektedir. Aynı zamanda ülkelerin üretim – tüketim kalıplarının değişmesi gerektiği de bir gerçektir. Ülkeler arasında ne yazık ki gelir eşitsizliği uçurumu olmakla birlikte bu uçurumun artarak devam ettiği de bir gerçektir. Enerji açısından incelendiğinde ise ülkelerin yenilenebilir enerji kaynaklarını da artırmaları beklenmektedir. Zengin ülkelere bakıldığında kentsel atık fakir ülkelere göre daha fazla olmaktadır ve bu zengin ülkelerin tüketimlerini düzenlemelerini gerektiren bir davranış olduğunu göstermektedir. SKH’lerinden bir diğeri olan karbon emisyonunun düşürülmesi en hızlı ve en etkili şekilde sadece İsveç’te görülmektedir. Bu diğer ülkelerin kendilerine örnek almaları

açısından etkili olmalıdır. İsveç ise karbon emisyonunu hızlı bir şekilde düşürmeyi karbon vergisi uygulayarak başarmıştır. Aynı zamanda zengin ülkelerin, gelişmekte olan ülkelere hedeflere ulaşma konusunda destek olmaları beklenmektedir. Özellikle 5 yaş altı çocukların ölüm oranlarının ve doğum ölüm oranlarının düşürülmesinde de bu durum etkili olacaktır. 2030 yılına kadar belirlenmiş hedeflere ulaşılması için gelişmekte olan ülkelerin zengin ülkelere gelecek olan desteğe ihtiyacı bulunmaktadır. Ancak SKH'lerine ulaşmada zengin ülkelerin bile zorluk çektiği unutulmamalıdır (Emin, 2018: 1 – 34).

Grafik 7: Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi Endeksi -2015 (UNDP).

2015 yılında ilk SKH endeksi oluşturulmuş ve bununla birlikte raporda 34 ülke bulunmuştur. 34 ülke arasından Türkiye, Macaristan, Meksika, Slovakya ve İngiltere'nin durumları karşılaştırılarak Türkiye'nin genel durumu hakkında bilgi sahibi olmaya çalışacağız. Yapılan hesaplamalarda ülkelerin 17 hedef doğrultusunda elde ettikleri başarı oranlarının ortalaması alınmış olmakla birlikte tavan puan 10'dur. İlk kez 2015 yılında yapılan SKH endeksinde 34 ülke içerisinde Türkiye (5,19) 33'üncü sırada, Macaristan (5,55) 32'inci sırada, Meksika (4,91) 34 ile son sırada, Slovakya (6,02) 27'inci sırada ve İngiltere (6,83) 15'inci sırada yer almıştır. 2015 yılı performans raporuna göre 34 ülke ortalaması 6,39 olmakla birlikte Türkiye bu ortalamanın altında performans göstermiştir.

Kaynak: bertelsmann-stiftung.de

Grafik 8: Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi Endeksi – Detay Türkiye (Bertelsmann-Stiftung).

Türkiye'nin, 2015 yılına dair 17 hedef için performansları ayrıntılı olarak sunulmuştur. Bu doğrultuda, hangi hedeflerde performanslarının iyi, hangilerinde kötü olduğunu ve bu hedefleri iyileştirmek için politikalar uygulayıp süreci iyileştirmek gerektiği konusunda yorum yapılabilmektedir. Ülkelerin SHK endeksinde ortaya çıkan renklendirmeleri hedeflerindeki başarıya da başarısızlıkları göstermektedir. Renklendirme kırmızıdan yeşile doğru yapılırken, bir ülkenin bir hedefinin kırmızı ile renklendirilmiş olması o hedefte başarısız olduğunu göstermekte, yeşil olması ise istenilen düzeyde olduğunu göstermektedir. Seçilen ülkeler arasında konumu en iyi olan ülke İngiltere olurken Meksika en kötü durumdadır ancak Türkiye'nin durumu da çok iç açıcı bir seviyede gerçekleşmemiştir. Hedeflerden en temeli olan ve tüm ülkelerin en çok çaba gösterdiği konuların başında gelen yoksulluk oranları Türkiye'de çok kötü durumda olmamakla birlikte çok iyi bir sonuç da vermemiştir ancak Meksika'ya göre gayet iyi durumda olmakla birlikte Slovakya ve İngiltere'ye göre düşük seviyede performans göstermiştir.

Türkiye'nin kötü performans gösterdiği diğer göstergeler ise; eğitim, sağlık, toplumsal cinsiyet eşitliği, ekonomi konularında olmuştur. Bu göstergeler Türkiye'nin 2015 yılından itibaren daha çok çaba göstermesi ve iyileştirilmesi gereken konular arasındadır. Türkiye'de eğitim açısından bakıldığında nüfusun % 31,9'u lise mezunu iken bu durum diğer ülkelerde daha yüksek düzeylerde görülmektedir. Bu oranda artış olsa da OECD ülkeleri arasında düşük seviyededir. Bu durumda Türkiye'nin eğitim alanında politika değiştirmesi ve geliştirmesi önemlidir. Hedef 6 olan su performansı Türkiye'nin, Meksika ve Macaristan'a göre iyi durumdayken atık su arıtımı konusunda eksiklikleri de bulunmaktadır. İşsizlik ise Türkiye'de nüfusa oranla düşük performans göstermiştir.

Karbon emisyonu açısından Türkiye, diğer alt sıralarda yer alan ülkelere göre daha iyi durumdadır. Kişi başına karbon emisyonu 4 ton olmakla birlikte bu oran en kötü performans gösteren ülkelerde 4 katı daha yüksek gerçekleşmiştir. Enerji tüketimi konusunda da Türkiye'nin durumu gayet iyi durumdayken İngiltere'ye göre düşük durumdadır. Daha fazla yenilenebilir enerji elde etmemiz gerekmektedir. Tüketim ve üretim açısından da Türkiye'nin performansı diğer ülkelere kıyasla iyi durumda gerçekleşmiştir. Biyoçeşitlilik açısından bakıldığında karasal korumalı alanları artırmamız gerekirken, kuş çeşitliliğinde iyi bir performans göstermektedir. Aynı zamanda Türkiye'nin 17'nci hedef olan küresel ortaklıktaki payı da oldukça iyi durumda gerçekleşmiştir.

2016 yılında yine Bertelsmann Stiftung Vakfı tarafından yayınlanan SKH endeks raporunda daha fazla ülke dahil edilerek rapor geliştirilmiştir. 2015 yılında yalnızca OECD üye ülkeleri yer alırken, global sürdürülebilir kalkınmayı elde edebilmek için OECD üyesi olmayan ülkeler de rapora dahil edilerek, BM'e bağlı 193 üye ülkeden 149'unu kapsayan çalışma elde edilmiştir. Böylelikle yeni ülkelerin de sürdürülebilir kalkınma çalışmalarının başlatılmasına yardımcı olunmaktadır. Ayrıca rapora daha fazla ülkenin dahil edilmesi, ülkelerin

belirlenmiş olan SKH hedeflerinde kendilerini diğer ülkelerle karşılaştırma yapabilmek ve bulunmuş olan durumlarına göre çalışmalarını artırma konusunda da kendilerini izlemelerine olanak tanımaktadır. 2016 yılında yayınlanan bu raporda ülkeler, 0'dan 100 arasında değerlendirilmiş ve performanslarının başarısına göre 0 ile 100 arasında puanlanmışlardır. Yine ülkelerin başarılı olan hedefleri yeşil ile gösterilirken başarısız hedefleri kırmızı olarak sunulmuştur (Sachs, 2016).

Grafik 9: Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi Endeksi – 2016 (UNDP).

2016 yılında endekse dahil olan 149 ülke içerisinde seçilen 5 ülke olan Türkiye, Macaristan, Meksika, Slovakya ve İngiltere'ye baktığımız zaman Meksika ve Türkiye'nin son sıralara yakın skor elde ettiğini 2016 yılında da görebiliyoruz. Ancak belirtmekte fayda var ki, 2016 yılı verileri genel olarak 2015 yılı verilerinden oluşturulmuştur. Bunda ülkelerin çeşitli hesaplama yöntemlerinin farklı olmasında ve bazı hedefler için hiç veri olmamasından kaynaklanmıştır. Bu sebeple 2016 yılı çok net veriler göstermemek ile birlikte yine de sonrasında eklenen diğer ülkelerle karşılaştırabilme yapmak açısından faydalı olacak ve ülkelerin kendilerini daha geniş bir açıdan değerlendirmeleri açısından faydalı olabilecektir. Bu durumda yine de değerlendirecek olursak, Türkiye elde ettiği 66,1'lik skor ile 149 ülke arasında 48. olmuştur. Bu durum, Türkiye'nin göstergelerinin kötü olmamasının yanında daha iyi olması gerektiği ve bunun içinde yeni politika belirlemesi gerektiğini gerçeğinden kurtulamamaktadır. Diğer ülkelere baktığımızda ise Macaristan 73,4 puan ile 24,

Meksika 63,4 puan ile 56, Slovakya 72,7 puan ile 25 ve İngiltere 78,2 puan ile ilk 10 ülke arasında yerini almıştır. 2016 yılında genel olarak, ülkelerin hedeflerinden biri sağlık ve eğitim olmuştur. Sağlık hedefinde en çok obeziteyle mücadele özellikle gelişmiş ülkelerde görülen sorun olarak görülmektedir. Ülkelerin genel olarak geliştirilmek üzere çalıştıkları hedefler ise, yenilenebilir enerji kaynaklarını artırmak, karbon emisyonunu azaltmak, teknoloji ve yenilik alanında çalışmalar olmuştur.

Genel olarak değerlendirildiğinde, sürdürülebilir tarım, evrensel sağlık, eğitim kalitesi kadınların güçlendirilmesi, entegre su kaynakları yönetimi, insana yakışır iş, kapsayıcı ve sürdürülebilir şehirler, iklim değişikliklerinin etkileri ve dayanıklılık, ekosistem ülkelerin üzerinde daha çok çalışması gereken hedefler olduğu belirlenmiştir. Ancak yine belirtmek gerekir ki SKH'lerine ulaşmak tüm ülkeler için zorlayıcı olmakla birlikte, ülkelerin kendi performanslarını değerlendirmeleri ve SKH'lerine yaklaşabilen ülkelerin diğer ülkelere destek vermesi gerekmektedir (Bertelsmann Stiftung Vakfı, 2016).

Grafik 10: Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi Endeksi – 2017 (UNDP).

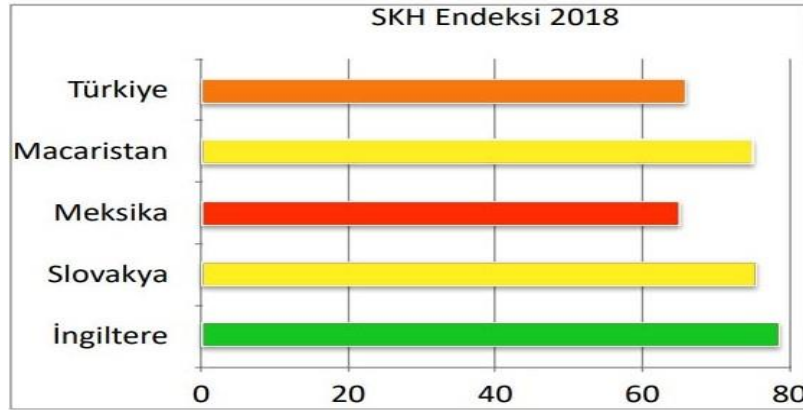
2017 yılında yayınlanan rapor Bertelsmann Stiftung ve Sürdürülebilir Kalkınma Çözümleri Ağı (SSDN) tarafından ortak çalışma sonucunda oluşturulmuştur. 2016 yılında 193 ülkeden 149'u rapora dahil edilmişti ancak 2017 yılında 193 ülkeden 157 ülke rapora dahil edilerek SKH incelenmiş ve endeks oluşturulmuştur. SKH'lerine Endeks ve göstergelerin amacı, ülkelerin

belirlenmiş 17 hedefe ulaşmak için eylem planlarını ve önceliklerini belirlemelerine yardımcı olmak içindir. 17 hedefe ulaşmak için eylem planlarını ve önceliklerini belirlemelerine yardımcı olmak içindir. Endeks aynı zamanda ülkelerin hedeflere ulaşmadaki zorluklarını göstererek bunu tespit etmelerine katkı sağlayarak ülkelerin sağlamış oldukları ilerlemelerini değerlendirmelerini ve kendilerine yakın ülkelerle karşılaştırma yapmalarına destek olacaktır (Sachs, 2017).

2017 endeksine göre 157 ülke arasından Türkiye 68,5 puan ile 67nci sırada yerini alırken, Macaristan 78 puan ile 18'inci, Meksika 69,1 puanla 58'inci, Slovakya 76,9 puan ile 23'üncü sırada ve İngiltere'de 78,3 puan ile 16'ncı sırada yerini almıştır. 157 ülke arasından son sıralarda genellikle sahra altı Afrika ülkelerinin yer aldığı görülmüştür. 2016 yılına göre 2017 yılında en fazla Meksika'nın puanını artırdığı gözlemlenebilmektedir. Ancak her ne kadar Meksika ve diğer ülkeler puanlarını artırmış olsa da hala eksiklikleri ve geliştirilmesi gereken yönleri bulunmaktadır.

Rapora göre Türkiye temiz suya erişim, açlığın sona erdirilmesi, sağlıklı bireyler ile sürdürülebilir şehirler hedeflerine iyi performans sergilerken, insana yakışır iş, ekonomik büyüme, sudaki yaşam ve inovasyon – altyapı hedeflerinde en düşük puanı almıştır. Bu durum Türkiye'nin bu alanlara öncelik vererek geliştirilmesi gereken hedeflerdir. Renkli tabloda da Türkiye'nin hangi hedeflerde kötü performans sergilediği kırmızı rengi ile gösterilmektedir. Aynı zamanda Türkiye, rapora dahil olan 157 ülke ortalamasında 68,5 puan ile ne yazık ki ortalamanın altında performans göstermiştir. Ancak unutulmamalıdır ki bu endeks ülkeleri geleceğe dair değerlendirmek amacıyla değil, ülkelerin mevcut durumlarını, geliştirmeleri gereken yönlerini, hangi hedefler üzerinde daha çok çaba göstermeleri gerektiğini ve kendilerine gelişim açısından yakın ülkeler ile karşılaştırarak hareket etmelerine imkan tanımaktadır (Jülide Erdoğan, 2017, Yenibirlider Derneği).

Karşılaştırmaya dahil edilen diğer ülkelerdeki durum ise; Macaristan, sağlık, yenilik ve inovasyon ve iklim hedeflerinde oldukça düşük performans sergilemiştir. Bunun yanında hedeflerden sadece temiz su konusunda en iyi performans göstererek endekste yerini almıştır. Meksika, beslenme ve tarım, eğitim, enerji, ekonomi, altyapı ve yenilik, eşitsizlik, Biyoçeşitlilik, kurumların yapısı hedeflerinde oldukça düşük performans sergilemiş, en iyi performansını ise enerji ve şehirleşme hedeflerinde gösterebilmiştir. Slovakya'nın en iyi performans gösterebildiği hedef yoksulluk olmuştur. Ancak Slovakya'nın da ekonomi, alt yapı ve yenilik, eşitsizlik, küresel ortaklık hedeflerinde kötü performans göstermesi bu alanlarda çalışmalar yapması gerektiğini ortaya koymaktadır. İngiltere'de ise durum diğer ülkelere göre daha farklı gerçekleşmiş, İngiltere'nin temel problemi üretim ve tüketim arasındaki dengeyi kuramaması, iklim, atık su, Biyoçeşitlilik ve küresel ortaklık alanlarında gerçekleşerek bu hedeflerde kırmızı rengi almıştır. İngiltere'nin en iyi performans gösterdiği alanlar ise, altyapı ve yenilik, eğitim olarak endekste yer almaktadır. İngiltere'nin özellikle de küresel ortaklık hedefinde daha iyi performans göstermesi, gelişmiş ülke olmasından kaynaklı olarak beklenebilmektedir.

Grafik 11: Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi Endeksi – 2018 (UNDP).

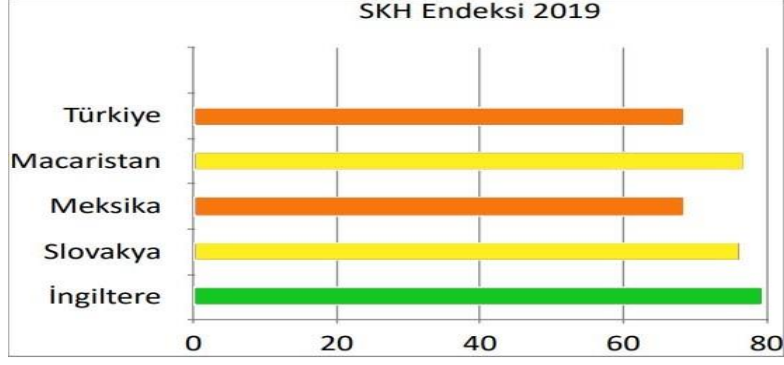
2018 yılı endeksi de Bertelsmann Stiftung ve Sürdürülebilir Gelişim Çözümleri Ağı (SDSN) ortaklığı ile hazırlanmıştır. 2018 yılında oluşturulan raporda ilk kez BM üye ülkelerinin tamamı olan 193 ülke için hazırlanmıştır. 2030 yılına kadar ülkelerin ulusal stratejilerini belirlemeleri ve geliştirmeleri açısından önemli olmakla birlikte zorlukları da vardır ancak 12 yıl içerisinde SKH'lerine ulaşmak için, tüm ülkelerin politikalarını iyileştirmeleri gerekmektedir. 2018 raporları bize özellikle iklim, kara yaşamı, su altı yaşam hedeflerinde tüm ülkelerin 2030'a kadar hızlanması gerektiğini de göstermektedir. 2018 yılı raporu ülkelerin SKH'lerinden biraz uzaklaşmış olduklarını ortaya koymuştur. Nitekim, SKH'lerinin hepsinde tüm ülkelerin iyi performans göstermesi hükümetlerin bir araya gelerek ortak çalışmalar yapması ve birbirlerini desteklemeleri ile daha etkili olacaktır (Sachs, 2018).

2018 yılı endeksinde, Türkiye 66 puan ile 79'uncu sırada yerini alırken, Macaristan 75 puan ile 26, Meksika 65,2 ile 84, Slovakya 75,6 ile 24 ve İngiltere 78,7 puan ile 14'üncü sırada yerini almıştır. Türkiye'nin durumunu incelediğimiz zaman Türkiye'nin en kötü tek göstergesi olduğunu ve bunun da iklim hedefi olduğu sonucuna varmaktayız. Türkiye'nin iklim konusunda daha fazla çaba göstermesi ve iklimi korumak adına daha etkin politika izlemesi gerektiğini göstermektedir. Türkiye 2018 yılında yoksulluk, tarım ve beslenme, sağlık, toplumsal cinsiyet eşitsizliği, enerji, altyapı ve yenilik, temiz su ve kurum yapılanması hedeflerinde yükselen bir trend izlenmiştir. Ancak bunun yanında eğitim gibi önemli hedeflerde herhangi bir yükselişin görülmemesi olumsuzdur.

Diğer ülkelerle karşılaştığımızda Türkiye, Meksika gibi gelişmekte olan ülkelere daha az yoksulluk trendi yakalamıştır. Ancak Meksika ile Türkiye'nin nüfus ve yapısının aynı olmadığı da bir gerçektir. Burada karşılaştırmalar sadece endeks sonuçlarına göre ülkelerin çalışmalarını hızlandırmaları ya da diğer ülkelere örnek eylemler alabileceklerini göstermektedir. Yani bu durumda Meksika'nın yoksulluk üzerinde etkili bir yükseliş trendi yakalarken bunu nasıl yapmış olduğu konusu ile ilgilenmek

gerekmektedir. Eğitim İngiltere dışında tüm ülkelerde herhangi bir yükseliş göstermemiştir. 7'nci hedef olan enerjide ise trend daha sevindirici durumdadır. Türkiye, Macaristan ve Meksika enerji hedefinde ilerleme kaydederken Slovakya ve İngiltere bu konuda daha fazla ilerleme kaydetmişlerdir. Ülkelerin enerji alanında her ne kadar trendinde ilerleme kaydedilse de daha fazla yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanılması gerekmektedir. İngiltere'nin 17'nci hedef olan küresel ortaklıktaki payının artmış olması da diğer ülkeler adına olumlu etki göstermesini sağlayabilecektir. Genel olarak, 2018 yılı endeksinde de yine son sıraları sahra altı Afrika ülkelerinin aldığını söylemek mümkün olacaktır.

2019 yılında da geçmiş diğer yıllarda olduğu gibi Bertelsmann Stiftung ve Sürdürülebilir Kalkınma Çözümleri Ağı (SDSN) tarafından ortak bir çalışma sonucunda oluşturularak yayınlanmıştır. Bu raporda da yine BM üyesi olan 193 ülkenin tamamı yer almaktadır. Rapor genel olarak incelendiğinde son sıralarda yine sahra altı Afrika ülkeleri yer almakla birlikte bu ülkelerin en büyük problemi olan yoksulluğun azaltılması yönünde hızlı ilerlemeler kaydedilmiş ancak yine de bazı bölgelerde yoksulluğun kemikleşmiş olduğu da görülmüştür. Aynı zamanda 17 hedefe ulaşma yolunda hiçbir ülkenin doğru yolda olmadığı da saptanmıştır. Gelir eşitsizliği ve refah seviyesine ek olarak, sağlık ve eğitim alanında da ülkelerde eksikliklerin olduğu görülmüştür. Birçok ülkede insan hakları ve ifade özgürlüğü konusunda da ilerlemelerde tersine dönüşler olduğu görülmüştür.

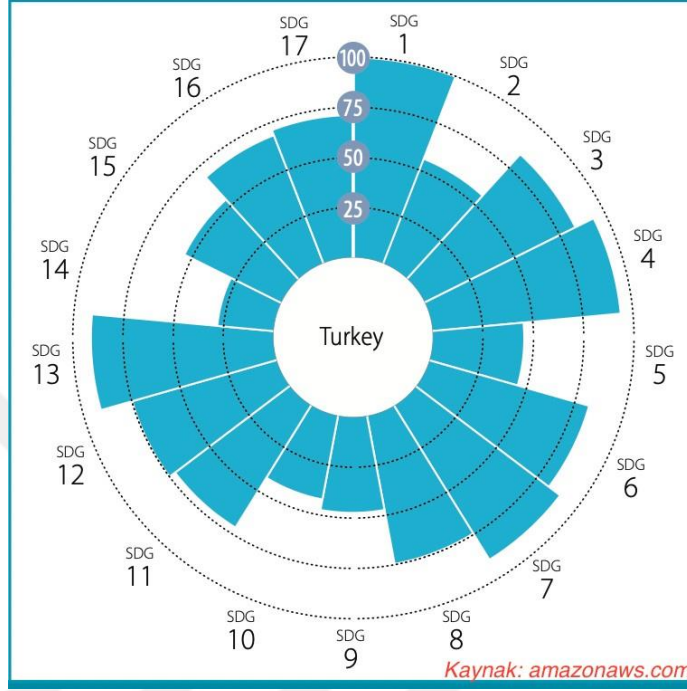

Grafik 12: Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi Endeksi – 2019 (UNDP).

2019 yılı raporunda Türkiye 68,5 puan ile 79'uncu sıradaki yerini korumuş, Macaristan 76,9 ile 25, Meksika 68,5 ile 78, Slovakya 76,2 ile 27 ve İngiltere 79,4 ile 13'üncü sırada yerlerini almışlardır. 2019 yılı raporunda da yine ülkelerin sürdürülebilir kalkınma hedefleri yolunda olmadığı görülmüştür. Ülkeler bazı göstergelerde iyileştirme elde ederken bazı göstergelerde de hedeflerde gerileme kaydetmişlerdir. Tüm hedeflerde artan bir trend yakalamak gelişmiş ülkelerde dahi zor olmakla birlikte ülkeler ne durumda olduklarını ve hangi hedeflere odaklanıp iyileştirmeleri gerektiğini yine bu endeks sayesinde görebileceklerdir. Ülkelerde genel olarak görülen problemlerden biri de yoksulluk ve cinsiyete dayalı eşitsizlik olurken, enerji ve karbon emisyonu açısından olumlu sonuçların olduğu sonuçlarına varılmıştır.

2019 yılı göstergeleri bize Türkiye'nin sadece iklim eylemi açısından ilerleme kaydedemediğimizi ve bu açıdan çalışmaların artması gerektiğini göstermektedir. Aynı zamanda Türkiye hedef 16 olan adalette de ne yazık ki ilerleme kaydedememiştir. Ancak bu hedefler için hükümet tarafından çalışmalar yapılması ve diğer ülkeler ile iş birliği içerisinde ilerlenmesi gerekmektedir. 2019 yılında eğitim hedefinde ilerleme kaydedilmesi güçlü yönlerimiz olarak karşımıza çıkmaktadır. Yine sağlık, yoksulluk, ekonomi, yenilik ve altyapı hedeflerinde de ülkenin durumunun iyi olduğu gözlemlenmektedir. Gelişmekte olan ülkelere ulaşma konusunda çalışmalarının sonucu olumlu bir şekilde elde edilmiştir. Birçok

hedefte ilerleme kaydetmiş ve endeks puanını da yükseltmeyi başarmıştır. Gelişmiş ülkelerden olan İngiltere’de ise sonuçlar daha olumlu gerçekleşmiş ve birçok hedefte yükselmeyi yakalamıştır.

Grafik 13: Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi Endeksi – Detay Türkiye (amazonaws.com)

Türkiye'nin endeksteki detay raporunu incelediğimizde, en iyi göstergesi yoksulluk konusunda elde ettiği görülmektedir. İklim hedefinde de ilerleme kaydeden Türkiye, eğitim alanında da yükselen bir trendi yakalamayı başarmıştır. Bir diğer başarı da enerji hedefinde yapılan çalışmaların sonuç vermesi şeklinde olmuş ve enerji hedefinde başarı yakalanmıştır. Tüm bunlara rağmen ne yazık ki Türkiye dünya ortalamasının (77,7) altında kalmış ve toplamda 68,5 puan elde edebilmiştir.

Karşılaştırma yaptığımız diğer ülkelere baktığımızda ise Macaristan'da eşitsizlik üzerine çalışmaların sıkılaştırılması gerektiği görülmektedir. Hedefleri arasında gerileme kaydettiği eşitsizlik konusunun yanında temiz su, ekonomik

gelişme ve Biyoçeşitlilik açısından Macaristan oldukça başarılı ilerleme sergilemiştir. Meksika, geçen yıllara göre oldukça iyi bir ilerleme kaydetmiş yoksulluğu azaltma konusunda başarılı olmuştur. Ayrıca Meksika sadece yoksulluk hedefinde değil bu hedefe ek olarak, sürdürülebilir şehirleşme hedefinde de yükseliş göstermiştir. Meksika'nın gerilemeye geçtiği hedefi olmamakla birlikte üzerinde gelişme kaydedemediği ekonomik gelişme, eşitsizlik, atık su arıtma hedeflerinde çalışmalarına devam etmesi gerektiği gözlemlenmektedir. Meksika'nın aksine Slovakya atık su arıtma hedefinde gerileme göstermiştir. Ancak yoksulluk, sağlık, yenilenebilir enerji ve Biyoçeşitlilik hedefleri Slovakya'nın güçlü olduğu hedefler arasındadır. Gelişmiş ülkelerden olan İngiltere, neredeyse hedeflerin tamamında güçlü durumda olmakla birlikte eşitsizlik İngiltere'nin hala üzerinde çabalaması gereken hedef olmalıdır. Yoksulluk, eğitim, üretim ve tüketim, sağlıklı yaşam özellikle obeziteyle mücadele İngiltere'nin daha fazla gelişme göstermesi gereken hedefleri olmalıdır. Tekrar belirtmek gerekir ki yıllık olarak yayınlanan endeksler hazırlanırken yapılan çalışmaların içerikleri değişiklik gösterdiğinden ve bazı hedeflerin sonuçları ülkeler tarafından net bir şekilde hazırlanamadığından geçmiş yıllarla karşılaştırmak çok da doğru olmamaktadır. Endeksler genel olarak ülkelerin ilgili yıllarda 2030 hedefine giden yolda ne durumda olduklarını ve refah seviyesi olarak kendilerine yakın ülkelerin neler yaptıklarını görerek ilerleme hedeflerinde politikalarını düzenleme konusunda yardımcı olabilecek nitelik taşımaktadır.

2020 yılında endeks Bertelsmann Stiftung – Sürdürülebilir Kalkınma Çözümleri Ağı (SDSN) ve Cambridge Üniversitesi ortaklığı ile yayınlanmıştır. 2020 yılında tüm dünyayı hiç beklenmedik şekilde Covid – 19 etkisi altına almış ve global salgın ile karşı karşıya kalınmıştır. 2019 yılındaki endekslerin açıklanmasından sonra ülkeler kendilerini geliştirmek ve hedeflerinde daha güçlü konuma gelmek için uğraşırken tüm dünyayı etkisi altına alan Covid – 19 SKH'lerini ciddi anlamda olumsuz etkilemiştir. Covid – 19 ile tüm dünya hem yüzyılın en büyük ve en etkileyici salgın hastalığı ile mücadele verirken

ekonomik açıdan da etkilenecek krizlerle karşı karşıya kalmıştır. Aralık ayındaki rakamlara göre tüm dünya genelinde Covid -19'dan ölenlerin sayısı 1,6 milyonu aşmıştır (Aydın, 2020). Gelişmiş ve yüksek gelirli ülkeler de dahil olmak üzere tüm dünyada sağlık krizi meydana gelmiş, ekonomik faaliyetlerin durmasına sebep olmuş bu durum, bireylerin işlerini kaybetmelerine sebep olurken ekonomik krizleri de tetiklemiştir. Yoksul ülkeler başta olmak üzere SKH'lerinde ilerleme kaydeden ve başarılarını artırmaya çalışmak için hırslanan ülkeler üzerinde gerileme yaşamalarına sebep olmuştur. Türkiye'de başta olmak üzere bazı ülkeler salgını kontrol altında tutmak ve yüksek ölümlerin önüne geçmek adına diğer ülkelere göre daha başarılı olmuş olsa da tüm ülkeler için risk oluşturmasının önüne geçilememiş ve olumsuz ekonomik etkilerinden kurtulunamamıştır. Ekonomik ve özellikle de sanayi faaliyetlerinin durması ya da çok düşük seviyelerde çalışmasının tek olumlu etkisi iklim açısından gerçekleşmiş ve çevresel etkilerde azalma görülmüştür.

Grafik 14: Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi Endeksi – 2020 (UNDP).

Covid – 19'un iklim ve biyolojik çeşitlilikleri krizlerini çözmüş olsa da gelir eşitsizliği başta olmak üzere çeşitli eşitsizlikleri de beraberinde getirmiştir. Ülkelerin Covid – 19'un etkilerinden kurtulması için öncelikli olarak sağlık sistemlerini geliştirmeleri ve bu konu üzerinde çalışmaları gerekmektedir. Sağlık sistemlerinin geliştirilmesi ile Covid – 19'un etkisinden kurtulmaya çalışmaları ve sonrasında da SKH'lerini merkeze koyarak politika geliştirmeleri

önem arz etmektedir. 2020 yılında Doğu ve Güney Asya ülkeleri salgını diğer ülkelere göre daha iyi yönetmiş ve bu sayede SKH'lerinde ilerleme kaydetmişlerdir. Ancak tüm dünya ülkelerinin dayanışma içerisinde olarak ortaklıklar geliştirmeleri sağlık, ekonomik ve insani krizleri önlemek için kritik öneme sahip olmaktadır. Politika kurucuların, iş dünyasının ve sivil toplum ile bilim dünyasının uyum içerisinde çalışarak salgın krizine acil çözüm bulmaları aynı zamanda küreselleşmeyi de güçlendirecektir.

2020 yılında ekonomiler derin ve sürekli olarak büyüyen kriz içerisine girmişler, en yoksul olanlar salgınla mücadelede hayatını kaybeden ve gelir eşitsizliğine en fazla maruz kalan grup olurken geçimlerini sağlamak için daha fazla mücadele etmişlerdir. Ülkelerde genel olarak yoksulluk ve açlık artmış, küresel gerilimlerin yaşanmasına sebep olmuştur. BM Genel Sekreteri Antonio Guterres dünyanın içinde bulunduğu durumu İkinci Dünya Savaşından bu zamana kadar görülen en kötü kriz olarak yorumlamıştır, öyle ki dünyanın içinde bulunduğu durum 1930 Büyük Buhranı ile rekabet edebilecek düzeydedir (IMF, 2020).

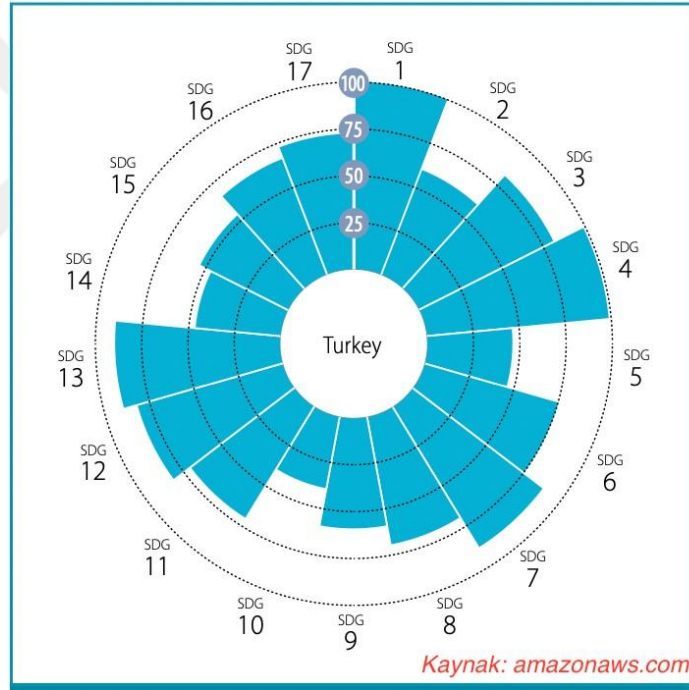
2020 yılı SKH Endeks raporuna göre Türkiye 70,3 puan ile 70'inci sırada, Macaristan 77,3 ile 29, Meksika 70,4 ile 69, Slovakya 77,5 ile 27 ve İngiltere 79,8 puan ile 13'üncü sırada yer almıştır. Genel olarak ülkelerin 2015 yılından bu zamana kadar SKH'lerinde iyileşme kaydettikleri görülmektedir. Özellikle yoksullukla mücadele ve açlığın sona ermesi hedeflerinde ülkelerin göstermiş olduğu ilerlemeler sayesinde bu hedefler umut verici olurken Covid – 19'un etkisiyle bu göstergelerden ülkelerin olumsuz etkileneceği unutulmamalıdır. Aynı zamanda sağlık, eğitim hedeflerinde de ülkeler iyileşme kaydetmiş ancak yine Covid – 19 etkisiyle bu hedeflerde de olumsuz etkilenmeler olacaktır. Eğitimde eşitsizlik, sağlık alanında eşitsizlik ve gelir eşitsizliği Covid – 19 etkisiyle kendini tekrar göstermiştir. Ekonomik anlamda tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de global salgından payını almıştır (Bertelsmann Stiftung, Sürdürülebilir Kalkınma Çözümleri Ağı SDSN).

Tablo 2: Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi Endeksi – Detay Rapor (UNDP)

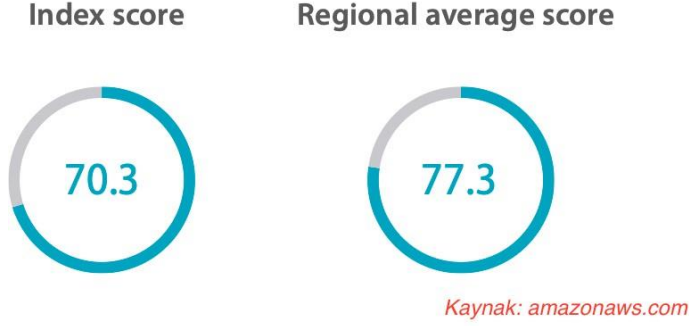
	1 NO POVERTY	2 ZERO HUNGER	3 GOOD HEALTH AND WELL-BEING	4 QUALITY EDUCATION	5 GENDER EQUALITY	6 CLEAN WATER AND SANITATION	7 AFFORDABLE AND CLEAN ENERGY	8 DECENT WORK AND ECONOMIC GROWTH	9 INDUSTRIAL INNOVATION AND INFRASTRUCTURE	10 REDUCED INEQUALITIES	11 SUSTAINABLE CITIES AND COMMUNITIES	12 RESPONSIBLE CONSUMPTION AND PRODUCTION	13 CLIMATE ACTION	14 LIFE BELOW WATER	15 LIFE ON LAND	16 PEACE AND STRONG INSTITUTIONS	17 PARTNERSHIPS FOR THE GOALS
Turkey	↗	↗	↗	→	↗	**	↗	→	↗	→	→	**	↓	↗	→	↗	**
Hungary	→	↗	↗	→	→	↑	↗	↗	↗	→	↗	**	↑	**	→	↓	→
Mexico	↑	↗	↗	→	↗	→	↗	↗	↗	↓	↗	**	↗	→	→	→	→
Slovak Republic	→	↗	↗	↗	↗	↓	↑	→	↗	→	→	**	↗	**	→	→	→
United Kingdom	↗	↗	↑	↗	↗	→	↑	↑	↑	↓	↗	**	↑	→	↗	↑	↑

● SDG achievement
 ● Challenges remain
 ● Significant challenges remain
 ● Major challenges remain
↑ On track
 ↗ Moderately Increasing
 → Stagnating
 ↓ Decreasing
 ● Data not available

Note: including OECD specific indicators. Source: Authors' analysis

Grafik 15: Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi Endeksi – Detay Türkiye (amazonaws.com).

Grafik 16: Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi Global Ortalama Skor (amazonaws.com).

2020 SKH endeks raporuna göre Türkiye, yoksulluk hedefinde önemli ilerleme kaydetmekle birlikte açlıkla mücadele, sağlık alanında da güçlü ilerlemeler kaydetmiştir. Doğumda anne ölümlerinde, canlı doğum ölüm oranlarında önemli düzeyde azalmalar gerçekleşmiştir. Hedef 4 olan eğitimde de olumlu gelişmeler yaşanmış sadece okul öncesi eğitim oranı eksik kalmıştır.

Toplumsal cinsiyet eşitliğinde Türkiye'nin hala güçlü düzeyde gelişme göstermediği görülmüştür. Temiz su hedefinde güçlenme olmasına rağmen atık su konusunda ülkenin eksiklikleri bulunmaktadır. Ekonomi ve Temiz Enerji hedefinin alt hedefi olan yenilenebilir enerjinin geliştirilmesi gerektiği görülmektedir. İnsana yakışır iş hedefinde Türkiye etkin politikalarla daha iyi duruma gelebileceğini söylemek mümkün olacaktır. İnovasyon ve altyapı hedefinde Türkiye'nin performansı hedefinde ilerleme kaydedilirken bilimsel teknik dergi ve makalelerde çalışmaların artırılması gerekmektedir. Eşitsizlik, Türkiye'nin gerileme kaydettiği hedeflerden biridir. Tüketim ve üretim hedefi performansının iyi olmasının yanında iklim eylemi hedefinde aynı performans gerçekleşmemiş karbon emisyonunda gerileme kaydedilmiştir. Türkiye'nin geliştirmesi gereken bir diğer hedef sualtı yaşamı olmaktadır. 16'ncı hedef olan barış, adalet ve güçlü kurumlar hedefi de olumsuz performans ile sonuçlanmıştır. Aynı şekilde son hedef olan hedefler için ortak çalışmalar

konusunda da diğer ülkelerle daha fazla iş birliği yapmamız gerektiği yine endeksten anlaşılmaktadır. Genel olarak ülkelerin ortalamasının 77,3 olduğu saptanırken Türkiye 70,3 endeks puanı ile ortalamadan çok uzak olmadığı görölmektedir.

İncelenen diğer ülkelere bakıldığında, Macaristan'da iklim hedefi performansı olumsuz olmakla birlikte en iyi performanslarını yoksulluk, temiz su ve ekonomik büyüme hedeflerinde gerçekleştirmiştir. Meksika'da, ekonomi, altyapı ve yenilik, eşitsizlik hedeflerinde önceki yıllarla aynı performansı eşitsizlik hedefinde görülürken enerji, ekonomik gelişme, altyapı ve yenilik hedeflerinde güçlü performans gösterdiği görölmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. FİNANSAL GELİŞME VE CO₂ EMİSYON HACMİ ARASINDAKİ İLİŞKİ ÜZERİNE AMPİRİK BİR ÇALIŞMA: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

3.1. GİRİŞ VE AMAÇ

Diğer ekonomik sektörler yanında, inkâr edilemez şekilde önemi ve ekonomi içindeki yeri artmış olan finansal sektörün de finansman yoluyla çevre kirliliğine ve iklim değişikliğine sebep olduğu genel olarak kabul edilen bir gerçek olmuştur. Ekonomik büyüme ile finansal gelişme arasındaki ilişkiyi birçok Türkçe ve yabancı araştırma ortaya koymuştur. Büyüyen ekonomi ile artan kişi başına milli gelir, daha fazla üretime ve tüketime, ki buna enerji tüketimi de dahildir, sebep olmakta, bu ise çevrenin daha fazla zarar görmesine, CO₂ emisyonunun artmasına, iklimin daha fazla ısınmasına sebep olmaktadır. Sınırsız bir şekilde artan tüketici kredileri ve kredi kartı kullanımı da tüketimi kamçılıyarak çevre ve iklim üzerinde olumsuz sonuçlara sebep olmaktadır. Son zamanlarda varlığını önemli derecede hissettiren kripto paraların da çevre, iklim ve CO₂ emisyon hacmi üzerindeki etkileri endişe vermektedir. Örneğin, Mora v.d. (2018), geliştirdikleri modelde "öngörülen Bitcoin kullanımının, geniş çapta benimsenen diğer teknolojilerin benimsenme oranını takip etmesi durumunda, tek başına ısınmayı otuz yıldan daha kısa bir süre içinde 2 ° C'nin üzerine çıkarmak için yeterli CO₂ emisyonu üretebileceğini" göstermektedir. Aynı çalışma, Bitcon'in elektrik tüketimini anlamak için birkaç ülkenin yıllık elektrik tüketimi ile Bitcoin 'in elektrik tüketimini karşılaştırmıştır: Hong Kong (44TWh), Singapur (50TWh) ve Portekiz (59TWh). Buna karşın; 1 Bitcoin işlemi için gereken elektrik enerjisinin 448KWh olduğunu söylemektedirler. Bunu bir de kredi kartı ödemelerinin tükettiği enerji ile mukayese etmektedirler ki buna göre VISA ödeme sisteminin 100.000 işlemi için kullandığı elektrik 169KWh'dir. Karşılaştırma, Bitcoin gibi yeni finansal teknolojilerin oldukça fazla CO₂ emisyonuna neden olduğunu göstermektedir.

Görüleceği üzere, finansal sektörün tüketim ve yatırım kredileri ve kullandıkları teknolojiler yoluyla ciddi çevre ve iklime yönelik zararları vardır. Özellikle CO₂ emisyon hacmini arttırıcı yönde bir etkiye sahip oldukları çeşitli çalışmalar tarafından ortaya konmuştur. Bu ampirik çalışma, Türkiye'deki bankaların verdikleri krediler ile Türkiye'nin CO₂ emisyonu arasındaki ilişkiyi araştırmaya yönelik olup 2005-2018 dönemini kapsamaktadır.

Ekonometrik model olarak, Zaman Serisi Veri Analizi ile eş bütünleşme metodu kullanılmıştır. Dolayısıyla, CO₂ emisyon hacmi ile finansal büyüme temsilen seçilmiş olan banka kredileri arasındaki ilişki Zaman Serisi Veri Analizi ile eş bütünleşme metodu ile ölçülmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda, Türkiye'de, 1960-2018 döneminde Türkiye bankalarının özel sektöre verdiği toplam krediler ile CO₂ arasındaki ilişki yıllık veriler bağlamında incelenmiştir. Bankaların seçiminde bu süre içinde datalarının var olması esas alınmıştır. Söz konusu verilerle 48 yıllık-gözlem kullanılmıştır.

3.2. AMPİRİK LİTERATÜR TARAMASI

Çimen (2019) son yıllarda artan sürdürülebilirlik kavramının, işletmelerin temel fonksiyonlarından, finans alanında da sürdürülebilirliği beraberinde getirdiğini belirtmiştir. Sürdürülebilirliğin ise küreselden önce ülke genelinde sağlanabilmesi için işletmelerin ve sanayinin sürdürülebilir olması gerektiğini savunmuştur. Üretim, yönetim, finans, pazarlama fonksiyonlarında ise, sürdürülebilirliği sağlayan işletmelerin, aynı zamanda doğaya, çevreye saygılı olacağından sürdürülebilir kalkınma üzerinde de etkili olacağından bahsetmiştir.

Türkmen ve Çağıl (2017), yaptıkları çalışmada finansal sistemin gelişmesi ile birlikte bireylerin finansal hizmetlere erişiminin kolaylaşacağını belirterek, finansal sisteme erişimin kolaylaşmasının ve erişimin yaygınlaşmasının ise yoksulluğu azaltacağını savunmuşlardır. Aynı zamanda

azalan yoksulluk ile gelir eşitsizliği azalacak ve sürdürülebilir kalkınmanın artırılmasında etkin rol oynayacaktır.

Kırıktaş (2019), ülkelerin ekonomik gelişmişliklerinin gelirin eşit dağıtılmasını sağlayacağını ve bu durumun sosyal statüleri ortadan kaldırarak bireylerin daha eşit yaşayabileceğini belirtmiş, sürdürülebilir toplumların ve sürdürülebilir kalkınmanın bu şekilde elde edilebileceğini savunmuşlardır.

Öztopçu (2017), sürdürülebilir kalkınmanın, ekonomik ve sosyolojik sorunların mümkün olduğunca azaltılması ile sağlanabileceğini belirtmiştir. Aynı zamanda ekonomik gelişmelerin sağlanarak bireylerin refah seviyelerinin yükseltilmesinin sürdürülebilir kalkınma için esas olduğunu ileri sürmüştür.

Alagöz (2004), finansal sistemlerin kıt olan yatırım ve sermayeleri artırmada etkisinin büyük olduğunu belirterek finansal sistemlerin gelişmesi halinde ülkelerin yatırımlarını ve yatırımlarının verimliliğini artıracığı, böylelikle büyümenin daha hızlı gerçekleşeceğini belirtmiştir. Bu sebeple iyi oluşturulmuş bir finansal sistemin sürdürülebilir kalkınma politikalarının uygulanmasındaki önemini de vurgulamıştır.

Çağlar, Kubar ve Kokrmaz (2017), Türkiye’de enerji tüketiminin yükselen bir trend izlediğini ve bu durumun önüne geçmek için kamuoyunun enerji tüketimini azaltacak bilgilendirilmelerinin yapılması gerektiğini öne sürmüşlerdir. Aynı zamanda enerji tüketiminin kaynaklarının farklı türlerden olmasının büyüme için olumlu görülse de sürdürülebilirlikten uzaklaştığını ve bu sebeple de enerji kaynaklarının gelişimi ve yenilikçi projelerle temiz enerji üretiminin sağlanarak sürdürülebilirliğe katkı sağlanması gerektiğini savunmuşlardır.

Turguttopbaş (2020), hayatın sürdürülebilirliğinin sağlanması için çevre kirliliğinin, endüstriyelleşmenin ve bunlara bağlı olarak iklim değişikliklerinin

önemini vurgulamış, sürdürülebilir hayatın gerçekleşmesi için altyapı yatırımları da dahil olmak üzere yatırımların sürdürülebilir finansmanı için ‘yeşil finansman’ kaynaklarının kullanılması gerektiğini savunmuştur. Bu bağlamda Türk bankalarının mevcut kredi portföy ve projelerinde uluslararası kriterlere uyularak iklim değişikliğinin iyileştirilmesine katkı sağlayabileceklerinden bahsetmiştir.

3.3. MODEL, DEĞİŞKENLER VE DATA KAYNAKLARI

Türkiye’deki bankaların verdikleri krediler ile tüketim, yatırım ve üretim kanalları üzerinden ortaya çıkardıkları CO₂ emisyon ilişkini incelemek üzere 1960-2018 periyodu için Tablo 3’te gösterilen veri seti kullanılmıştır.

Tablo 3: 1960 – 2018 Döneminde Bankaların Özel Sektöre Verdiği Toplam Krediler ile CO₂ Yıllık Veriler

Yıl	CO ₂ Emisyonu	CO ₂ Emisyonu (kişi başına metrik ton)	Bankalar Tarafından Özel Sektöre Verilen Yurtiçi Krediler (GSYH %)
1960	16820.529	0.612271456	17.65051395
1961	17363.245	0.616879281	12.72600834
1962	21631.633	0.750243117	14.10958904
1963	22669.394	0.767637944	14.05579399
1964	26336.394	0.870789887	14.70178926
1965	27388.823	0.884280713	16.21169916
1966	31547.201	0.99463063	17.00551615
1967	33523.714	1.032197801	17.67045455
1968	36314.301	1.091947115	18.6031746
1969	38807.861	1.13955118	20.10273973
1970	42639.876	1.222603341	20.63307888
1971	47733.339	1.336297122	18.88247423
1972	53857.229	1.4720211	20.32964372
1973	59486.074	1.587466688	20.94945055
1974	61136.224	1.593322415	19.66155708
1975	65697.972	1.672672442	21.38364877
1976	73721.368	1.834341211	22.18683188
1977	81572.415	1.984330046	21.95219161
1978	77256.356	1.837687613	17.45457994
1979	75576.87	1.757845151	14.69281163
1980	75763.887	1.722847354	13.58838374
1981	79874.594	1.775448215	16.64666498
1982	86988.574	1.890011889	18.48288252
1983	90541.897	1.923416672	20.76040213
1984	95796.708	1.991029501	17.84644339
1985	106717.034	2.171962193	17.42588081

1986	116881.958	2.331644595	19.65414561
1987	129907.142	2.542167863	20.58151626
1988	126309.815	2.426526063	17.33030501
1989	139316.664	2.62898937	16.63577829
1990	139220	2.581889114	16.67426516
1991	143820	2.62250984	17.16911576
1992	149830	2.687584443	17.94126955
1993	155630	2.747035115	18.12320311
1994	153930	2.674057416	15.9407833
1995	168260	2.876905529	18.48619794
1996	185450	3.120830864	22.82823276
1997	193590	3.206588634	26.30055181
1998	193850	3.160786872	16.7715399
1999	192870	3.096453342	16.19514895
2000	216620	3.425353078	17.25152295
2001	197780	3.081057629	14.91421993
2002	208120	3.194701965	14.05476199
2003	219160	3.316114133	14.01066001
2004	224600	3.35169203	16.57239564
2005	235010	3.460942882	21.22373563
2006	261090	3.797296643	24.72348602
2007	288970	4.152950567	28.01624888
2008	287200	4.07846721	30.89664736
2009	287830	4.035674787	34.53365925
2010	297120	4.108009911	41.5997833
2011	317720	4.326061043	46.15969158
2012	328880	4.405564525	48.73162759
2013	318170	4.190557754	56.72071272
2014	340640	4.410763371	59.63675116
2015	351590	4.47717596	62.59624351
2016	374590	4.692471556	65.28375444
2017	415900	5.127196701	65.93728309
2018	412970	5.01541837	63.17998135

Araştırma konusu olan CO2 emisyonu ve banka kredileri arasındaki ilişkiyi araştırmak için aşağıda görülen zaman serisi modeli geliştirilmiştir.

$$\ln CO_2 = \alpha_0 + \beta_1 \ln bk_t + \beta_2 \ln kbg_b_t + \beta_3 \ln dyy_t + \beta_4 \ln pf_t + \beta_5 \ln t + \varepsilon_t$$

Yukarıdaki zaman serisi modelinde görüleceği gibi kişi başına karbon emisyonu bağımlı değişken olarak alınmıştır ve Tablo 3'te tanımlanan başta banka kredileri olmak üzere finans ve makroekonomik bağımsız değişkenler ile kontrol değişkenlerinin banka kredileri üzerindeki etkisi incelenmiştir.

Kurulan zaman serisi modeli her bir değişkenin ln varyantını kullanarak daha etkin bir sonuç üretmeyi amaçlamaktadır.

Tablo 4 değişkenlerin tanımlarını sunmaktadır.

Tablo 4: Değişkenlerin Tanımı

Bağımlı Değişken		Data Kaynakları
Kişi başına CO ₂	CO ₂ Emisyonu (kişi başına metrik ton): Karbondioksit emisyonları, fosil yakıtların yakılması ve çimento imalatından kaynaklanan emisyonlardır. Bunlar, katı, sıvı ve gaz yakıtların tüketimi sırasında üretilen karbondioksiti ve gaz yakmayı içerir.	Dünya Bankası
Bağımsız Değişkenler		
Bk/GSMH	Banka Kredileri GSMH: Finansal sektör tarafından sağlanan yurt içi krediler, merkezi yönetime verilen net kredi hariç olmak üzere, çeşitli sektörlerle brüt olarak verilen tüm kredileri içermektedir. Finans sektörü, para otoritelerini ve mevduatı içerir.	Fitch Connect
kgb_b	Kişi başına gelir büyümesi	Dünya Bankası
Pf	Petrol fiyatları	OPEC
Dyy	Doğrudan Yabancı Yatırım- Raporlayan ekonomide yabancı yatırımcılardan gelen net girişlerin (yeni yatırım girişleri eksi yatırım kaybı), GSYİH'ye bölünmesiyle ölçülmüştür	Dünya Bankası
N	Nüfus	Dünya Bankası

3.4. EKONOMETRİK METODOLOJİ

Bu bölümdeki ekonometrik çalışma için değişkenlerimizi belirledikten sonra CO₂ emisyonu üzerinde finansal gelişmenin etkisini bulmak için Peseran vd. (2001)'nin geliştirdiği Auto Regressive Distributed Lag (ARDL) sınır testi metodolojisi uygulanmıştır. Gülhan'ın (2000:1117) ifade ettiği gibi "ARDL sınır testi analizi araştırmacılara diğer eş bütünleşme testlerinden; Engle ve Granger (1987), Johansen (1988) ve Johansen ve Juselius (1990)

modellemelerine göre bazı avantajlar sağlamaktadır”. Testin birinci avantajı, değişkenlerin durağanlık seviye değerleri olan $I(0)$ ve birinci derece farkları $I(1)$ durumlarına bakılmaksızın ARDL modelinin uygulanabilmiş olmasıdır. Testin ikinci avantajı ise, ARDL analizinde diğer analiz yöntemlerinden farklı olarak daha geniş ve fazla sayıda veri setine gerek kalmaksızın, az sayıda gözlem setleri için uygulanabilmiş olmasıdır. Testin üçüncü ve önemli sayılabilecek bir diğer avantajı ise, diğer yöntemlerde değişkenlerin durağan düzeylerindeki optimal gecikmeler dikkate alınmazken ARDL testinde gecikmelerin dikkate alınmasıdır. Zaman serileri ile birlikte yapılan analizlerde ise serilerin dağılışı, değişimi, bir başka ifade ile serinin yapısı önemlidir. Bu bağlamda, zaman serilerinde yöntem seçilimi yapılırken öncelikli olarak serinin matematiksel spesifikasyonuna, zaman verisinin bileşimine ve verinin durağanlık yapısına bakılmaktadır. Durağan durum tespiti için geliştirilen birim kök testlerinde, serinin birim köke ne kadar sahip olduğuna bakılarak durağan durumuyla ilgili tespit yapılabilmektedir. Dickey-Fuller (1979) geliştirmiş olduğu ve daha sonra Augmented Dickey- Fuller (ADF) tarafından tekrar geliştirilerek son halini almış olan ve sonrasında Pesaran ve Shin (1998) ile birlikte tekrar geliştirilmiş olan birim kök testi aşağıdaki denklem ile ifade edilmektedir.

Denklem 1:

$$\Delta y_t = \alpha + \beta t + \gamma y_{t-1} + \delta_1 \Delta y_{t-1} + \dots + \delta_{p-1} \Delta y_{t-p+1} + \varepsilon_t$$

Bu denkleme göre t , serilerin zaman boyutunu göstermekte, p ise serilerin gecikmeli değerleri ile birlikte oluşturulmuş olan otoregresif sürecin tahmininde serinin korelasyon katsayısını göstermektedir. α sabit terimi olmakla birlikte, β trendi belirtmektedir. ADF, t istatistiğini değil, Monte Carlo simülasyonu ile birlikte oluşturulmuş olan Cheung ve Lai (1995) tau istatistiğini kullanmakta, hipotezleri ise aşağıdaki gibi gösterilmektedir.

$H_0: \delta \geq 0$, seri durağan değildir ve birim kök içermektedir.

$H_1: \delta < 0$, seri durağandır ve birim kök içermemektedir.

Durağan olduğuna karar verilmiş olan serilerde, hangi zaman serisinin kullanılacağına, modeline ve yöntemine karar vermektedir. Serilerin birbirinden farklı olması durumunda, düzeyde durağan durum ise OLS yöntemine dayanmakta olan ARDL modeli uygulanmaktadır. ARDL modeli otoregresif olmakla birlikte bağımsız değişkenlerin gecikmeli olan değerlerini de kapsamaktadır. I(0) ve I(1) düzeyinde durağanlık içermiş olan serilerin birlikte modellenmesine izin verilen süreçte, öncelikli olarak kısa dönemdeki ilişkiyi göstermiş olan model ortaya koyulmaktadır. Ayrıca, ARDL modelinde seçilmiş değişkenlerin uzun dönemde ilişkileri (eğer eş bütünleşmiş durumda ise) hata düzeltme modeli eşliğinde gösterilmektedir. Seriler eş bütünleşik durumda ise hepsi düzeyde durağan durumdayken Engle Granger Eş Bütünleşme Testi ile birlikte seriler arasında bir mertebeye farkı görülüyor ise Johansen Eş Bütünleşme Testi ile sınanabilmektedir. Ancak, Johansen Eş Bütünleşme Testinin zayıf yönlerinin ortadan kaldırılması durumunda yerine geliştirilmiş olan Bound Testi kullanılmaktadır. Bound Testinin vardığı sonuca göre eğer uzun dönem ilişki ortaya çıkmıyorsa eş bütünleşme ilişkisinden elde edilmiş olan düzeltme katsayısı, kısa dönem ilişkisinin uzun dönem ilişkisini yakalama hızını ortaya koymaktadır. ARDL modelinde yöntem OLS yöntemine dayanmaktadır.

ARDL eşbütünleşme metodu için sınır testi denklemi;

Denklem 2:

$$Y_t = \alpha_0 + \alpha_1 t + \sum_{i=1}^p \alpha_{2i} \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=0}^p \alpha_{3i} X_{t-i} + \mu$$

Modelde Y bağımlı değişken ile iki bağımsız değişkeni (E – M) yukarıdaki gibi tahmin edilmektedir.

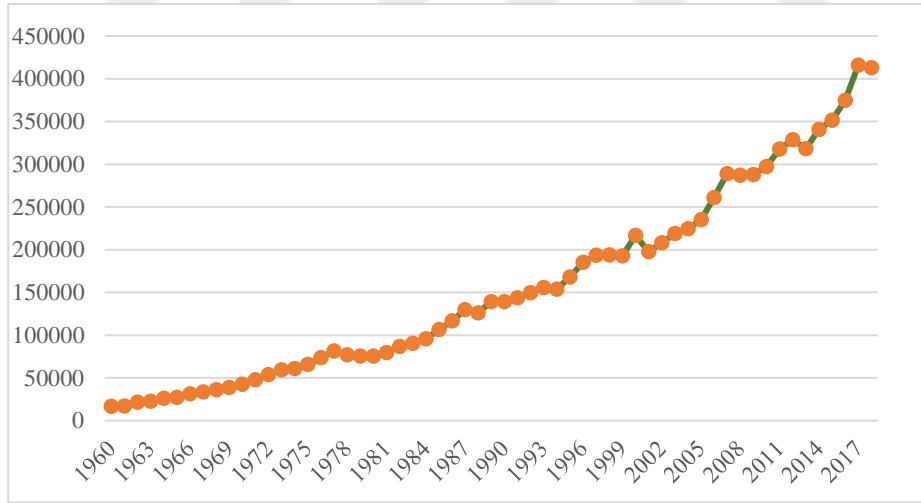
Zaman serisi analizi kullanılan bu çalışmada, ilave olarak CUSUM testi sonucu oluşan CUSUM grafiği de kullanılarak, modeldeki muhtemel yapısal kırılmanın varlığı test edilmiştir. Bunu yaparken de kümülatif toplamı %5 kritik istatistik alan içinde belirler. Başka bir ifade ile CUSUM ve CUSUMQ kurulan

ve test edilen modelin yapısal kararlılığını, tanımlama hatası olup olmadığını ölçmek için kullanılır. Bu bağlamda, standart sapmaların kümülatif toplamları, %5 kritik istatistik alanı aşarsa, modelin yanlış tanımlandığı ve yapısal kararlılığı olmadığı anlamına gelir. Dolayısıyla, modelin hesaplanan artık varyansın kümülatif toplamının, belirlenen iki çizgi arasında kalması modelin yapısal kararlılığını göstermektedir.

Ayrıca test edilen modelin etkinliğini ölçmek için serisel korelasyon (otokorelasyon), değişen varyans (heterocedasticity), normallik testi, ve Ramsey Reset testi yapılmıştır.

3.5. BETİMSSEL ANALİZ

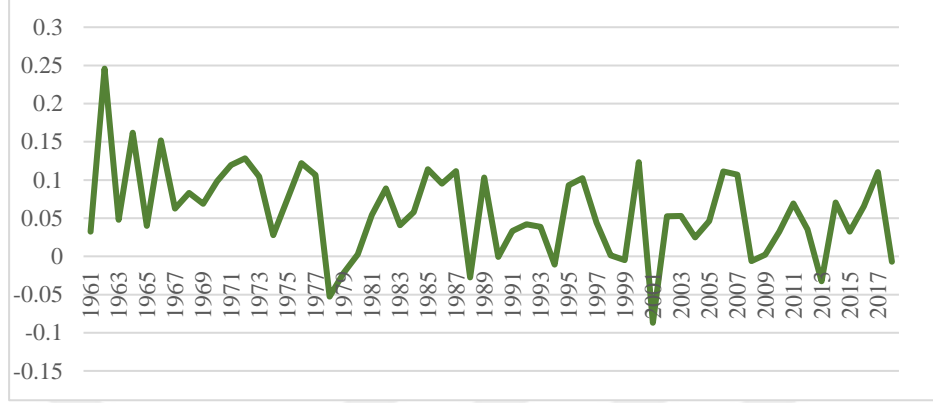
Grafik 17, Türkiye'nin finansal genişleme ve büyüme ile yüksek ekonomik büyüme yaşadığı dönem olan 1960-2018 döneminde karbon emisyon trendini göstermektedir.

Grafik 17: CO₂ Emisyon Trendi (milyon metrik ton), 1960-2018

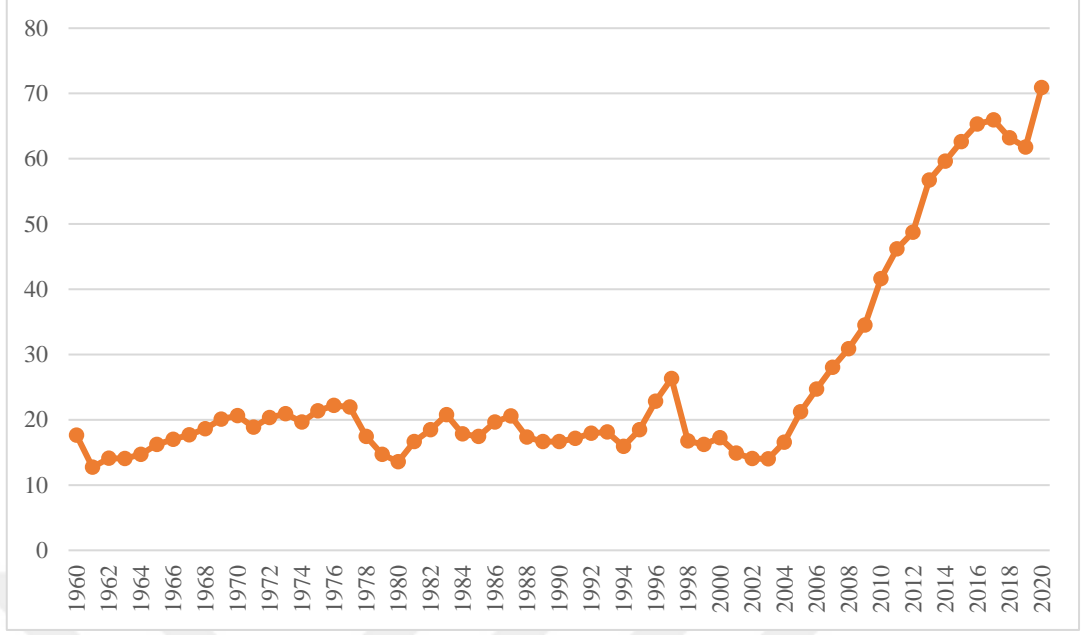
Görüldüğü üzere, CO₂ emisyonu Türkiye'de kademeli olarak artmıştır. Özellikle Türkiye'nin ekonomik liberalleşme politikalarının başladığı 1980li yıllardan sonra CO₂ emisyonu daha hızlı yükselen bir trend oluşturmuştur. Bu

yükselen trend, önce 2002'den ve arkasından da 2013'ten sonra çok daha hızlı yükselen seyir almaya başlamıştır.

Grafik 18: CO₂ Emisyon (milyon metrik ton) Büyüme Hızı, 1960-2018

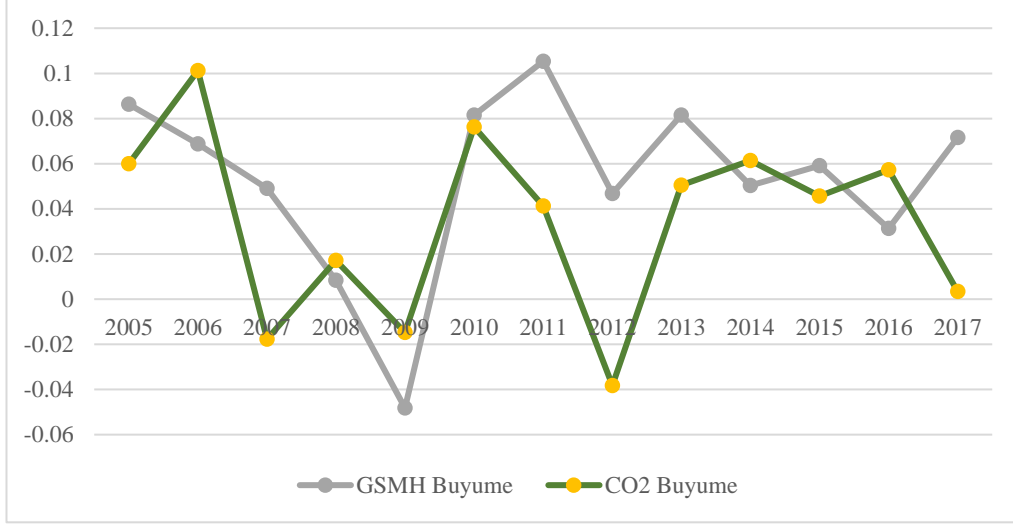
Grafik 18, Grafik 17'de ortaya çıkan sürekli CO₂ artışının yıllık büyüme oranlarını göstermektedir. Görüleceği gibi, dünya petrol krizinin yaşandığı 1977-1979 yıllarında, ki bu dönem aynı zamanda Türkiye'deki ekonomik kriz dönemidir, CO₂ emisyon büyümesinde düşme yaşandığı bir periyod olmuştur. Aynı şekilde, 2000-2001 döneminde de CO₂ emisyon büyümesinde ciddi bir düşme olmuş ve negatif değerlere inmiştir. Dönemsel olarak daralan ekonomide CO₂ emisyonun büyüme oranındaki düşme, ekonomik büyüme ve CO₂ ilişkisinin ilk göstergesi olması bağlamında anlamlıdır.

Grafik 19: Banka Kredilerinin GSYIH Oranı, 1960-2020

Grafik 19, Banka kredilerinin GSYIH oranındaki trendi göstermektedir. Görüleceği gibi 2003 yılına kadar aynı oranlarda bir trend gösteren rasyo, finansal gelişme ve genişlemenin finansallaşma şeklinde büyümesi ile 2005 yılından sonra daha önceki dönemlere göre ciddi bir genişleme göstermektedir. Global finansal kriz döneminde de bu büyümenin devam etmiş olması da yine Türkiye'deki finansallaşmanın büyüyen boyutunu göstermesi bağlamında önemlidir. Bu genişlemenin özelde de bireysel krediler halinde genişleme göstermiş olması da CO₂ emisyonu arttırıcı yönde rol oynamış olduğunu kaydetmemiz açısından önemlidir.

Türkiye'de finansal genişlemenin yaşandığı ve bu bağlamda finansallaşmanın yüksek seviyelere ulaştığı 2005 sonrası dönemdeki CO₂ emisyonu ve ekonomik büyüme ilişkisini Grafik 20 gözler önüne sermektedir.

Grafik 20: CO₂ Emisyon Hacmi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi, 2005-2018

Grafik 20’de görüleceği gibi 2005 yılından 2013 yılına kadar, ekonomik büyüme ve CO₂ emisyonu büyümesi arasında doğrusal pozitif bir ilişki bulunmaktadır. Örneğin, 2012’de ekonomik büyümede düşüş, CO₂’da çok daha büyük bir düşüşe sebep olmuş ve CO₂ emisyonu negatife inmiştir. 2013’te ekonomik büyüme yükselince, CO₂ emisyonu çok daha yüksek bir büyüme göstermiştir. Son yıllarda ise iki trend arasında gecikmeli etki gözlemlenmektedir. Ancak, 2016’dan sonra negatif doğrusal negatif bir ilişki gözlemlenmekte, ekonomik büyüme 2016’dan sonra yükselirken, CO₂ emisyonu ciddi bir düşüş sergilemiştir. Ekonomik büyümenin CO₂ emisyonun büyümesinde doğrudan etkisini düşünürsek, buradaki betimsel analiz önemli olmaktadır. Bu çalışma aşağıda ekonometrik analiz bağlamında CO₂ emisyonu ile bankaların kredi genişlemesi arasındaki etki ayrıntılı bir şekilde incelemektedir.

3.6. TANIMLAYICI İSTATİSTİKSEL ANALİZ

Bir önceki analizde verilmiş olan trend analizine ilave olarak bu bölümde Tablo 5 ile tanımlayıcı istatistiksel analizler sunulmuştur.

Tablo 5: Tanımlayıcı İstatistikler

	lnCOKb	lnbk	Indyy	Lnkbg_b	lnpf	lnn
Anlam	0.806456	3.120127	-0.847599	7.734042	2.719311	17.75441
Medyan	0.948521	2.923332	-0.827795	7.727684	2.937043	17.80304
Max.	1.634559	4.261353	1.287408	9.442625	4.695468	18.25036
Min.	-0.490580	2.543648	-3.937303	5.648369	0.190620	17.12869
Std. Dev.	0.566691	0.484933	1.252938	1.164270	1.405662	0.330159
Skewness	-0.595071	1.235218	-0.416454	-0.113336	-0.649623	-0.294372
Kurtosis	2.455888	3.200238	2.661077	1.840077	2.225642	1.889272
Jarque-Bera	4.209887	15.61384	1.684591	3.550201	5.814495	4.016692
Olasılık	0.121853	0.000407	0.430721	0.169466	0.054626	0.134211
Gözlem	59	61	50	61	61	61

Tablo 5'teki hesaplamalar ekonometri analizi bağlamında herhangi bir probleme işaret etmemektedir. Aynı zamanda betimsel analizi destekleyen istatistiksel sonuçları vermiştir. Tablo 6 ise değişkenler arasındaki korelasyon katsayısını içeren matrisi sunmaktadır.

Tablo 6: Korelasyon Matrisi

	lnCO2Kb	lnbk	Indyy	Lnkbg_b	lnpf	lnn
lnCO2Kb	1					
lnbk	0.6525	1				
Indyy	0.7845	0.5681	1			
lnkbg_b	0.9658	0.6582	0.7588	1		
lnpf	0.7897	0.5167	0.4924	0.8588	1	
lnn	0.9888	0.6117	0.7891	0.9618	0.8021	1

Korelasyon matrisinden görüleceği üzere birkaç değişken arasında yüksek sayılabilecek korelasyon katsayısı gözlenmektedir. Ancak, doğrudan bağımlı ve bağımsız değişken arasındaki değişkenleri etkilemediği için göz ardı edilebilmektedirler. Tablo 6'ten görüleceği üzere, CO₂ ile banka kredisi arasındaki korelasyon katsayısı 0.65'tir.

Aşağıda ifade edildiği üzere, zaman serisi analizinin etkin yapılabilmesi için birinci derece farkı (d) alınarak analizde kullanılmıştır. Tablo 6 birinci derece farkın sonucu olan korelasyon matrisini göstermektedir.

3.7. EKONOMETRİK ANALİZ

Yukarıda açıklanmış olan zaman serisi modeli ve ilgili istatistiki hesaplamalar ışığında bu bölümde ekonometri sonuçları sunulmaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi, bu çalışmada, 1960-2018 yılları arasında Türkiye'nin CO₂ emisyonu üzerinde banka kredilerinin ve diğer kontrol değişkenlerinin etkisi araştırılmaktadır.

Bu tür zaman serilerine dayanan çalışmalarda, değişkenler arasında uzun dönem ilişkinin varlığının tespiti için öncelikle serilerin durağanlık durumu araştırılmalıdır. Bu çalışmada da geleneksel birim kök testlerinden ADF, PP ve KPSS testleri kullanılarak serilerin durağanlığı incelenmiştir.

Augmented Dickey Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) birim kök testlerine ait H₀ hipotezi serilerin durağan dışı olduğunu yani birim kök içerdiğini; H₁ hipotezi ise serilerin durağan olduğunu ifade etmektedir. Bu bilgiler ışığında birim kök bulguları aşağıda Tablo 7'de verilmektedir.

Tablo 7: ADF Test Sonuçları

Değişkenler		Augmented Dickey Fuller Düzey Testi		Değişkenler	Augmented Dickey Fuller 1. Derece Farkı Testi	
		t-statistics	Prob.*		t-statistics	Prob.*
lnCO2		-2.863292	0.1818	dlnCO2	-8.534879	0.0000
Test kritik değerleri	% 1 Seviyesi	-4.124265				
	% 5 Seviyesi	-3.489228				
	% 10 Seviyesi	-3.173114				
Lnbk		-1.111383	0.9181	dlnbk	-6.531590	0.0000
Test kritik değerleri	% 1 Seviyesi					
	% 5 Seviyesi					
	% 10 Seviyesi					
Lnkg				dlnkg		
Test kritik değerleri	% 1 Seviyesi					
	% 5 Seviyesi					
	% 10 Seviyesi					
Lndyy				dlnndyy		
Test kritik değerleri	% 1 Seviyesi					
	% 5 Seviyesi					
	% 10 Seviyesi					
Lnpf				dlnpf		
Test kritik değerleri	% 1 Seviyesi					
	% 5 Seviyesi					
	% 10 Seviyesi					
Lnn				dlnnpop		
Test kritik değerleri	% 1 Seviyesi					
	% 5 Seviyesi					
	% 10 Seviyesi					

Not: MacKinnon (1996) one-sided p-value

Tablo 7’de görüleceği üzere, ADF birim kök sonuçlarından lnCO2, lnbk, lnkg, lnpf 0.01 anlamlılık düzeyine göre H_0 hipotezi reddedilmiş ve ilgili serilerin 1. farklarının durağan olduğu bulgusu elde edilmiştir. lnns değişkeni durumunda ise 0.10 anlamlılık düzeyi çerçevesinde H_0 hipotezi reddedilmiş ve 1. farkının durağan olduğu bulgusu elde edilmiştir. Dolayısıyla, bu seriler I(1)’dir. Buna karşın lnDYY serisi 0.05 anlamlılık düzeyinde H_0 hipotezi reddedilmiş ve seri düzeyde durağan olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda ilgili seri de I(0)’dir.

Tablo 8: PP Birim Kök Sonuçları

Değişkenler		Phillips-Perron Düzey Testi		Değişkenler	Phillips-Perron 1. Derece Farkı Testi	
		t-statistics	Prob.*		t-statistics	Prob.*
lnCO2		-3.172607	0.1001	dlnCO2	-8.497098	0.0000
Test kritik değer	% 1 Seviyesi					
	% 5 Seviyesi					
	% 10 Seviyesi					
lnbk		-1.285969	0.8816	dlnbk	-6.523130	0.000
Test kritik değer	% 1 Seviyesi					
	% 5 Seviyesi					
	% 10 Seviyesi					
lnkbg				dlnkbg		
Test kritik değer	% 1 Seviyesi					
	% 5 Seviyesi					
	% 10 Seviyesi					
Lndyy				dLndyy		
Test kritik değer	% 1 Seviyesi					
	% 5 Seviyesi					
	% 10 Seviyesi					
Lnpf				dlnpf		
Test kritik değer	% 1 Seviyesi					
	% 5 Seviyesi					
	% 10 Seviyesi					
Lnn				dlnpop		
Test kritik değer	% 1 Seviyesi					
	% 5 Seviyesi					
	% 10 Seviyesi					

Not: MacKinnon (1996) one-sided p-value

Tablo 8’de sunulan sonuçlardan görüleceği üzere, PP birim kök sonuçlarından lnco2, lnbk, lnkbg, lnpf 0.01 anlamlılık düzeyine göre H_0 hipotezi reddedilmiş ve ilgili serilerin 1.farklarının durağan olduğu bulgusu elde edilmiştir. Bu bağlamda, bu seriler $I(1)$ ’dir. lnn değişkeni durumunda ise H_0 hipotezi reddedilememiş ve sonuç olarak serinin durağan dışı olduğu bulgusu elde edilmiştir. Buna karşın lndyy serisi durumunda, 0.05 anlamlılık düzeyinde H_0 hipotezi reddedilmiş ve seri düzeyde durağan olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda, serinin $I(0)$ olduğuna karar verilmiştir.

Tablo 9’da sunulan Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin (KPSS) birim kök testinde, H_0 hipotezi serilerin durağan olduğunu yani birim kök içermediğini; H_1 hipotezi ise serilerin durağan dışı olduğunu yani birim kök içerdiğini ifade etmektedir. İlgili birim kök testinde test istatistik değeri tablo değerinden büyük ise H_0 hipotezi ret, H_1 hipotezi kabul edilir. Serinin durağan dışı olduğu bulgusu elde edilirken; test istatistik değeri tablo değerinden küçük ise H_0 hipotezi reddedilemez. Serinin durağan olduğuna işaret etmektedir. Bu bilgiler ışığında birim kök bulguları aşağıda verilmektedir.

Tablo 9: KPSS Birim Kök Sonuçları

Değişkenler			Değişkenler	
		LM-statistics		LM-statistics
lnCO2		0.223567	dlnCO2	0.106259
Asimptotik kritik değer*	%1 Seviye			
	%5 Seviye			
	%10 Seviye			
Lnbk		0.192330	dlnbk	0.068005
Asimptotik kritik değer*	%1 Seviye			
	%5 Seviye			
	%10 Seviye			
Lnbkg			dlnbkg	
Asimptotik kritik değer	%1 Seviye			
	%5 Seviye			
	%10 Seviye			
Lndyy			dlnndyy	
Asimptotik kritik değer*	%1 Seviye			
	%5 Seviye			
	%10 Seviye			
Lnpf			dlnpf	
Asymptotic kritik değer*	%1 Seviye			
	%5 Seviye			
	%10 Seviye			
Lnpop			dlnpop	
Asimptotik kritik*	%1 Seviye			
	%5 Seviye			
	%10 Seviye			

Not: Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin (1992 Table 1)

Tablo 9’da sunulan KPSS birim kök sonuçlarından $\ln co_2$, $\ln bk$, $\ln n$ değişkenleri 0.05 anlamlılık düzeyinde $I(1)$ ’dir. Buna karşın $\ln kbg$, $\ln dy$ ve $\ln pf$ değişkenleri $I(0)$ ’dır.

Değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkisinin tahminine yönelik önce bağımlı sonra bağımsız değişkenler belirlenerek (Open \rightarrow As an equation \rightarrow) ARDL modeli seçilmiştir. Daha sonra model kısıtı olarak “sabit” belirlenir ve model tahmin edilir. Bu süreçte, gecikme uzunluğu otomatik olarak varsayılan 4 bırakılır. Eldeki seriler yıllık veri olduğundan maksimum 4 gecikme yeterli bir boyuttur. Bu çerçevede, Tablo 10 ARDL model sonucunu sunmaktadır. Bu çıktıdaki değerlerin yorumlanmasına gerek yoktur. Öncelikle uzun dönemde ilişki olup olmadığı araştırılmalıdır. Daha sonra uzun dönem ilişkisi bulunduğu tanı testleri yardımıyla tahmin modelinin temel varsayımları sağlayıp sağlamadığı değerlendirilmelidir. Buna bağlı olarak kısa dönem katsayıların bulunmasına yönelik hata düzeltme modeli tahmin edilmelidir.

Tablo 10: ARDL Model Bulgular

Dependent Variable: LNCO2
Method: ARDL
Date: 10/28/21 Time: 20:27
Sample (adjusted): 1970 2018
Included observations: 49 after adjustments
Maximum dependent lags: 4 (Automatic selection)
Model selection method: Akaike info criterion (AIC)
Dynamic regressors (4 lags, automatic): LNBK LNKBG LNDYY LNPF
LNPOP
Fixed regressors: C
Number of models evaluated: 12500
Selected Model: ARDL(1, 0, 1, 0, 0, 1)
Note: final equation sample is larger than selection sample

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.*
LNCO2(-1)	0.394386	0.091380	4.315905	0.0001
LNBK	0.155182	0.025225	6.151892	0.0000
LNKBG	0.070422	0.034138	2.062829	0.0457
LNKBG(-1)	-0.128430	0.032412	-3.962378	0.0003
LNDYY	-0.024812	0.008029	-3.090108	0.0036
LNPF	0.007891	0.011164	0.706804	0.4838
LNPOP	-23.61522	5.200975	-4.540537	0.0001
LNPOP(-1)	24.31154	5.188721	4.685459	0.0000
C	-11.44149	2.318627	-4.934598	0.0000
R-squared	0.994339	Mean dependent var	1.002506	
Adjusted R-squared	0.993206	S.D. dependent var	0.383662	
S.E. of regression	0.031622	Akaike info criterion	-3.905490	
Sum squared resid	0.039999	Schwarz criterion	-3.558012	
Log likelihood	104.6845	Hannan-Quinn criter.	-3.773657	
F-statistic	878.1951	Durbin-Watson stat	2.220086	
Prob(F-statistic)	0.000000			

*Note: p-values and any subsequent tests do not account for model selection.

ARDL model bulgularının ardından, değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkisinin tahmini için ARDL denkleminde (View → Coefficient diagnostic → Long run form and bounds test seçeneği ile) uzun dönem eşbütünleşme ilişkisi olup olmadığı araştırılmıştır. Bunun için aşağıdaki hipotezler test edilmiştir.

H₀: Eşbütünleşme ilişkisi yoktur.

H₁: Eşbütünleşme ilişkisi vardır.

Tablo 11’de sunulan F-bound testine göre, hipotezler test edilmiştir.

Tablo 11: Uzun Dönem Eşbütünleşme İlişkisi

Levels Equation				
Case 3: Unrestricted Constant and No Trend				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
LNBK	0.256239	0.048342	5.300589	0.0000
LNKBG	-0.095784	0.053916	-1.776549	0.0832
LNDYY	-0.040970	0.012928	-3.168986	0.0029
LNPF	0.013030	0.018685	0.697329	0.4896
LNPOP	1.149771	0.147208	7.810544	0.0000
EC = LNCO2 - (0.2562*LNBK -0.0958*LNKBG -0.0410*LNDYY + 0.0130 *LNPF + 1.1498*LNPOP)				
F-Bounds Test		Null Hypothesis: No levels relationship		
Test Statistic	Value	Signif.	I(0)	I(1)
Asymptotic: n=1000				
F-statistic	11.82262	10%	2.26	3.35
k	5	5%	2.62	3.79
		2.5%	2.96	4.18
		1%	3.41	4.68
Finite Sample: n=50				
Actual Sample Size	49	10%	2.435	3.6
		5%	2.9	4.218
		1%	3.955	5.583
Finite Sample: n=45				
		10%	2.458	3.647
		5%	2.922	4.268
		1%	4.03	5.598

Tablo 11’de sunulan sonuçlara göre test istatistik değeri $11.822 > I(1)$ kritik değerleri dolayısıyla H_0 hipotezi ret, H_1 hipotezi kabul edilir. Sonuç olarak, değişkenler arasında uzun dönemde ilişki olduğu sonucuna varılır. Uzun dönem ilişkisine ait katsayılar ise F-bounds testin üstünde verilen kısımda yer almaktadır. Sunulan istatistiksel katsayılar dikkate alınarak değişkenlerle ilgili yorumlar ise; lnbk’daki %1’lik değişimin lnco2’yi %0.256 arttırmaktadır.

Benzer bir şekilde lnkg'deki %1'lik değişim lnco2' yi %0.10 azaltmakta; Indyy'deki %1'lik değişim lnco2'yi %0.04 azaltmakta ve Inn'daki %1'lik değişim lnco2'yi %1.150 arttırmaktadır. Petrol fiyatları değişkeninin durumunda ise, $0.4896 > 0.05$ anlamlılık düzeyi olduğu için katsayı istatistiksel olarak anlamsızdır. Katsayı istatistiksel olarak anlamsız olsa dahi CO2'nin artışında pozitif rol oynadığına dikkat çekmemiz gerekmektedir.

Elde edilen bu modelin doğru bir model olduğunun sınanması için tanı testlerinin yapılması gerekmektedir. Bunlar, serisel korelasyon, değişen varyans, normallik, CUSUM ve CUSUM Square, Ramsey Reset testleridir.

Serisel korelasyon, LM testi üzerinden su hipotezler aracılığıyla yapılmıştır:

H_0 : Otokorelasyon yoktur.

H_1 : Otokorelasyon vardır.

Tablo 12: Serisel Korelasyon Sonuçları

Breusch-Godfrey Serial Correlation LM Test:

F-statistic	1.641006	Prob. F(2,38)	0.2072
Obs*R-squared	3.895610	Prob. Chi-Square(2)	0.1426

Tablo 12'de sunulan serisel korelasyon test sonuçları, Prob değeri %5 anlamlılık düzeyi çerçevesinde değerlendirildiğinde ($0.1426 > \alpha = 0.05$) H_0 hipotezi reddedilemez. Dolayısıyla test ettiğimiz modelde otokorelasyon problemi olmadığı sonucuna varmış oluruz.

Değişen varyans testi için ise değişik varyans testleri bulunmaktadır. Literatürde ARCH-LM, Breusch-Pagan-Godfrey ve White testleri

kullanılmaktadır. Bu çalışmada Breusch-Pagan-Godfrey testi kullanılmıştır ve şu hipotezler kurulmuştur:

H_0 : Değişen varyans yoktur.

H_1 : Değişen varyans vardır.

Breusch-Pagan-Godfrey testi sonuçları Tablo 13'te sunulmuştur.

Tablo 13: Değişen Varyans Testi

Heteroskedasticity Test: Breusch-Pagan-Godfrey

F-statistic	0.358977	Prob. F(8,40)	0.9358
Obs*R-squared	3.282319	Prob. Chi-Square(8)	0.9154
Scaled explained SS	2.039759	Prob. Chi-Square(8)	0.9798

Tablo 13'te görüleceği üzere, Prob değeri 0.9154, %5 anlamlılık düzeyi çerçevesinde değerlendirildiğinde H_0 hipotezi reddedilemez. Dolayısıyla ilgili modelde değişen varyans problemi yoktur.

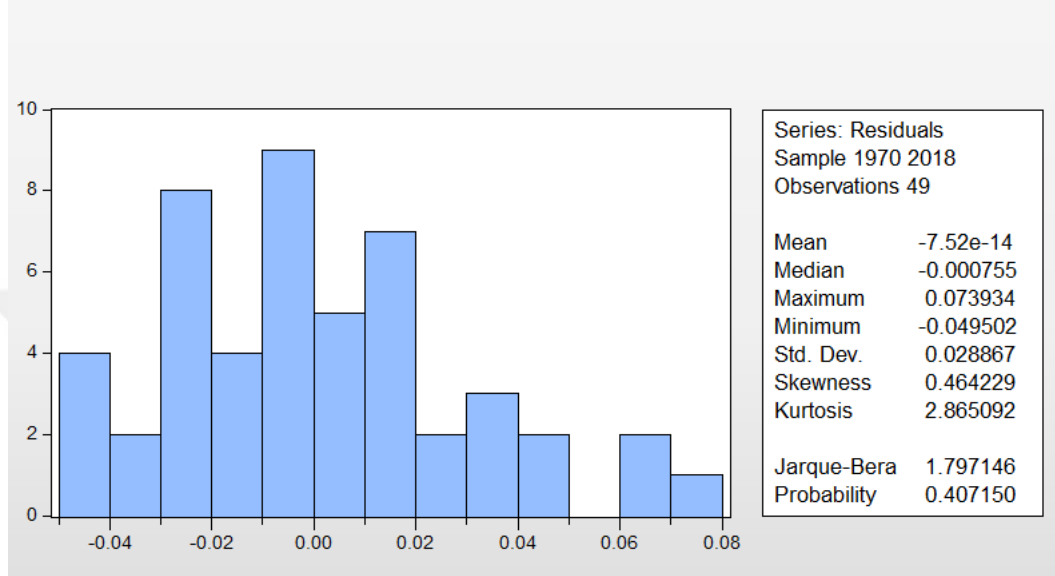
Bir diğer tanı testi, normallik testi olup aşağıdaki hipotezleri test etmek için kullanılmıştır.

H_0 : Kalıntılar normal dağılmaktadır.

H_1 : Kalıntılar normal dağılmamaktadır.

Normallik testi sonuçları ve histogram Tablo 14'te sunulmuştur.

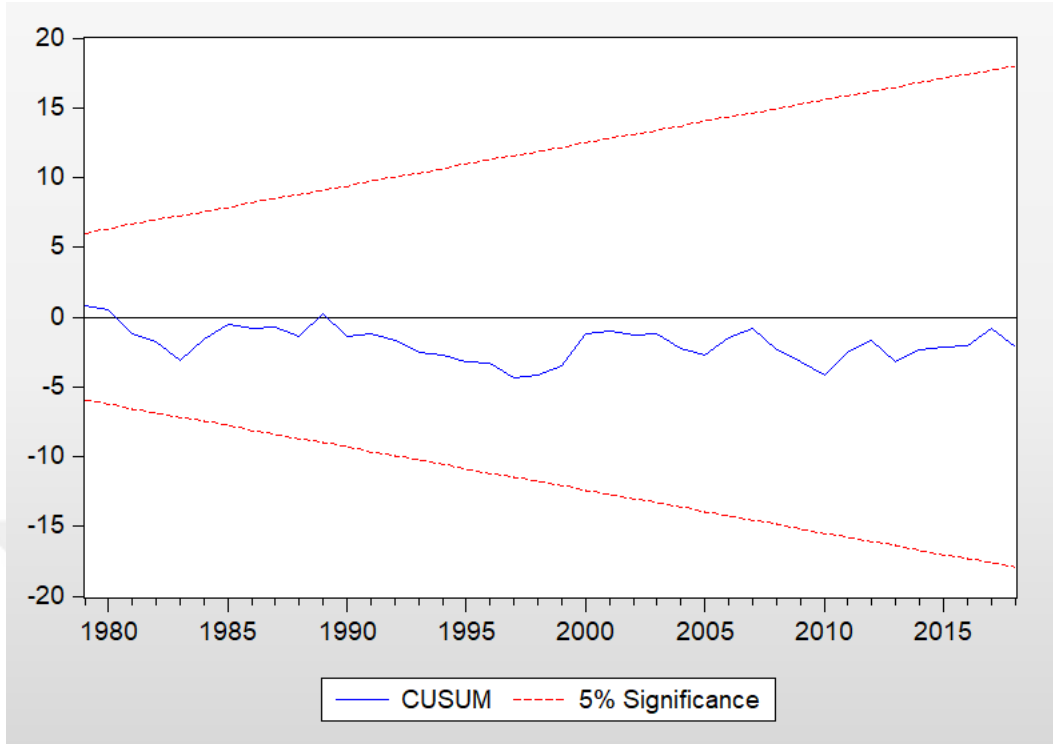
Tablo 14: Normallik Test Sonuçları

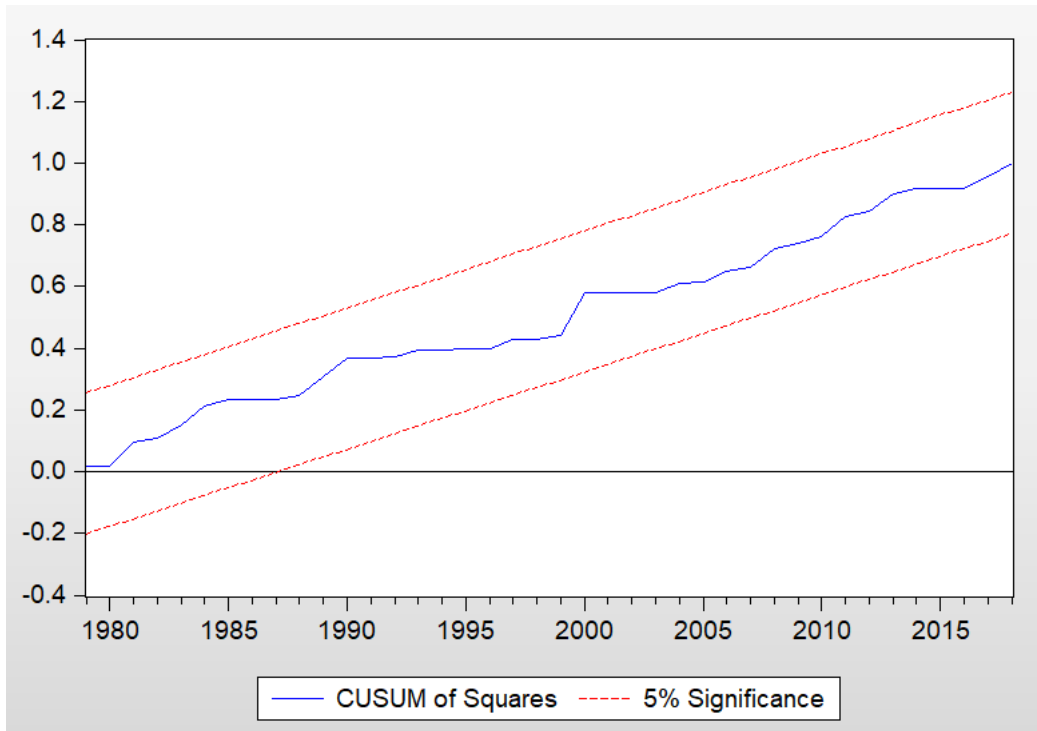
Tablo 14'teki sonuçlardan ve hektogramdan görüleceği üzere Prob.değeri 0.4071, %5 anlamlılık düzeyi ile değerlendirildiğinde H_0 hipotezi reddedilemez. Dolayısıyla bu çalışmada test ettiğimiz model normal dağılıma sahiptir.

CUSUM ve CUSUM Square testi: Zaman serisi analizi kullanılan bu çalışmada, ilave olarak CUSUM testi sonucu oluşan CUSUM grafiği de kullanılarak, modeldeki muhtemel yapısal kırılmanın varlığı test edilmiştir.

Grafik 21: CUSUM Testi Sonuçları

Grafik 22: CUSUM Square Testi

Grafik 21 CUSUM ve Grafik 22'deki CUSUMQ sonuçlarından görüleceği üzere, her iki durumda da kümülatif toplamın kırmızı çizgiler içinde kalmakta ve bu da artık varyansın sabit olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla, test ettiğimiz model %5 istatistiki anlamlılık alanı içinde hareket ettiğinden yapısal kırılmadan söz edilememektedir. Bu da modelin yapısal kararlılığını kanıtlamaktadır. Aynı şekilde, Grafik 22 CUSUMQ hesaplanması sonucu oluşmuş olan yönelimi göstermektedir. Görüleceği üzere kümülatif toplam %5 anlamlılık alanı içinde kalmıştır ve aynı şekilde modelin yapısal kararlılığını teyit etmektedir. Sonuç olarak, CUSUM ve CUSUM square bulguları modelin istikrarlı olduğunu göstermektedir.

Son olarak bir spesifikasyon testi olarak Ramsey Reset Test model kurmada hata olup olmadığını test etmek için kullanılmıştır ve aşağıdaki hipotezler test edilmiştir ve sonuçlar Tablo 15'te sunulmuştur:

H_0 : Model kurma hatası yoktur.

H_1 : Model kurma hatası vardır.

Tablo 15: Ramsey RESET Test Sonuçları

Ramsey RESET Test
Equation: ARDL
Specification: LNCO2 LNCO2(-1) LNBK LNKBG LNKBG(-1) LNDYY
LNPF LNPOP LNPOP(-1) C
Omitted Variables: Squares of fitted values

	Value	df	Probability
t-statistic	1.865693	39	0.0696
F-statistic	3.480811	(1, 39)	0.0696

Tablo 15'te görüleceği üzere, Ramsey RESET test sonuç değeri 0.0696, %5 anlamlılık düzeyi çerçevesinde değerlendirildiğinde H_0 hipotezi reddedilemez. Dolayısıyla, ilgili modelde model kurma hatasının olmadığı ortaya çıkmaktadır.

Kurduğumuz modelin uygunluğu yukarıdaki tanı (diagnostic) testlerle sağlandıktan sonra hata düzeltme modeli ile kısa dönem parametre tahminleri elde edilmelidir. Bunun için ARDL Hata Düzeltme Regresyonu (ECM) yapılmıştır. Sonuçlar Tablo 16’da sunulmuştur.

Tablo 16: ARDL ECM Regresyon Sonuçları

ARDL Error Correction Regression
 Dependent Variable: D(LNCO2)
 Selected Model: ARDL(1, 0, 1, 0, 0, 1)
 Case 3: Unrestricted Constant and No Trend
 Date: 10/28/21 Time: 21:57
 Sample: 1960 2018
 Included observations: 49

ECM Regression				
Case 3: Unrestricted Constant and No Trend				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	-11.44149	1.279540	-8.941880	0.0000
D(LNKBG)	0.070422	0.026737	2.633875	0.0119
D(LNPOP)	-23.61522	3.096914	-7.625404	0.0000
CointEq(-1)*	-0.605614	0.067793	-8.933235	0.0000
R-squared	0.668462	Mean dependent var		0.030242
Adjusted R-squared	0.646359	S.D. dependent var		0.050135
S.E. of regression	0.029814	Akaike info criterion		-4.109571
Sum squared resid	0.039999	Schwarz criterion		-3.955137
Log likelihood	104.6845	Hannan-Quinn criter.		-4.050979
F-statistic	30.24365	Durbin-Watson stat		2.220086
Prob(F-statistic)	0.000000			

* p-value incompatible with t-Bounds distribution.

ARDL ECM testinde dikkat edilmesi gereken hususlar öncelikle ECM (uzun dönem katsayısının) istatistiksel olarak anlamlı olması ve katsayının işaretinin negatif ve 1’den küçük olması gerekliliğidir. ARDL ECM testinde, CointEq(-1) katsayısı hata düzeltme katsayısı yani ECM katsayısıdır. Tablo 16’dan görüleceği üzere, Prob değeri 0.000, %5 anlamlılık düzeyi çerçevesinde değerlendirildiğinde katsayı istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu katsayının yorumu şu şekildedir: Değişkenler arasında uzun dönemde meydana gelen bir sapma bir sonraki dönemde %60 oranında birbirine tekrar yaklaştığını yani kısa

dönemde meydana gelebilecek dengesizliklerin, uzun dönemde düzeltildiğini göstermektedir. Kısa dönem katsayılarının yorumu ise lnKBG'deki %1'lik değişim lnCO₂'yi %0.07 arttırdığını; lnN'deki %1'lik değişim lnCO₂'yi %23.615 azalttığını ifade etmektedir. Model'in tahmin gücü de R²'de ifade edildiği üzere %66 civarında olması da modele tam güvenilirlik sağlamaktadır, çünkü modelin incelenen ilişkiyi %66 ile açıklayabildiğini ifade etmektedir. Aynı şekilde F-testide modelin güvenilirliğinin tahmini için önemlidir. Tablo 16'da görüleceği gibi, F testide yüksek bir değerle istatistiki anlamlılık sağlamıştır, çünkü Prob. 30.24 > $\alpha=0.000$ 'dır.

SONUÇ

Tarihin ilk çağlarından itibaren finansal oluşum da başlamıştır. Değişen zaman ve sürekli gelişme gösteren teknoloji, finansal gelişmeyi de beraberinde getirmiştir. Artan nüfus, değişen ihtiyaçlar, gelişen ekonomiler ile birlikte gelişme gösteren finansal yapı, Türkiye’de de görülmektedir.

Dünya ülkelerinde her ekonomi aynı düzeyde gelişme gösteremezken gelişen ekonomiler kalkınma derecelerine göre birbirinden ayrılmaktadırlar. Yükselen ve gelişen ekonomiler, artan nüfus beraberinde şehirleşmeyi de artırmıştır. Artan şehirleşme yapısal bozuklukları beraberinde getirirken, yoksulluk, açlık ve çevresel bozukluklar gibi olumsuz etkenleri de tetiklemektedir. Aynı zamanda nüfusun artmasına bağlı olarak artan üretim ve sanayileşme karbon emisyonunun artmasına ve iklim bozukluklarına sebep olmuştur. İnsanların sebep olduğu çevresel bozulma ve sosyal, ekonomik olumsuzlukların önüne geçmek için Birleşmiş Milletler karar almış ve Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri belirlemiştir.

Belirlenen hedefler doğrultusunda tüm dünya ülkelerinin Birleşmiş Milletlerin belirlemiş olduğu kriterler doğrultusunda ekonomilerine yön vermesi beklenmekte ve bunun için de 2030 yılına kadar zamanları bulunmaktadır. Bu hedefler doğrultusunda öncelik olarak gelişmekte olan ülkelerde daha fazla olan açlık ve yoksulluğa son verilmesi planlanmaktadır. Gelişen ekonomilerde bu durumu kolaylaştırabilmek için ise, gelişmiş ekonomilerin gelişmekte olan ekonomilere destek vermesi beklenmektedir.

Gelişmekte olan ülkelerde tek büyük problem açlık yoksulluk ve karbon emisyonunun artması olmamakla birlikte; sağlık, temiz su, eğitim, ekonomik gelişme, toplumsal cinsiyet eşitliği, insanlar için adil bir iş ve çalışma ortamı, biyo çeşitlilik, iklim, şehirleşme, sudaki yaşam, eşitsizliğin azaltılması, enerji,

barış, adalet ve güçlü kurumlar gibi hedefler belirlenmiş ve bu hedeflere ulaşılması için 2030 yılına kadar süre verilmiştir.

Belirlenen hedeflerin her biri için ülkelerin kendilerine katkısı olacağı gibi bozulan iklimler üzerinde de etkili olacaktır. Atmosferde biriken sera gazlarının iklim yapısını bozduğu ve de ülkelerin bu bozulmalar neticesinde daha büyük felaket ve sorunlarla karşılaşmaması için hedeflere en kısa zamanda ulaşmaları beklenmektedir.

Ülkelerin ekonomik gelişimleri ile birlikte sürdürülebilir kalkınmaları arasındaki ilişkinin incelenmesi sonucunda ise, gelişen ekonomilerde finansallara ulaşma imkanının arttığı gözlemlenmiştir. Gelişen ekonomilerde, bireylerin finansal erişimleri kolay olmakta ve bu da açlık ve yoksulluk üzerinde azaltıcı etkide bulunmaktadır. Gelişen ekonomik yapı ile birlikte bireylerin iş imkanlarının artması ve sağlanan istihdam sonucunda açlık ortadan kalkmakta ve yoksulluk azalmaktadır.

Diğer yandan gelişen ekonomilerde nüfusun da etkisiyle birlikte artan üretim ve tüketim, sanayinin de artmasını sağlayacaktır. Artan sanayi ülkelerin ekonomik gelişmişlikleri açısından olumlu görünse bile enerjinin artması ve oluşturmuş oldukları karbon emisyonu bakımından olumsuzdur. Artan sanayinin ve nüfusun enerji üzerindeki olumsuz etkisinin ise kullanılan fosil yakıtlardan kaynaklı olduğu görülmektedir. Bu sebeple yenilenebilir enerji sistemlerinin geliştirilmesi ve kullanımlarının artırılması gerektiği öngörülmüştür. Özellikle gelişen sanayide kullanılması beklenen yenilenebilir enerji sistemleri ekonomik gelişimlerini destekleyebileceği gibi oluşan karbon emisyonlarının da azalmasına sebep olacak böylelikle iklim bozukluklarının da önüne geçilebilecektir.

Belirlenen hedeflerden biri de eğitimidir. Eğitim, özellikle gelişmekte olan ülkelerde düşük düzeyde görülmekte ve geliştirilmesi gereken hedeflerin

başında gelmektedir. Aynı şekilde sağlık konusunda da ülkelerin kendilerini geliştirmeleri beklenmektedir. Özellikle 2019 itibarıyla tüm dünyayı saran Covid virüsü ile birlikte bu hedefin önemi bir kere daha görülmektedir. Salgın hastalıklar başta olmak üzere, ülkelerin sağlık alanında gelişme göstermeleri beklenmektedir.

Bu bağlamda ve diğer hedefler doğrultusunda ülkelerde sürdürülebilir kalkınma ile ilgili komisyonlar kurulmuş ve insanların bilinçlenmesi için eğitimler verilerek süreç desteklenmekle birlikte ülkelerin her yıl hedefler doğrultusunda göstergelerini Birleşmiş Milletler ile paylaştıkları görülmektedir. Paylaşılan bu bilgiler doğrultusunda her yıl rapor oluşturulmakta ve ülkelerin hedeflere ulaşmada nerede olduklarını görmeleri ve kendilerine yakın ülkeler ile karşılaştırma yapabilmeleri sağlanmaktadır.

2010 yılında belirlenen 17 adet sürdürülebilir kalkınma hedefi doğrultusunda ilk endeks 2015 yılında oluşturulmuştur. Bu endekste sadece OECD ülkeleri yer alırken ilerleyen yıllarda geliştirilen raporda dahil edilen ülkelerin sayısı artırılmıştır. Son yıllarda ise 196 ülke rapora dahil edilerek rapora tüm ülkelerin girmesi hedeflenmiştir.

UNDP tarafından yayınlanan raporlarda özellikle Sahra altı Afrika ülkelerinin en düşük performansa sahip oldukları görülmüştür. Bu ülkelerde ekonomik yapının diğer ülkelere göre gelişmişliğin ileri düzeyde gerçekleşmemesi sonucu performansları düşük düzeylerde gerçekleşmektedir. Açlık, yoksulluk bu ülkelerin en temel problemleri olmaktadır. Aynı zamanda çocuk ölümleri, doğumda gerçekleşen ölümler de ne yazık ki en fazla bu ülkelerde görülmektedir. Açlıkla mücadele eden ülkelerde sağlık, eğitim gibi hedeflerin gelişme göstermesi olanaksızdır. Ayrıca bu ülkelerin gelişmiş ülkelerin desteğine ihtiyacının olduğu görülmektedir.

BM, bu bağlamda 17'nci hedef olarak 'Hedefler için Ortaklıklar'ı belirlemiştir. Bu hedef doğrultusunda gelişmiş ülkelerin gelişmekte olan ülkelere destek vermesi beklenmektedir. Özellikle Sahra altı Afrika ülkelerinin bu desteklere ihtiyacı olduğu yayınlanan raporlardan da görülmektedir ve bu destekler sayesinde ülkelerin yakalayabileceği iyi bir performans tüm dünyada sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşıldığını gösterebilecektir.

1970'lerden itibaren gündemde yer edinmeye çalışan çevrenin korunması özellikle bu yüzyılın başlarından itibaren iklim değişimi ve CO₂ emisyon seviyesinin ulaştığı noktalar sebebiyle endişe konusu olmuştur. 2015'te Birleşmiş Milletler tarafından kabul edilmiş olan Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri birçok kalkınma konusu yanında iklim değişikliğini önlemek ve CO₂ emisyon hacminin azaltılması konusunda dünyadaki hemen her ülkenin taraf olduğu yeni bir proje olarak ortaya çıkmıştır.

Diğer sektörler yanında finansal sektöre de Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri konusunda görev düşmektedir. Bankalar ve diğer finansal kurumlar hem verdikleri tüketim ve yatırım kredileriyle hem de kendi operasyonlarıyla CO₂ emisyonunun artmasına ve çevre üzerinde negatif etkiye sebep olmaktadır. Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri bağlamında bankalar ve finansal kurumların CO₂ emisyonunu düşürmeleri ve çevrenin korunmasına pozitif katkıda bulunmaları beklenmektedir.

Yapılan ampirik çalışma ile, Türkiye'deki kişi başına CO₂ emisyon hacmi ile banka kredilerinin gayri safi milli hasılaya oranı arasındaki ilişki 1960-2018 dönemi için zaman serisi modellemesi ile analiz edilmiştir. Detaylı olarak analiz edildiği üzere CO₂ emisyon hacmi ile banka kredileri arasında kısa ve uzun dönem de pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğunu bulmuştur.

Yapılan araştırmalar neticesinde görülmektedir ki CO₂ emisyonunun artışına bağlı olarak iklim üzerindeki olumsuz etkenler ilerleyen süreçte

azalmadan artarak devam ettiği takdirde tüm dünya üzerinde olumsuz etkilerine hız kesmeden devam edecektir. Bunlar çeşitli salgın hastalıklar, orman yangınları, doğal afetler olan heyelan, sel gibi yıkıcı etkiyle kendini gösterecektir. Ancak öncelikle finansal anlamda öncü olan bankaların sürdürülebilir finans portföylerini artırmaları ile birlikte önemli bir adım atılmış olacaktır. Artan Yeşil ekonomi ile sağlanabilecek olan sürdürülebilir finans, aynı zamanda hayatın da sürdürülebilir olmasına büyük katkı sağlayabilecektir. Sanayi ve endüstri açısından ülkemize ve geniş pencerede dünyaya katkı sağlayabilecek bu atılımların temiz enerji ve kamuoyunun daha çok bilinçlendirilmesi ile birlikte çevre ve iklim üzerindeki olumsuz baskıyı azaltabilecektir. Temeli teknolojidenden oluşan ve çevre kirliliği ile birlikte iklimi olumsuz etkileyen fosil yakıtların yerine yenilenebilir enerjinin daha fazla geliştirilmesi ve her alanda olabildiğince yenilenebilir enerji kaynaklarından faydalanmak da çevre üzerindeki olumsuz etkilerin azalmasını sağlayacaktır. Tüm koşulların hemen sağlanamayacağı bir gerçek olmakla birlikte alınacak hızlı ve etkin politikalar ile pozitif gelişmeler kendini hızlı bir şekilde gösterebilecektir.

KAYNAKÇA

1. Kitaplar

- Ayan, Murat, Serdal Koçyiğit (2014). “Finansman Tarihi ve Gelişimi”. Muhasebe Finansmanı: 5-7.
- Aydın, Yılmaz (2016). Finansal Piyasalar ve Kurumlar: Teori ve Türkiye Uygulamasına Güncel Bakış. Ankara: Seçkin Kitabevi.
- Berber, Metin (2011). İktisadi Büyüme ve Kalkınma Ekonomisi. Trabzon: Derya Kitabevi.
- Coşkun, Necat, Hakan Naim Ardar, Hakan Çermikli vd (2012). Türkiye’de Bankacılık Sektörü Piyasa Yapısı, Firma Davranışları ve Rekabet Analizi. İstanbul: G.M. Matbaacılık.
- Çelebi, Işın (2019). 50 Soruda Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri. İstanbul: Altınbaş Üniversitesi Yayınları.
- Çıvgın, İzzet (2008). Orta Çağ Tarihi. Ankara: Maya Akademi Yayınları.
- Çimen, Ayşegül (2019). Sürdürülebilir Finans. İstanbul: Ekin Basım.
- Çokgezen, Jale Yalınpala (2010). 1980’den Günümüze Türkiye Ekonomisi Krizler, Politikalar ve Makroekonomik Dönüşüm. İstanbul: Beta Basım Yayım.
- Destek, Mehmet Akif (2019). Hedefler Arası Uyum ve Çatışmalarıyla Sürdürülebilir Kalkınma. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Eğilmez, Mahfi (2018). Tarihsel Süreç İçinde Dünya Ekonomisi. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Fidancı, Nur (2018). Sürdürülebilir Kalkınmada Karbon Maliyetlerinin İşletme Karlarına Etkisi. İzmir: Kitapara Yayınevi.
- Ferguson, Niall (2020). Paranın Yükselişi Dünyanın Finansal Tarihi. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Fisk, Peter (2010). Sürdürülebilir Büyüme İnsanlar, Gezegen, Kar (Evren Yıldırım). İstanbul: MediaCat Kitapları.
- Gurbanov, Sarvar (2012). Hollanda Hastalığı Teori ve Ülke Örnekleri. İstanbul: Akis Kitap Yayıncılık.

- Gündoğdu, Aysel (2017). Finansal Yönetim Temel Teoriler ve Açıklamalı Örnekler. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Gündoğdu, Aysel (2018). Finansın Temel Teorileri. İstanbul: Beta Basım Yayın.
- Han, Ergül, Ayten Ayşen Kaya (2008). Kalkınma Ekonomisi Teorisi ve Politika. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kepenek, Yakup, Nurhan Yentürk (2009). Türkiye Ekonomisi. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kırıktaş, Halit (2019). İnsanlığın Geleceği ve Sürdürülebilirlik. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Mishkin, Frederic (2000). Finansal Piyasalar ve Kurumlar (Ahmet Çakmak, Suat Yavuz). İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi.
- Orhan, Ayhan (2011). Türkiye Ekonomisinde Yakın Dönem Siyasi ve Ekonomik İzlenimler. Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Özel, Saruhan (2005). Global Finansal Krizler. İstanbul: Denizbank Kültür Sanat Yayıncılık.
- Özkan, Selim Hilmi (2008). Yeni ve Yakın Çağ. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.
- Özgen, Nurettin (2019). Sürdürülebilir Kalkınma. İstanbul: Salmat Basım.
- Öztopçu, Aslı (2017). Sosyal Sermaye Teorisi ve Sürdürülebilir Yerel Kalkınma. İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.
- Parasız, İlker (2005). Kalkınma Ekonomisi. İstanbul: Ezgi Kitabevi.
Parasız, İlker (2011). 1929 Dünya Büyük Ekonomik Krizi. İstanbul: Ezgi Kitabevi.
- Prienne, Henri (2013). Orta Çağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sachs, Jeffrey (2019). Sürdürülebilir Kalınma Çağı (Barış Gönülşen). İstanbul: Yeditepe Üniversitesi Yayınları.
- Sansar, Nazlı Gamze (2016). Sermaye Piyasaları ve Sürdürülebilir Kalkınma. İstanbul: İstanbul Gelişim Üniversitesi Yayınları.
- Skalar, Meltem Sarıbeyoğlu (2015). Uluslararası Hukuk ve Sürdürülebilir Kalkınma Kavram, İlkeler ve Yargısal Uygulama. İstanbul: Beta

Basım.

Şahin, Hüseyin (2007). Türkiye Ekonomisi. Bursa: Ezgi Kitabevi.

Şiriner, İsmail, Yılmaz Doğru (2008). Türkiye’de Büyümenin Ekonomi
Politigi 1980 Sonrası Türkiye Ekonomisi Üzerine Bir İnceleme.
Ankara: Dipnot Yayınları.

Taban, Sami (2011). İktisadi Büyüme Kavram ve Modeller. Ankara: Nobel Yayın.

T.C. Kalkınma Bakanlığı (2017). On Birinci Kalkınma Planı 2019-2023.
Özel İhtisas Komisyonları ve Çalışma Grupları El Kitabı.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı Sürdürülebilir Kalkınma
Amaçları Değerlendirme Raporu (2019).

The Bruntland Commission Report (1987) Our Common Future - Report of
the World Commission on Environment and Development. United
Nations.

UNDP (2021) People’s Climate Vote. New York: Oxford University Press.

Ünlükaplan, İlter, Melek Akdoğan Gedik (2010). Küresel Kriz ve
Türkiye. Adana: Karahan Yayınları.

Yücel, Hüseyin (2017). Cumhuriyet Ekonomisinin Kuruluşu ve
Gelişimi. Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları.

2. Makaleler, Bildiriler, Diğer Basılı Yayınlar

Afşar, Aslı (2007). “Finansal Gelişme ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki”.
Muhasebe ve Finansman Dergisi, 36, 188-198.

Alagöz, Mehmet (2005). “Sürdürülebilir Kalkınmanın Paradigması”. SÜ İİBF
Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 1-23.

Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası (2011). Sera Gazı Emisyonlarını Azaltma
Potansiyeli: Türkiye’deki Yatırımcılar İçin Marjinal Azaltma Maliyet
Eğrisi. London, NERA Economic Consulting.

- Bayramoğlu, Arzu, Asuman Koç Yurtkur (2016). “Türkiye’de Karbon Emisyonu ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Doğrusal Olmayan Eş Bütünleme Analizi”. AİBÜ SBE Dergisi, 16, 31-45.
- BDDK (2020), Türk Bankacılık Sektörü Temel Göstergeleri.
- Brown, R. L., J. Durbin, J. M. Evans (1975). “Techniques for Testing the Constancy of Regression Relationships Over Time”. Royal Statistical Society, 37(2), 149-163.
- Bulut, Mehmet (2003). “1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve Türkiye’de Devletçiliğe Geçiş”. 26, 77-101.
- Çağlar, Abdullah Emre, Yeşim Kubar, Adil Korkmaz (2017). “Türkiye Ekonomisinde Büyümenin Dinamiği Olarak Enerji”. Akdeniz İİBF Dergisi,36, 103-129.
- Çalışkan Ömer Veysel (2002). “Ulusal Finansal Krizler”. Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi, 225-245.
- Çekin, Salih Emre (2019). Türkiye’de Finansal Sistemin Yapısı ve Dönüşüm Gereksinimi. Ankara: Seta Yayınları.
- Çetintaş, Hakan, İbrahim Murat Bicil vd. “Türkiye’de CO2 Salımları Enerji Üretimi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi”. Finans & Politik Yorumlar, 53, 57-67.
- Emin, Emin (2018). “Küresel Adaletsizlik Dünya Yoksulluk ve Eşitsizlik Raporu”. İNSAMER, 1-34.
- Erdoğan, Seven (2020). “Avrupa Birliği ve Krizler: Tarihi ve Güncel Krizler Üzerine Bir Değerlendirme”. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 75, 589-606.
- Eser, Rüya (2001). “Finansal Piyasalarda Düzenleme ve Sermaye Piyasasında Düzenleyici Kurumlar”. Sermaye Piyasası Araştırma Kurulu.
- Güllü, Mustafa, Harun Yakışık (2017). “Karbon Emisyonu ve Enerji Tüketiminin Büyüme Üzerindeki Etkileri: MIST Ülkeleri Karşılaştırması”. Sosyo Ekonomi Dergisi, 25, 239-253.
- Güneş, Ahmet (2010). “Aarhus Sözleşmesi Üzerine Bir İnceleme”. Gazi Üniversitesi Fakültesi Dergisi, 14, 299-333.
- İnan, Alpan (2002). “Finansal Krizler, Serbest Kur ve Ekonomik Büyüme”. Bankacılar Dergisi, 41, 51-68.

- Johansen, S. (1988). "Statistical Analysis of Cointegration Vectors". Journal of Economic Dynamics and Control, 12(2-3), 231-254.
- Johansen, S., K. Juselius (1990). "Some Structural Hypotheses in a Multivariate Cointegration Analysis of the Purchasing Power Parity And The Uncovered Interest Parity For UK". Discussion Papers, University of Copenhagen, 90(5).
- Kale, Süleyman, Mehmet Hasan Eken (2017). "Türk Bankacılığında Krizler ve Çıkarılan Dersler". Kırklareli Üniversitesi İİBF Dergisi, 6, 11-23.
- Kalkınma Bakanlığı (2018). On Birinci Kalkınma Planı 2019 – 2023, Finansal Hizmetlerin Geliştirilmesi, Özel İhtisas Komisyonu Raporu.
- Kanberoğlu, Zafer, Oğuz Kara (2016). "Finansal Sektör ve Sürdürülebilir Kalkınma İlişkisi". Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 15, 309 – 318.
- Ongun, Tuba (2012). "1980'lerden Küresel Krize Dünya Ekonomisi". Ekonomik Yaklaşım Derneği, 23, 39-76.
- Oruç, Semiye, Ahmet Turgut (2014). "Finansal Derinleşme, Ekonomik Büyüme ve Türk Finans Sistemi 1990 – 2010". 31, 109-118.
- Öztürk, Salih, Deniz Özyakışır (2005). "Türkiye Ekonomisinde 1980 Sonrası Yaşanan Yapısal Dönüşümlerin GSMH, Dış Ticaret ve Dış Borçlar Bağlamında Teorik Bir Değerlendirmesi". Mevzuat Dergisi, 94, 164.
- Pesaran, M.H., Y. Shin (1998). "An Autoregressive Distributed – Lag Modelling Approach to Cointegration Analysis". Econometric Society Monographs, 31, 371-413.
- Pesaran, M.H., Y. Shin, R.J. Smith (2001). "Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships". Journal of Applied Econometrics, 16(3), 289-326.
- Sermaye Piyasası Kurumu (SPK).
- Sınai ve Kalkınma Bakanlığı.
- Şen, Ali (2006). "Asimetrik Bilgi ve Finansal Kriz İlişkisi". Dumlupınar Üniversitesi İİBF Dergisi, 14, 1-24.
- Taş, Seyhan, Enver Günay (2015). "Antik Çağ Toplumlarının Özellikleri, Geleneksel Statüleri ve İktisadi Yapıyı Belirleyen Kurumları". KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 12, 141-166.

TCMB (2014).

TCMB (2015). Türkiye’de Finansal İstikrar Gelişmeleri, Finansa İstikrar.

Türkmen, Sibel Yılmaz, Gülcan Çağıl (2017). “Finansal Hizmetlere Erişim ve Sürdürülebilir Kalkınma”. Finans ve Politik Yorumlar, 54, 63-76.

Tüylüoğlu, Şevket, Burak Karalı (2006). “İnsani Kalkınma Endeksi ve Türkiye İçin Değerlendirilmesi”. Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 12, 53-88.

TÜYİD (2020), Sürdürülebilirlik 101, Yatırımcı İlişkileri Derneği.

Uluyol, Osman (2019). “1980- 2000 Döneminde Türkiye’de Bankacılığın Gelişimi”. Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi, 17, 73-107.

Yalçinkaya, Işın (2009). “Arkeoloji ve Sanat Tarihi Eski Anadolu Uygarlıkları Paleolitik Çağ (Eski Taş Çağı / Yontma Taş Çağı)”. Türkiye Kültür Portalı: 2-36.

Yetiz, Filiz (2016). “Bankacılığın Doğuşu ve Türk Bankacılık Sistemi”. Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi, 9, 107-117.

Yıldırım, Süreyya (2010). “2008 Yılı Küresel Ekonomik Krizinin Dünya ve Türkiye Ekonomisine Etkileri”. KMÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 12, 47-55.

100 Maddede Sürdürülebilirlik.

SKD Türkiye.

3. Elektronik Kaynaklar

Globalcompactturkiye.org (30.04.2021).

İklim.csb.gov.tr (24.04.2021).

Kavrakoğlu, Füsün (2016). Bizans İmparatorluğu Bizans’ta Kültür. (<https://kavrakoglu.com/bizans-impatorlugu-133bizansta-kultur-1/>) (30.04.2021).

Kureselamaclar.org

Tbb.org.tr (20.05.2021).

Tcmb.gov.tr (30.04.2021).

UNFPA Türkiye (turkey.unfpa.org) (20.05.2021).

Bertelsmann.stiftung.de (30.04.2021).

dogrulukpayi.com (30.04.2021).

gazbir.org (30.04.2021).

https://www.tbb.org.tr/modules/banka-bilgileri/banka_sube-bilgileri.asp (30.04.2021).

<https://www.undp.org/content/turkey/tr/home/mdgoverview/millenium-development-goals.html> (30.04.2021).

<https://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/mdgoverview/overview/mdg1/>. (30.04.2021).

<https://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/sustainable-development-goals.html>. (01.05.2021).

EK

Tüm değişkenleri içeren zaman serisi analizi – beklenen etkinliği göstermemiş model.

ECM Regression					
Case 2: Restricted Constant and No Trend					
Variable	Coefficient	t	Std. Error	t-Statistic	Prob.
d(lnbk)	0.166259	0.032804	5.068176	0.0000	
d(lnkbg_b)	0.067578	0.028598	2.363005	0.0236	
d(lnddy)	-0.022476	0.006370	-3.528450	0.0012	
d(lnpp)	0.002998	0.013703	0.218767	0.8281	
d(lnn)	-26.83007	3.885756	-6.904722	0.0000	
CointEq(-1)*	-0.705590	0.097213	-7.258183	0.0000	
R-squared	0.695102	Mean dependent var	0.029407		
Adjusted R-squared	0.658804	S.D. dependent var	0.050319		
S.E. of regression	0.029393	Akaike info criterion	4.099685		
Sum squared resid	0.036285	Schwarz criterion	3.865785		
Log likelihood	104.3924	Hannan-Quinn	4.011294		
Durbin-Watson stat	2.145392				

* p-value incompatible with t-Bounds distribution.

Variables	ADF Test Level	ADF Test 1 st Difference
lnco2cap	2.3119	-5.5504***
lncredit	1.4509	-6.4115***
lngdpc	2.0102	-7.5948***
lnfdi	-1.6126	-10.0597***
lnpop	-0.9293	-1.3826
lnoil	0.5204	-6.5768***

